

ЗЕМЉА И ЉУДИ

ПОПУЛАРНО НАУЧНИ ЗБОРНИК

Свеска 69

БЕОГРАД, 2019.

Издавач

Српско географско друштво, Београд,
Студентски трг 3/III, тел. 011/2184065
e-mail: info@sgd.org.rs, web адреса: www http://sgd.org.rs

Уређивачки одбор

Др Ненад Живковић, др Мирољуб Милинчић,
др Снежана Вујадиновић, др Славољуб Драгићевић, др Рајко Гњато,
др Јован Плавша, др Даница Шантић, др Јелена Луковић,
др Јелена Ћалић, мр Ивица Шантић

Уредник

Др Драгица Гатарић

Технички уредник

Др Драгица Гатарић

Штампа

„Форма Б“, Београд, тел. 011/2777104

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
91

ЗЕМЉА И ЉУДИ: популарно научни зборник / уредио
Драгица Гатарић. – 1951. св. 1 – . – Београд (Студентски
трг 3/III): Српско географско друштво, 1951 – (Београд:
Форма Б). – 20 cm

Годишње

ISSN 0513-9449 = Земља и људи

COBISS. SR-ID = 106309383

С А Д Р Ж А Ј

Др Стеван М. Станковић: ПРОФЕСОР СИМА М. МИЛОЈЕВИЋ	5
Др Стеван М. Станковић: ТУРИЗАМ И САОБРАЋАЈ – ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАЦИ	19
Др Миодраг Велојић: ЗАЈЕЧАРСКО НАСЕЉЕ КОТЛУЈЕВАЦ	31
Радиша Драгићевић: ХРОНИЧАР НЕСТАЈАЊА	43
Др Ивана Пењишевић: ЕТНО СЕЛО – „ГРАДАЧКА БАЊА“	45
Стеван Гаљак: ПРИРОДНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ КОПАНИКА	51
Ивана Поповић: ЗНАЧАЈ МАНИФЕСТАЦИЈЕ LOVEFEST ЗА ВРЊАЧКУ БАЊУ	59
Славица Дабић: ТУРИЗАМ ОПШТИНЕ ЧАЈЕТИНА	65
Марија Зељковић: ЕТНО-ТУРИСТИЧКА ПОНУДА НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА ВОЈВОДИНЕ	79
Др Добрила Лукић: ГРАД КОРЧУЛА	89
Алекса Попадић: ОСЛО	97
Невена Марковић: НАУТИЧКА КРСТАРЕЊА ПО ЈОНСКОМ МОРУ	109
Невена Бицуловић: ПРЕКОГРАНИЧНА САРАДЊА СРБИЈЕ И БУГАРСКЕ	115
Викторија Хлусова: БЕЛГОРОД	123
Јелена Јововић: ФРАНЦУСКА – ЗЕМЉА БОГАТЕ ГАСТРОНОМИЈЕ	131
Миодраг Радановић: ФЕРНАНДО МАГЕЛАН	137
Др Бојана Јанциковић: СИДНЕЈ	147
Николета Живановић: ЈЕЗИЧКИ ПОДСЕТНИК ЗА ТУРИСТЕ	157
Јован Цвијић: ПЕТАР ЈАНКОВИЋ (приредио проф. др Стеван М. Станковић)	159

РЕЧ УРЕДНИКА

Поштовани читаоци,

у овом 69. броју популарно-научног зборника „Земља и људи“, можете прочитати:

- О животу и делу професора Симе М. Милојевића.
- Интересантне чињенице о појединим видовима саобраћаја као и њихов утицај на развој туризма.
- О Котлујевцу, делу градског насеља Зајечара.
- Етно село „Градачка бања“ код Рашке.
- Основне карактеристике, као и туристичке мотиве Националног парка Копаоник.
- Утицај музичког фестивала – Lovefest, на развој туризма и посећеност Врњачке Бање.
- Природне и антропогене туристичке вредности на територији општине Чајетина.
- Етно наслеђе националних мањина у АП Војводини, као и могућност унапређења етно-туризма.
- Знаменитости средњодалматинског острва Корчуле.
- Који је главни и највећи град Краљевине Норвешке?
- Неке информације о бродским компанијама и туристичким агенцијама које организују наутичка крстарења по Јонском мору.
- Програм прекограничне сарадње Србије и Бугарске.
- Карактеристике пограничног града Белгорода.
- О историјату француске кухиње и гастрономским регионима Француске.
- 500-а годишњица прве пловидбе Магелана.
- Који је најстарији град у Аустралији?
- Туристичка терминологија.
- О Петру Јанковићу.

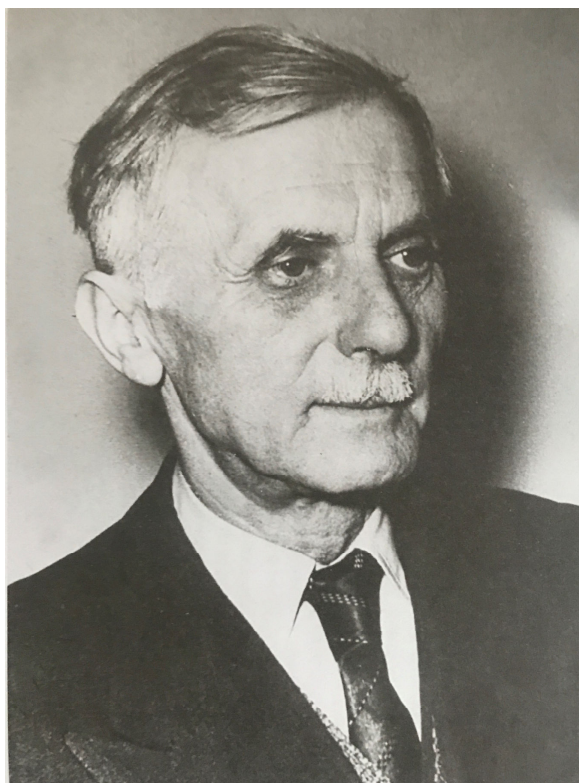
Уредник

Др Драгица Гатарић

Др Стеван М. Станковић

ПРОФЕСОР СИМА М. МИЛОЈЕВИЋ

Међу професорима Географског одсека некадашњих факултета Филозофског и Природно-математичког, Универзитета у Београду, између два светска рата и током неколико деценија после коначног ослобођења Југославије, на себи својствен начин истицао се др Сима М. Милојевић. Данас је мало оних који су слушали његова предавања и учествовали у раду семинара, али има оних који га памте и о њему повремено говоре.

Слика 1. – Професор Сима М. Милојевић 1894–1969.

Писац ових редова, као студент друге, треће и четврте године географије, током 1960–1963. године, а затим као асистент Универзитета у

Београду, упознао је професора Симу М. Милојевића, који је као седамдесетогодишњак, повремено долазио на факултет, посећивао своје студенте, тада већ доценте и професоре Душана Дукића (1923–2013), Драгутина Петровића (1924–2016), Милорада Васовића (1926–2005), Владимира Ђурића (1928–2017), Јована Марковића (1924–2005), Драгана Родића (1928–2006) и асистента Душана Гавриловића, који га је нешто раније претио на теренским истраживањима извора Нишке Бање.

Поштовање и увиђавност

Професора Симу М. Милојевића посебно памтим са седница Географског семинара који је одржаван једном недељно и био у духу Јована Цвијића. Професор је седео у првом реду, пажљиво посматрао и слушао референте и повремено узимао реч у дискусији.

СЕМЕСТАР (полугође) ТРЕЋИ - ЗИМСКИ		
Наставник	Назив предмета	Број недељних часова
Др. OLIVERA SPAJIC	ISTORISKA GEOLOGIJA	2+2
Др. BRANA JOVANOVIĆ	BIOGEOGRAFIJA	2+2
Др. SIMA MILOJEVIĆ	GEOMORFOLOGIJA	3+2
Др. SIMA MILOJEVIĆ	KARTOGRAFIJA	2+4
Др. ZARKO LACINOVIC	PREDVOJNIČKA OBUKA	2

ШКОЛСКЕ 1960 / 1961 ГОДИНЕ	
Наставник потврђује	Декан потврђује
пријаву	уредно похађање
Китојил	11-X-60
Е. Јовановић	Декан потврђује упис семестра
Сима Милојевић	44-
Сима Милојевић	Бр. Уписан у ЗИМСКИ семестар, школске 1960/61. године за редовног ученика
Сима Милојевић	Секретар
Сима Милојевић	Декан оверава семестар
ОВЕРЕН	СЕМЕСТАР
ШКОЛСКЕ 1960/61	ГОДИНЕ
Секретар	

Слика 2. – Потписи професора Симе М. Милојевића у индексу студента Стевана М. Станковића за трећи семестар шк. 1960–1961. године

Увек је најдобронамерније саветовао студенте, референте, о томе како треба приступати наставном и научном раду, литератури, илустрацијама, документацији, класичним и савременим географским појавама, процесима и проблемима.

После семинара одлазио је у кабинет професора Душана Дукића, где сам био и ја, те сам понекад, с посебном пажњом, поштовањем и увиђавношћу, проговорио по коју реченицу са старим професором, Цвијићевим студентом и сарадником. И данас памтим лик уваженог професора. Низак растом, високих зализака, кошчатог лица правилних црта, седих бркова, топлог погледа, уредног одела и увек са краватом, зрачио је доброто. До краја школске 1962–1963. године, својим потписом потврђивао је студентима уредност похађања семинара и добро одбрањен семинарски рад. У индексу, који чувам, препознају се његови потписи. Потписивао је и присуство студената часовима и вежбама картографије и геоморфологије, јер школске 1961–1962 и 1962–1963. године још увек није било доцената за ове предмете. И данас, после толико година, понекад читам његове радове, посебно онда када ми затреба нешто о карсту, циркулацији воде у њему, изворима и врелима, Нишкој Бањи, изворима Сокобањске Моравице, Поповом пољу и пространом Херцеговачком љутом карсту, који је он добро познавао и у књигама представио.

Цвијићев избор посебно обдарених

Када се Јован Цвијић (1865–1927), после одбране докторске дисертације, 1893. године вратио из Беча у Београд, постављен је за редовног професора Велике школе, претече Универзитета у Београду. Исте године основао је Географски завод и плански почео стварати наставни и научни кадар. Међу првима којима је предавао, водио дипломске и докторске радове и подучавао их теренским истраживањима, израсло је неколико врских географа и етнолога, од којих су неки, према постигнутим научним резултатима, бирани за ванредне и редове чланове Српске академије наука. Реч је о географима Боривоју Ж. Милојевићу (1885–1967), Павлу М. Вујевићу (1881–1966), Петру С. Јовановићу (1893–1957), Војиславу С. Радовановићу (1894–1957), Атанасију И. Урошевићу (1898–1992), Милисаву В. Лутовцу (1901–1988) и етнологима Тихомиру Р. Ђорђевићу (1868–1944), Јовану М. Ердељановићу (1874–1955) и Боривоју Дрбњаковићу (1890–1961).

Готово заједно са наведеним, један од даровитијих ученика Јована Цвијића, био је Сима М. Милојевић. Под руководством Цвијића изradio је

дипломски рад и докторску дисертацију и временом постао редовни професор Универзитета у Београду. Осврт на живот и дело Милојевића, указује да смо га неоправдано заборавили, иако се неки његови ставови и научни резултати повремено цитирају. Публикованим студијама, монографијама, научно-популарним чланцима, истраживачким елаборатима практичне примене, приказима домаће и стране литературе, рефератима, извештајима и преводима са француског језика, током вишегодишњег рада на Универзитету у Београду, Српском географском друштву, посебно у Институту за истраживање карста, оставио је драгоцену знања, поуке и поруке.

Ученик шабачке гимназије, студент географије

Сима М. Милојевић се родио 17. фебруара 1894. године у селу Мрђеновац у Западној Србији. Отац му је био свештеник у селу поред Саве, недалеко од Шапца и Дебрца, нешто даље од ушћа Добраве у Саву. Село се састоји од неколико група сродничких кућа, али се од времена Симе М. Милојевића, до наших дана знатно променило. Данас има око 500 становника, који се баве пољопривредом, посебно производњом поврћа. Сматра се да је најпре било рибарско насеље, које се под називом Вихиновац помиње 1533. године, односно, Викњевац 1548. године и Вишњевац 1690. године и под садашњим именом 1844. године. У близини је дворца краља Драгутина, који је у овом делу Посавине имао извесне поседе. Наш професор је основну школу завршио у Дебрцу. Основна школа у овом месту већ деценијама носи име Јована Цвијића.

Опредељен за школу, Сима М. Милојевић је ниже разреде гимназије завршио у Шапцу. Гимназију у Шапцу су, пре њега похађали Јован Цвијић и Боривоје Ж. Милојевић. Извесно време географију је у овој школи, Јовану Цвијићу, предавао Владимир Карић (1848–1893), који је 1887. године објавио знамениту књигу (950 страна) Србија – опис земље, народа и државе, као и неколико средњошколских уџбеника географије. Више разреде гимназије и завршни матурски испит, Сима М. Милојевић је положио у Београду, где је затим, на Географском одсеку Филозофског факултета, студирао географију. Било је то време неспокоја Великог рата, када Универзитет извесно време није радио, а крајем рата Капетан Мишино здање на Краљевом тргу (данас Ректорат универзитета, Студентски трг број 1) било бомбардовано. Страдала је тада готово сва имовина Географског завода, који се ту налазио.

Студије географије Сима М. Милојевић је почео пред Први светски рат, а завршио 1920. године. У договору са Јованом Цвијићем изабрао

је тему геолошко-геоморфолошког карактера о Лесковачкој котлини. Убрзо после дипломирања радио је као професор географије у школама у Лесковцу и Бечкерек, данашњем Зрењанину. Добро проценивши спремност дипломираног географа, Симе М. Милојевића, Јован Цвијић му саветује, може се рећи наређује, да свој дипломски рад допуни новим проучавањима на терену и изради докторску дисертацију. Тако је и било. Сима М. Милојевић је, после допунских теренских истраживања, израдио докторску дисертацију под насловом Лесковачка котлина са околином – геоморфолошка проучавања, и одбранио је 1925. године.

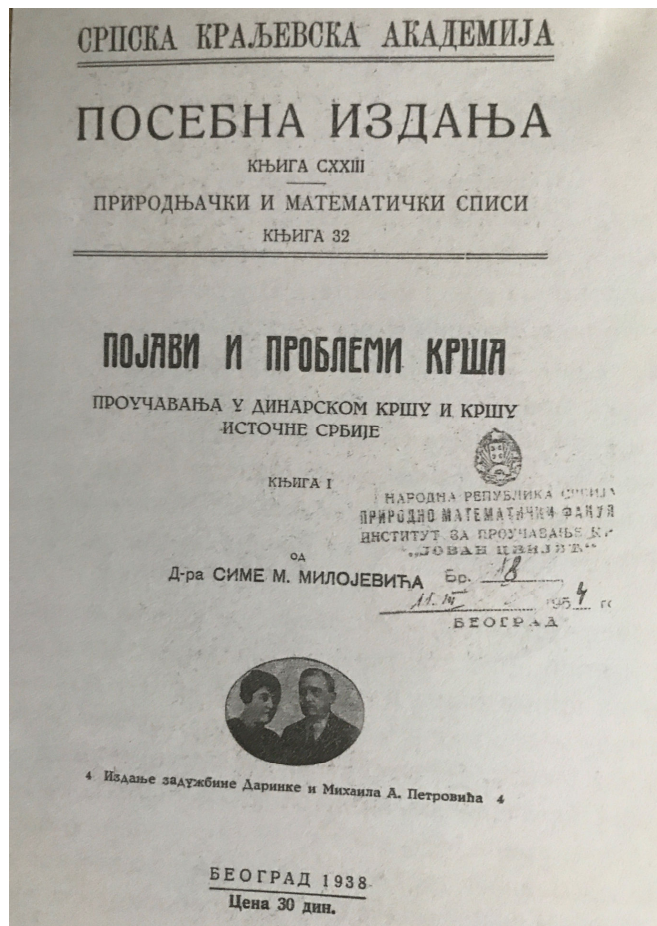
Постоји сазнање да му је за припрему одбране докторске дисертације Јован Цвијић дао само два дана. Исте године дисертација је одштампана на страницама десете свеске Гласника Српског географског друштва. Био је то важан почетак професорске и научне каријере тада младог Симе М. Милојевића. Најпре је биран за асистента, а затим за доцента. Звање ванредног професора Универзитета у Београду стекао је 1940., а редовног 1960. године. Године 1949–1951. и 1954–1956. биран је за профедера Природно–математичког факултета Универзитета у Београду. Током 1959. и 1960. године био је шеф Катедре за географију на тадашњем Природно–математичком факултету, који је имао 11 студијских група.

Професорска и научна делатност

Током универзитетске каријере студентима географије професор Сима М. Милојевић је предавао Физичку географију, Картографију, Географију Југославије, Општу економску географију и Географију социјалистичких и капиталистичких земаља. Студенти прве послератне генерације дуго су, уз осмех, препричавали да је на почетку семестра, предавање почео реченицом „Краљевина Југославије је највећа балканска земља“. Када су га упозорили да нема краљевине, благо се сам себи осмехнуо, а студентима извинио. Више година руководио је семинаром студената географије друге и треће године. За одабране студенте организовао је курс о морфолошко-хидролошким проблемима крашких терена, јер се до детаља, по наговору Јована Цвијића, бавио проблемима воде у карсту и морфологијом карста. Велике обавезе у припремању наставе, неколико доста различитих предмета, одузимале су професору Милојевићу много времена, али је и поред тога често ишао на терен и публиковао научне и стручне радове.

Пишући о развоју Физичке географије на студијама географије у Београду, професор Томислав Ракићевић (1930–1997) је 1985. године, поред осталог написао и следеће: „Од 1940. године наставу из физичке гео-

графије преузео је професор Сима М. Милојевић, који је у Географском заводу, у звању асистента од 1924. године. Као Цвијићев ученик и под непосредним Цвијићевим утицајем бавио се геоморфологијом и то углавном проучавањем кречњачких терена, тј. крашком морфологијом и подземном хидрографијом.

Слика 3. – Једна књига професора Симе М. Милојевића

Професор Сима М. Милојевић је 35 година предано проучавао крш Југославије. Оснивањем Спелеолошке секције Географског друштва, пре тачно 60 година (октобар 1924) Сима М. Милојевић је постао њен најактивнији члан, затим руководиоца и носилаца идеја њеног ширег научног задатка – комплексног истраживања морфологије и хидрологије кра-

шких предела и решавања практичних проблема за потребе привреде и друштва. Проучавајући подземне крашке облике, пећине и јаме, њихову морфолошку еволуцију и хидролошку функцију, професор С. М. Милојевић је дао изузетан допринос познавању врела, њиховом привидном пресушивању итд.... Велика заслуга професора Милојевића је не само у томе што је наставио Цвијићево дело у изучавању краса, већ још и више што је одржао континуитет ових истраживања, нашао им практичну примену, око себе окупио млађе сараднике, заинтересовао их за проблеме краса.“

У вези са истраживањима особености крашких терена, на предлог Јована Цвијића, на редовној седници Географског друштва 25. октобра 1924. оснивана је Спелеолошка секција, која је временом прерасла у Одсек за испитивање пећина и крша. Из овога се развио Институт за проучавање крша при Географском одсеку Филозофског факултета Универзитета у Београду, а касније Географски институт Јован Цвијић Српске академије наука и уметности. Сима М. Милојевић је био један од најактивнијих сарадника. Дао је својеврстан допринос истраживању подземних токова у кршу Херцеговине, Далмације, Црне Горе и околине Сокобање, јер га је, повремено, за своје потребе, ангажовало Министарство грађевина.

Значајан допринос развоју спелеологије

Осврт на спелеолошка истраживања професора Симе М. Милојевића и постигнуте резултате детаљно је представио професор геоморфологије Драгутин Петровић у књизи Историја српске спелеологије, која је штампана у Српском географском друштву 1988. године (Посебна издања, књига 66, страна 120). Реч је о трећем периоду развоја спелеологије у Србији, коју је знатним делом обележио професор Сима М. Милојевић, истраживањима и објављеним радовима после 1925. године.

Научна истраживања у Далмацији, професор Милојевић обављао је за потребе војске Југославије, уз сагласност Српске академије наука. Уз то, уредио је два зборника радова са крашком проблематиком. Стеченим искуством и запажањима на терену, у неким ставовима се није слагао са Јованом Цвијићем, Петром С. Јовановићем и картографом Антонијем Лазићем (1886–1966), посебно о спуштању врела, развоју крашког процеса и постанку еставеле Некрста у Поповом пољу. Пример врела Сокобањске Моравице је илустративан, као схватање о развоју хидрографске зоне на кречњачком терену. Закључио је да су врела Сокобањске Моравице настала отварањем сплета водопрпусних пукотина посталих ерозивним процесом, усецањем долинског жљеба, а не образовањем нових система пукотина.

О ставовима професора Симе М. Милојевића о врелима реке Моравице недалеко од Сокобање, са страница Гласника Српског географског друштва, свеска 23, година 1936., цитирамо следеће реченице. „Међу спољашњим процесима који изазивају снижавање топографске површине, као што су ерозивни и денудациони процеси, биће отворене системе водопроходних пукотина; на месту где је сплет оваквих система пукотина пресечен, отворен, образују се врела. Развитком оваквих система пукотина у пећинске канале и повећањем њиховог капацитета мора настати спуштање горње границе хидрографског ката, али само у мрежи пукотина у којој су образована нова, нижа врела. Према свему што је изнето о образовању Истока и они представљају пример овако образованих врела. Али, исто тако, и хидрографски кат који храни ова врела не представља јединствену хидрографску зону на целој дужини кречњачке масе Девике, него само мрежу од међусобно повезаних сплетова пукотина и канала. Овако схваћен хидрографски кат могао се нормално развијати без спуштања у дубину; отварањем нових нижих врела, ерозивним процесима, и развитком њихових канала (под претпоставком да су ови међусобно повезани) могло је настати само спуштање горње границе установљеног хидрографског ката у изворишту Моравице.“

Истраживања карста Херцеговине, Црне Горе и Далмације

Зна се да је професор Сима М. Милојевић истражио следеће пећине око Поповог поља у Херцеговини: Црнуљу (дужина 530 m), Провалију (450 m), Жиру (120 m), Бабу (460 m), Орловицу (105 m), Бошкову јаму (90 m), Поникву (85 m), Скочи-јаму (дубина 18 m), Голубинку (11 m). Реч је и о врелу Градници, чија вода избија из 82 m дубоке јаме. Од 1925. до 1928. године, у Поповом пољу, и његовој непосредној околини, професор Сима М. Милојевић је истражио неколико пећина и јама, укупне дужине 12 km. Класификација пећина (суве, са подземним токовима, периодски понори, стари понори, суве јаме), одговарајући планови, профили и закључци о постанку и еволуцији су од посебног значаја.

У осврту на рад професора Симе М. Милојевића на поменутом терену типичног холо карста, поред осталог, написано је и следеће: „Истражене пећине се могу издвојити у две групе: пећине са периодским подземним воденим токовима и суве пећине. Пећине са периодским воденим токовима могу бити 1) оне које се изливају у поље, 2) оне које представљају корита периодског језера и 3) еставеле. Од пећина са периодским воденим токовима испитане су Дољашница, Провалија, Црнуља, Пони-

ква, Жира и Стријежева. Од сувих пећина проучене су Орлиц, Градница и Вјетреница. За дилему око Вјетренице (подземна притока или отока Поповог поља) Сима М. Милојевић мисли да је мрежа канала подземног воденог тока који се изливао у Попово поље. Услед спуштања хидрографске зоне главни канал пећине Вјетренице остао је ван функције: периодски водени ток избија у врелу Лукавцу, 20 m испод улаза у Вјетреницу. Од еставела истражени су пећински канали Мегиње, Бабе и Андријине воде.“ Од посебног значаја је чињеница да се „Први пут, пише професор Драгутин Петровић, у стручној спелеолошкој литератури јавља критика: С. М. Милојевић оспорава закључак Антонија Лазића да је јама Некрста еставела, а да је Мегиња постала еставела тек у новијој фази еволуције.“

Посебно значајним сматрају се апликативна геоморфолошка и спелеолошка истраживања Симе М. Милојевића. У књизи Историја српске спелеологије, поред осталог, написано је и следеће: „Први пут у спелеолошкој литератури српских аутора појављује се 1928. године један рад о примени спелеолошких истраживања у решавању практичних проблема за потребе пољопривреде. То је рад Милојевића о мелиорацијама Поповог поља. У њему се дају предлози о прокопавању одводног тунела и проширивању и чишћењу постојећих понора како би се скратио период трајања периодских поплава (које трају од септембра до априла и даље) и да се на тај начин продужи вегетациони период за пољопривредне културе.“

Лесковачка котлина, прва научна преокупација

За потребе докторске дисертације Милојевић је током 1922. и 1923. био више од месец дана на теренским истраживањима. Најпре је одредио границе Лесковачке котлине, дефинисао језерски период развоја рељефа, измерио висине језерских тераса и подова, њихову деструкцију под утицајем спољашњих сила и везе са флувијалним (речним) облицима рељефа. Утврдио је везе језера које је постојало у Лесковачкој котлини са околним језерским басенима, одредио геолошку старост котлине и трајање флувијалне периоде. Посебну пажњу посветио је Грделичкој клисури и њеној морфолошкој еволуцији, комплементарно са Лесковачком котлином.

Готово све написано важи и данас. Цитирамо део текста: „Лесковачка котлина тектонска потолина, спуштена дуж раседа који су местимице вулканизирани. После формирања, котлина је, према траговима који се у њој налазе, преобраћена у језеро. Од плиоценског Панонског језера које је покривало целу Шумадију залазио је један већи залив, у облику поширег рукава, далеко на југ. Вода овог језерског рукава испунила је је-

дан низ котлина поређаних у меридијанском правцу (алексиначка, нишка и лесковачка), од којих је лесковачка била најјужнија и највећа...Ударном снагом језерских таласа измоделирано је у котлини шест језерских подова, који обележавају стања (висина језерског нивоа и распрострањење језерске површине) или фазе у животу језера, или управо етапе у његовом повлачењу, пошто промене у животу језера можемо поуздано пратити тек од времена када се језеро почело повлачити са највишег нивоа.“

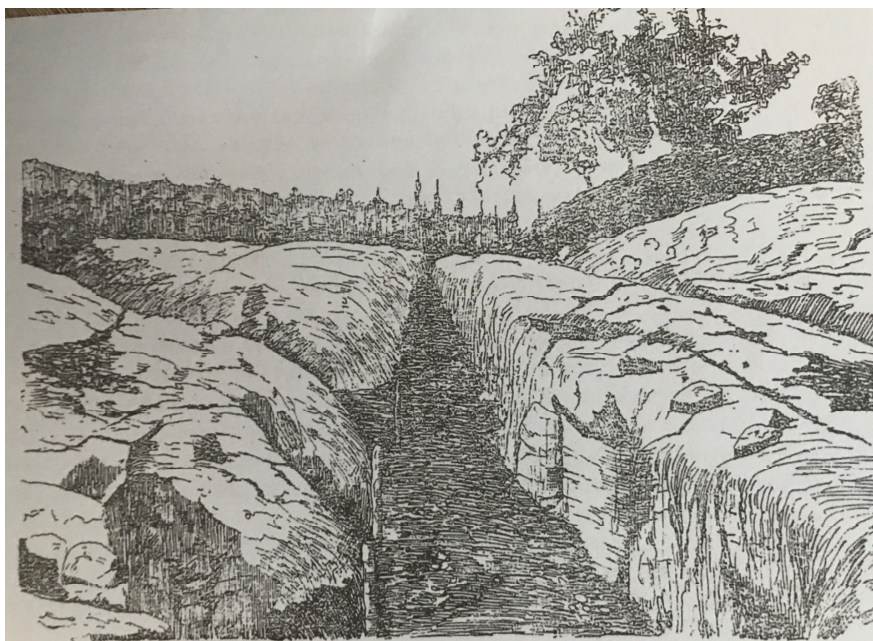
Особена публицистичка делатност

Током 35 година научног стваралаштва, које су повремено прекидали ратни догађаји због којих није било теренских истраживања, факултет није радио, нити су штампани научни и стручни радови, Сима М. Милојевић је изборио право место међу нашим научницима, посебно геоморфолозима и онима који су се бавили морфолошким и хидролошким проблемима крашких терена Црне Горе, Херцеговине и Далмације. Објавио је више научних радова, опсежних монографија, елабората апликативног значаја, као и више превода са француског језика. Посебно је значајан за сређивање преписке Јована Цвијића са домаћим и страним научницима и пријатељима, коју је, по тематици, сврстао у десет група.

Професор Милојевић је објављивао радове у Гласнику Српског географског друштва, Геолошким анализима Балканског полуострва, Гласнику Министарства пољопривреде и вода, издањима Српске академије наука, Саобраћајном прегледу, Нашој стварности, Хрватском географском гласнику, Зборнику радова за проучавање крша и др. Највише радова је објавио у Београду, али су му радови публиковани и у Загребу и Кракову.

Истичемо само најпознатије радове, који се и данас могу наћи у боље снабденим библиотекама. То су: Лесковачка котлина са околином (1925, страна 28), Пећина Голубњача код села Жагара у Далмацији (1926, страна 7), Неколико пећина и јама Поповог поља – спелеолошка испитивања (1927, страна 26), Спелеолошка проучавања Поповог поља у његове околине од 1925. до 1928. године (1928, страна 21), Мелиорације Поповог поља, прилог привредно-географског проучавања нашег карста (1928, стране 23), Пониква и Бошњакова јама (1928, стране 4), Повремено врело Градница (1928, страна 6), Геоморфолошка проматрања о долини Топлице (1929, страна 17), Рељеф београдског земљишта (1930), О некоординираној речној ерозији (1931, страна 20), Типови наших крашких крајева (1932, страна 36), Један случај псеудо оживљавања ерозије (1932, стране 3), Пећина Поламаница у Жумберачком кршу, прилог проучавању еволу-

ције профила пећинских канала и ерозији подземних токова (1933, страна 9), Снабдевање водом железничке пруге Габела – Груж (1934, страна 6), Хидрографска веза Цетињског поља са Ријеком Црнојевића (1934), Један прилог питању о опадању сточарства у Динарском кршу (1935), Водна залиха пећине Вјетренице (Попово поље) и снабдевање водом железничке пруге Габела – Груж (1936, страна 5), Врела Моравице у Сокобањској котлини (1936, страна 11), Утврђивање хидрографске везе Цетињског поља са Ријеком Црнојевића (1936), Неколико напомена о морфолошкој разноликости вртача у голом кршу (1937, страна 16), Појаве и проблеми крша (1938, страна 157. Делови ове монографије су: Брахиклазе и њихова улога у хидрографским односима и морфолошким појавама и појединостима крша; Богази и пријевори; Ободска пећина и Питање о хидрографској функцији пећине Вјетренице), Један поглед на проблем пољопривредних мелиорација Динарског крша (1938, страна 8), *Ľabaissement et le déplacement des sources karstiques* (1939), Двадесет пет година Спелеолошке секције Географског друштва (1951, страна 16), Привидно пресушивање крашких врела (1953), Богаз (1955), Катастар карстних појава у Никшићком пољу (1955), Проблеми асанације термалних и радиоактивних врела Нишке Бање (1958, страна 59).

Слика 4. – Богаз, површински облик крашког рељефа

Неколико значајних рукописа професора Милојевића нестало је 19. октобра 1944., дан пре ослобођења Београда, када је, приликом повлачења, немачка војска знатним делом порушила и запалила зграду Географског завода на Студентском тргу број 3, где се данас налази Географски факултет.

Указујући на значај научног стваралаштва професора Симе М. Милојевића, његов студент, касније универзитетски професор хидрологије Душан Дукић, у прилогу *in memoriam*, објављеном у Гласнику Српског географског друштва 1969. године, поред осталог, написао је и следеће: „Нарочито је значајна његова монографија Проблеми асанација термалних и радиоактивних врела Нишке Бање (Зборник радова Института за проучавање крша Јован Цвијић, књига II, страна 1-59, Београд, 1958.), настала после вишегодишњег проучавања крашких терена око Нишке Бање. По предлогу професора С. Милојевића, који је изложио у Географском институту Српске академије наука и уметности 1955. године, пред скупом познатих географа, геолога и хидротехничара, решен је проблем замућивања и расхлађивања термалних и радиоактивних врела у Нишкој Бањи, тако да је бањска сезона продужена од 2–4 месеца на целу годину. Али као што често бива, идејни творац решења проблема није добио бар толико признања јавности, колико инжењер који је радио по његовим упутствима.“

Добитник Медаље Јована Цвијића

Професор Сима М. Милојевић је активно радио у Српском географском друштву, које му је 3. фебруара 1965. године, доделило Медаљу Јована Цвијића, какву су пре њега добили само Павле М. Вујевић, Боривоје Ж. Милојевић и Атанасије И. Урошевић, географи из Југославије. Када је Министарство унутрашњих послова Народне Републике Србије, 25. јануара 1947. године одобрило пререгистрацију и наставак рада Српског географског друштва, потврдило његов Правилник и Програм рада, на редовној годишњој скупштини Друштва, која је одржана 16. фебруара, професор Сима М. Милојевић је изабран за секретара Друштва.

Године 1969. Српско географско друштво му је посветило први број 49-е свеске Гласника, а Географски завод, тадашњег Природно-математичког факултета, 16. свеску свог Зборника радова. У закључку казивања о добром, скромном и тихом професору Сими М. Милојевићу, који је увек бескрајно помагао својим студентима и неговао пријатељске односе са својим сарадницима и колегама, истичемо да је истражујући пећине, јаме, шкrape и богазе, решавао проблеме циркулације воде у унутрашњости кречњачких терена и доприносио сазнањима о функционисању изво-

ра, врела, подземних токова и понора. Више и детаљније него други научно је објаснио важност лептоказа, синклаза, брахиклаза и дијаклаза, пукотина, значајних за циркулацију воде у карсту.

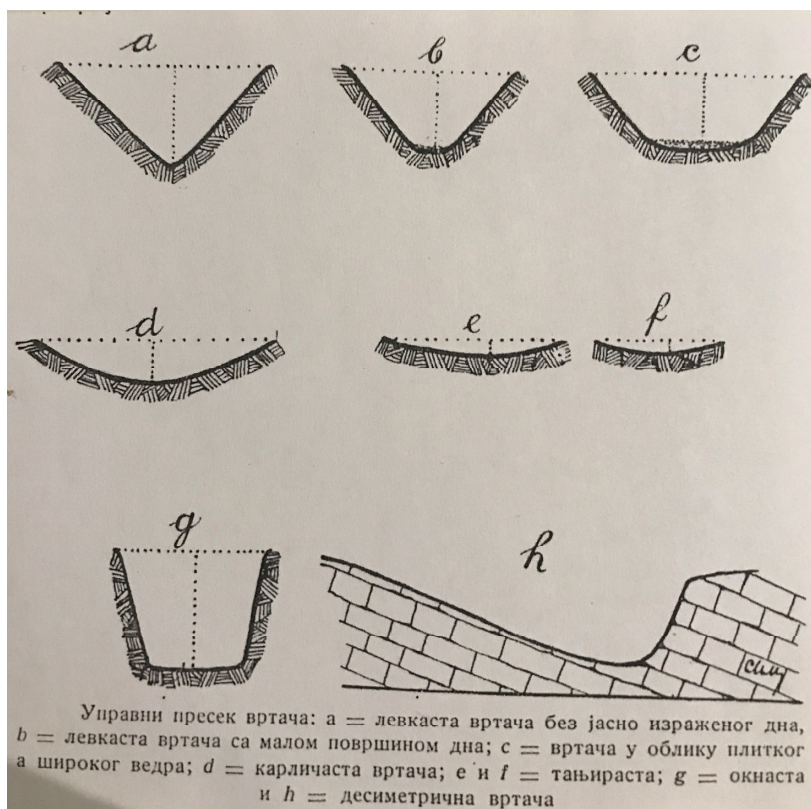

Слика 5. – Медаља Јована Цвијића

Добро је познавао особености сувих, периодски плављених и стално плављених крашких поља. Дефинисао је хидро-морфолошку еволуцију богаза и пријевора као површинских облика крашког рељефа Херцеговине, добро документовао проблеме спуштања подземних водених токова у дубоком карсту, допринео решавању проблема водоснабдевања објеката на некада веома важној прузи Габела – Груж.

Поставио је научну основу за уређење термоминералних извора Нишке Бање са којима се за време отапања снега у јачих киша мешала снежница и кишница, мењајући им температуру, хемијска и балнеолошка својства. Лечилиште Нишка Бања, писао је професор Сима М. Милојевић, има два термална и радиоактивна врела – Главно врело и Сува бања, на

којима су постављени сви терапијски уређаји за лечење купањем. Обадва врела су комбинована и избијају из кречњака са једном компонентом термалне, дубинске и другом компонентом обичне воде. Ова врела су повремено пресушивала, имала неуједначену издашност, што је отежавало њихово коришћење за бањско лечење. Истраживањима је поставио основе за практично (грађевинско) решавање пресушивања, замућивања и расхлађивања лековите воде, што је реализовао академик, инжењер хидрографевине, Миладин Пећинар (1893–1973).

Слика 6. – Типови вртача по С. М. Милојевићу

Професор Сима М. Милојевић је умро у Београду 12. септембра 1969. године. Остаје успомена на научника који је до најфинијих детаља развијао идеју о комплексном проучавању морфологије и хидрографије кречњачких терена ради праксе на добробит човека и друштва.

Др Стеван М. Станковић

ТУРИЗАМ И САОБРАЋАЈ – ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАЦИ

Туризам и саобраћај су важне делатности савременог друштва великог броја земаља на свим континентима. Међусобно се условљавају, спајају, прожимају, подстичу, унапређују и обогаћују по различитим показатељима. Чини се да је реч о синонимима, готово недељивим појмовима, јер без саобраћаја нема туризма, као што без туризма нема саобраћаја, јер је кретање људи од најстаријих времена до наших дана, животна и радна потреба. Оправдано се истиче да је саобраћај продужетак производног процеса и финализација низа услуга, јер је превоз робе и путника, из једног места у друго, из једне земље у другу, са једног континента на други, основа савременог живота.

Јединство саобраћајног система

Скуп различитих превозних средстава и одговарајућих саобраћајница, представља својеврстан систем, који утиче на просторну реализацију превоза робе и путника, масовност и учесталост саобраћајних услуга, интеграцију саобраћајних средстава и саобраћајне инфраструктуре, тј. њихово техничко јединство, без обзира на бројне класификације како саобраћаја, тако и туризма. Поједностављено речено, ради се о саобраћају на води, копну и ваздуху, на који се надовезују поштанско-телеграфски и интернет везе. Свака од наведених врста има специфичне одлике, које проистичу из техничко-технолошких карактеристика, али и од обима и начина експлоатације. При томе се посебна пажња обраћа на еластичност и масовност саобраћајних услуга, брзину, безбедност и уредност кретања, са посебним нагласком на трошкове превоза.

Чини се да су људи пре пловили хидрографским објектима на примитивним пловилима, него што су се превозили копном. У том смислу се сматра да је точак један од најзначајнијих проналазака свих времена. Зна се да је у Месопотамији употребљаван пре више од пет хиљада година. Точак, и знатно касније парна локомотива, изазвали су револуцију у саобраћају, која и данас побуђује пажњу. Превозна средства, различитих врста, допринела су ширењу радијуса туристичких кретања, као што је туризам утицао на повећање комфора, брзине, удобности, сигурно-

сти, тачности путовања, ширење мреже копнених, водених и ваздушних праваца кретања. У савременом смислу то се може јасно разумети када се зна да је у свету 2019. године било 1.500.000.000 страних туриста и три до пет пута више домаћих туриста, који без саобраћајних средстава и саобраћајница не би могли стићи до жељених туристичких места, туристичких регија и туристичких земаља. Уз све то, туризам је условио и неке раније непознате врсте саобраћаја и саобраћајних средстава (успињаче, ски лифтови, пловила за наутуку, трајекти, крузери, камп приколице, хотели на точковима – ротели, хотели на усидреним бродовима - ботели).

Туризам и брод као превозно средство

Хидрографске објекте за пловидбу људи су користили од давнина. Зна се да су прва пловила коришћена на Нилу, Тигру и Еуфрату. Посебно вешти у пловидби морима и океанима били су Феничани, Викинзи, Грци, Римљани, Шпанци, Португалци. Неколико знаменитих морепловаца и данас плени пажњу показаном вештином и храброшћу. Када је 1807. године реком Хадсон у Америци запловио први пароброд, означио је преокрет у водном саобраћају. Једрењаци су уступили место парним бродовима, а ови онима са моторима на унутрашњи погон, које покрећу нафта, могуће и атомска енергија. Први парни брод који је препловио Атлантски океан 1838. године звао се Сиријус. Од Ирске до Америке пловио је 18 дана. Забележено је да му је при крају пловидбе нестало угља, те је посада парни котао положила дрвеним деловима брода. Данашњи бродови из Европе до Америке плове 5 дана. Посебно су интересантни бродови за туристичка путовања (крузери). Неки од њих, нпр., Карневал судбине (дужина 270 m, висина 70 m, 16 палуба, 1.320 кабина, 27 лифтова, 2.000 телевизора, 70.000 сијалица, 17 барова, казино, базен, каде за хидро-масажу, гимнастичка сала, позоришна сала, продавнице сувенира, више кухиња и ресторана) или Господар мора, имају по више од 1.000 чланова посаде и примају по више од 3.000 путника. Брод за туристичка путовања (крузер) Слобода мора, прима 4.370 путника и већ на првом путовању априла 2006. године, био је потпуно попуњен. Иначе, дугачак је 339 m и широк 56 m. Има 15 палуба и постиже максималну брзину од 21,6 чворова на сат (40 km/h). Седмодневно крстарење овим бродом кошта од 750 до 2.730 еура по особи. Најскупљи боравак је у председничком апартману чија је површина 188 m² и има четири спаваће собе и четири купатила. Има и таквих бродова који су по окончању пловидбе, због старости, привезани за обалу и претворени у хотеле – ботеле.

Водни саобраћај се одвија на океанима, морима, језерима, рекама и каналима. Највише пловила, различитих врста, имају САД, Француска, Велика Британија, Канада, Јапан, Аустралија, Италија, Грчка, Русија и Скандинавске земље. У наведеним земљама је веома развијен наутички туризам, познат по учешћу клијентеле добрих платежних могућности.

Слика 1. – Брод Бердап за наутички туризам на Дунаву у Србији

Предности водног саобраћаја за туризам су: Највећи могући комфор и разонода за време пловидбе; Привлачност пловидбе великим морским просторима; Крстарења по утврђеном плану и избору туриста; Боравак на отвореном простору седативног и стимулативног времена и климе; Развијање такмичарског и истраживачког духа; Упознавање острва до којих се не може доћи другим врстама саобраћаја; Могућност изнајмљивања пловила и превоза аутомобила, ради комбиновања туристичких кретања. За одлазак у Грчку око 50% италијанских туриста користи бродски превоз, у САД 18% и Шпанију 17%.

Недостаци бродског саобраћаја за туристичка кретања односе се на релативно малу брзину кретања у односу на копнени и ваздушни саобраћај, знатну зависност од временских услова, тешко прилагођавање туриста (морска болест), високе цене пловила, велике издатке за њихово осигурање, сидрење и одржавање. Бродски саобраћај има велики значај

за туризам, самим тим и за приходе компанија и земаља којима пловила припадају. Међутим, право стање је тешко сагледати, јер се ради избегавања и смањења пореза, бродови често региструју у земљама слободне заставе какве су Панама, Кипар, Либерија.

Авион као превозно средство

Ваздушни саобраћај се почео развијати почетком двадесетог века и брзо захватио неколико богатих земаља у којима је почела производња авиона, изградња аеродрома и успостављене сталних и повремених (чартер) авионских линија. Браћа Вилбур Рајт (1867–1912) и Орвил Рајт (1871–1948) из САД су 17. децембра 1903. године, на летилици тешкој 335 kg, коју је покретао бензински мотор од 12 коњских снага, прелетели 120 m на висини од 2 m. Године 1907. Француз Пол Корни, конструисао је хеликоптер. Три године касније конструисан је хидроавион. Године 1908., летилицом, која баш и није личила на данашње авионе, са мотором од 22 коњске снаге, браћа Рајт су прелетела 124 km на висини од 120 m. Током 1926. године успостављене су авионске везе између неколико већих градова у развијенијим земљама. У мају, 21. 1927., пилот Чарлс Линдберг (1902–1974), савладао је Атлантски океан и од Париза до Њујорка летео 33 сата и 30 минута. Данас се између ова два града, авионима путује 7 до 8 сати. Током 1936. године ваздушним саобраћајем су били повезани готово сви већи градови у свету. Од тада датира и први лет преко Тихог океана, од Сан Франциска у САД до Маниле на Филипинима.

Брзина, висина и дужина лета, снага мотора, као и број путничких места у авионима, брзо су се повећавали. Седамдесетих година прошлог века путнички авиони су летели преко 900 km/h, на висини до 10 km и могли да приме до 350 путника. Данас постоје бржи и већи авиони, који без слетања могу да превале велика растојања. Све то пратила је изградња савремених аеродрома, којих данас у свету, за домаћи и међународни саобраћај, има више од 20.000. Највећи и најсавременији је током септембра 2019. године отворен за саобраћај недалеко од Пекинга. Неки велики градови имају и по неколико аеродрома, који су укључени у Међународни савез аеродрома. Почетком октобра 2019. године авион Боинг 787, Аустралијске авиокомпаније Квантас, са 49 путника и чланова посаде, без слетања провео је у ваздуху 19 сати и 16 минута и прелетео 16.015 km између Њујорка у Америци и Сиднеја и Аустралији.

Авио саобраћај је на неким прекоморским и прекоокеанским релацијама готово у потпуности потиснуо бродски саобраћај, а на извесним

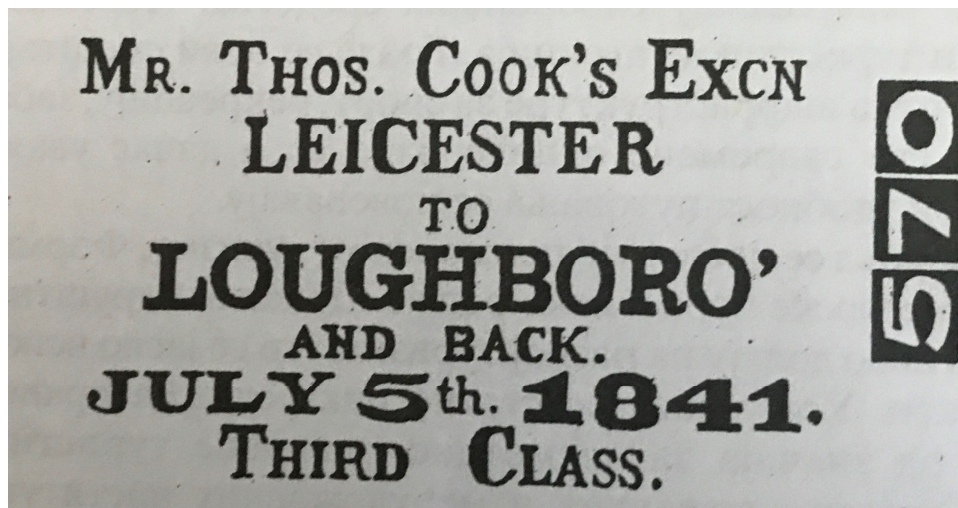
континенталним и интерконтиненталним правцима железнички и аутомобилски саобраћај. На то јасно показују чињенице да је растојање железницом од Атине до Лисабона 4.775 km, а авионом 2.990 km, од Београда до Стокхолма железницом 2.904 km, а авионом 1.847 km, од Амстердама до Атине железницом 2.512 km, а авионом 1.787 km. Из наведених, и других карактеристика, проистичу бројне предности авио-саобраћаја за туризам. Авион је, више него друга превозна средства, проширио радијус туристичких кретања и учинио готово све делове света приступачним. Предност је у великој брзини, задовољавајућем комфору савремених летелица, максималној безбедности у односу на број пређених километара, постојању чартер летова до одређених туристичких места и регија, разноврсности попушта на цену превоза, љубазности особља и доживљаја освајања великих пространа. У недостатке би убројали извесну зависност од временских услова и повремене гужве на аеродромима, посебно у време туристичке сезоне.

Железница и масовљење туристичких кретања

Саобраћајнице и саобраћај представљају један од стубова на којем почива развој домаћег и иностраног туризма. Од посебног је значаја да су појавом железничког саобраћаја вишеструко масовљена туристичка кретања, најпре у Енглеској и Европи, а затим у многим другим деловима света. Железнички саобраћај је проширио границе (простор) туристичких кретања, посебно ка планинама, бањама, климатским и приморским местима, не само између блиских, већ и удаљених градова, регија и земаља, јер је извесно време представљао незамењив вид транспорта робе и путника на многим правцима и у многим земљама.

Конкуренција на путничком и туристичком тржишту саобраћајних услуга, је велика и трајна. У вези с тим уважавају се и компарирају цене превоза, системи повластица, брзина превоза на одговарајућим релацијама, прилагођеност капацитета потражњи, удобност превозних средстава, безбедност на путовању уз поштовање реда вожње, као и предности и непогодности за специфичне врсте туристичких кретања. Од интереса је и географски положај матичних места и земаља туриста (иницијатива) према градовима и земљама у које путују (рецептива). Тако нпр., Италијани за туристичка путовања у Немачку, железнички саобраћај користе око 50%, Француску 45%, Швајцарску 44%, Шпанију 9% и Грчку 8%. Статистика показује да у Италију 10% страних туриста долази железницом, у Шпанију 6% и Грчку 2%. Стање се мења у корист ваздушног

саобраћаја на дужим релацијама и аутомобилског на краћим релацијама, али ипак од Њујорка до Вашингтона у САД 60% путника користи железнички саобраћај (воз Акола), иако ова земља, по неким показатељима, у изградњи пруга и брзини возова заостаје за Француском, Немачком, Јапаном и Кином. За нове брзе пруге (13 коридора) и одговарајуће возове, Конгрес САД је недавно одобрио осам милијарди долара. То проистиче из сазнања да железнички саобраћај троши три пута мање горива од аутомобилског и шест пута мање од ваздушног саобраћаја, што значи и да мање загађује животну средину.

Слика 2. – Карта за прво туристичко путовање железницом

Колевка железничког саобраћаја је Енглеска. То је било условљено обимном експлоатацијом угља у првој половини XIX века, за чији је превоз, од рудника до потрошача, било потребно такво превозно средство које, капацитетом и брзином, може да задовољи потрошаче (велики градови, индустријски објекти, бродарство), уз ниске цене по тони и километру превезеног угља. У вези с тим су и настојања конструктора вучних машина, железничких пруга, утоварних и истоварних станица на унапређењу функционалности.

Прву локомотиву на парни погон, покретану сагоревањем угља, 1814., конструисао је Енглец Џорџ Стивенсон (1781–1848), рударски радник, инжењер, саветник за изградњу пруга у Енглеској и Европи. Прву железничку пругу изградио је 1821. године. Први воз са Стивенсовом ло-

комотивом кренуо је 27. септембра 1825. на прузи која је повезивала Стоктон и Дарлингтон. Железничка композиција је имала 22 теретна вагона са 50 тона робе и 22 путничка вагона са 450 путника. Брзином од 19 km/h, воз је за нешто више од два сата превалио растојање од 40 km. Писак локомотиве и бука воза, изазвали су крајње различите коментаре. Док су једни били одушевљени, други су тврдили да ће воз поплашити стоку на ливадама, краве ће престати да дају млеко, кокошке неће носити јаја.

Године 1823. Џорџ Стивенсон је саградио фабрику, у којој је до 1825. године произвео 14 локомотива. Охрабрен почетним успехом, 1829. године конструисао је локомотиву Рокет (Rocket), којом је на прузи од Ливерпула до Манчестера, 6. октобра 1829. године, брзином од 30 km/h, победио противнике. Постоје сазнања да је локомотива Рокет могла да развије брзину до 56 km на сат, што је брже од данашњих возова на неким нашим пругама, јер се, нпр., од Београда до Бара, растојање од 470 km, возом прелази за 10 до 12 сати, а од Крагујевца до Београда (140 km) путује 3 сата и 30 минута.

Од времена Џорџа Стивенсона, његових локомотива, пруга и возова, стање се вишеструко променило. Данас путнички возови у земљама централне Европе развијају просечну брзину преко 200 km/h. У Јапану и Кини возови достижу брзину од 300 km/h, а експериментални 500 km/h. На прузи Токио – Осака, воз Шинкансен, због аеро-динамичне линије, назван Метак воз, развија брзину од 243 km/h. У Кини, на релацији Шангај – Хангчоу, саобраћа воз Хармонија, брзином до 300 km/h. Од Кантона до Вухона, који су удаљени 1.069 km, воз постиже брзину од 350 km/h, а од Шангаја до Пекинга 380 km/h. Немачки возови познати по ознаком ICE, возе брзином од 232 km/h. Од Париза до Лиона, почев од 1981. године саобраћа воз ТГВ (Trains à Grande Vitesse), брзином од 260 km/h. При једној експерименталној вожњи овај воз је постигао брзину од 574,8 km/h.

У Енглеској, колевци железнице, кренуо је први путнички воз у свету, 15. септембра 1830. године. Тада су повезани Ливерпул и Манчестер. У првом возу, у 33 вагона, било је 600 путника. Прво туристичко путовање железницом, такође је организовано у Енглеској. Организатор је био власник туристичке агенције Томас Кук (1808–1892), која је, нажалост, због великих дугова, крајем септембра 2019. године банкротирала. За око 600 туриста Томас Кук је организовао путовање од Лечестра до Лохбора и назад, ради учешћа на конгресу антиалкохоличара. Путовање је било туристичко, јер је послужен чај, сервирана храна и организована музика. Године 1865. Томас Кук је добио право да у својој агенцији продаје карте за превоз железницом.

Из Енглеске, железнички саобраћај, дуго са парним локомотивама које су користиле угаљ, ширио се Европом и светом. Пруга између Вашингтона и Балтимора завршена је 1830. године, када су изграђене и прве пруге у Белгији и Немачкој. Године 1838. године пуштен је у саобраћај воз на прузи Петербург – Царско село у Русији. Први воз у Аустралији кренуо је 1850. године. Годину дана касније, железничком пругом повезани су Петербург и Москва. Била је у то време најдужа пруга у свету. Први воз у Швајцарској датира из 1852. године. Двадесет година касније (1872), Јапан, који данас има најбољу железницу на свету, добио је прву пругу. Пруга којом су повезани Москва и Владивосток (8.084 km), грађена од 1891. до 1901. године. У насељу Улан Уде, у југоисточном приобаљу Бајкалског језера, одваја се крак пруге ка Улан Батору (Монголија) и Пекингу (Кина). Пре више година, писац ових редова, на путу за Бајкал и Улан Батор, провео је неколико дана и ноћи у возу на најдужој железничкој траси у свету.

Године 1840. у свету је било 8.600 km железничких пруга, 1920. око 1.200.700 km, а данас више од 2.500.000 km. Са продужавањем железничке мреже растао је број локомотива, путничких и теретних вагона, број сталних и сезонских линија, станица и запослених. Истовремено нестaju локомотиве на парни погон, а уводе дизел и електричне локомотиве.

За путнички, самим тим и за туристички саобраћај, пројектују се и израђују савремени вагони. Од 1850. године у Америци су у употреби путнички вагони са четири осовине, којима су смањене вибрације и повећана удобност путовања. Први вагони ресторани уведени су у саобраћај у Канади 1867. године, када је основана и прва међународна компанија кола за спавање и ручавање, што је била велика погодност за савлађивање дужих релација и ноћно путовање.

Посебно значајним сматра се јун 1883., када је у саобраћај пуштен интерконтинентални воз Оријент експрес, којим је Париз повезан са Истанбулом. Вагони за ручавање и спавање и лепо опремљени салони, били су понос железнице. Кроз нашу земљу овај воз је саобраћао од Београда до Димитровграда и био инспирација Агате Кристи (1891–1975), енглеске списатељице криминалних романа за дело Убиство у Оријент експресу.

За туристичка путовања био је значајан воз Норд експрес који је повезивао Петербург са Паризом и имао вагоне за Ницу, на Азурној обали. Колико је руских путника овим возом долазило на француску ривијеру, види се и по томе што су Руси у Ници саградили своју цркву, која и данас постоји. По завршетку Првог светског рата на релацији Кале – Атина (преко Београда) саобраћао је воз Симплон оријент експрес, назван та-

ко по превоју у Алпима. Године 1930. вожња је продужена до Багдада. Првом пругом на нашим просторима 1873. године повезани су Митровица и Скопље. Нови Сад је 1883. године повезан са Будимпештом, а 1887. Београд са Врањем и Пиротом.

У савременом свету, међу путничким правцима истиче се воз Северна звезда (*Etoile de Nord*) на релацији Париз – Амстердам. У Немачкој су по називом *Интер сити*, познати брзи и комфорни возови који повезују готово све веће градове. Рекламирају се под слоганом бржи од аутомобила, спорији од авиона. Милано и Напуљ повезани су возом ЕТП-300, који има вагоне за спавање, ручавање, два салона, продавницу сувенира и штампе. У Русији се истиче воз Краснаја стрелка (Црвена стрела), који саобраћа између Москве и Санктпетербурга. У САД је значајна трансконтинентална пруга којом су повезани Њујорк и Сан Франциско. У Стеновитим планинама пруга достиже висину од 2.100 m. Пруга између Ла Паз (Боливија) и Арике (Чиле) у Андима у Јужној Америци, достиже висини од 4.260 m и представља својеврсну туристичку привлачност. Воз у Кини који, допире у дубоку и високу унутрашњост Тибета, пуштен у саобраћај пре неколико година, прелази преко планинског рељефа висине 5.000 m. За разлику од тога неколико железничких пруга у Јапану изграђено је кроз дугачке тунеле и мостове, не само преко река, већ и преко делова мора. Испод Ламанша, возови између Француске и Енглеске, користе дубоко под море прокопани тунел.

Железнички саобраћај је вишеструко утицао, и утиче, на масовност и радијус туристичких кретања. Значај се повећава могућношћу да се возом транспортују аутомобили, што туристима омогућује комбинацију путовања. Путовање возом пружа велике могућности разгледања и упознавања простора кроз који су трасиране пруге. Железнички саобраћај не зависи много од временских прилика, омогућује масован превоз туриста (екскурзије), одликује се сталним повећањем брзине и удобности путовања. За железничка путовања могуће је купити карту код бројних заступника, а у новије време и посредством интернета. За групна, повратна, породична, ученичка, студентска, пензионерска и специјална путовања, одобравају се одговарајући попусти на основну цену превоза. У савременом свету избор возова је велики (брзи, експресни, пословни, дневни, ноћни) као и услуга у њима (ручавање, спавање). Избор путничких железничких праваца је велики, посебно у земљама са великом густином железничких пруга.

Од значаја за туризам су специјални, повремени и стални возови. У Србији је то воз Романтика, који током лета и јесени, саобраћа од Бео-

града до Сремских Карловаца, Вршца и Јагодине. По специјалној процедури у саобраћај се укључује познати Плави воз, који је некада користио маршал Тито. Туристички је најатрактивнији воз Носталгија на прузи узаног колосека са 22 тунела и 10 мостова. Познат је под називом Шарганска осмица, дужине 13,5 km представља ремек дело светског индустријског наслеђа. Од Мокре Горе до Шаргана, на дужини од 3,5 km, савладава висинску разлику од 300 m и краће задржава на станици Јатаре. Грађена између 1921. и 1925., пруга је обновљена 1999. и намењена туристима. Значајну туристичку функцију има воз који повезује Београд са Баром у Црној Гори. Пруга је грађена по деоницама и коначно је отворена за саобраћај 28-29. маја 1976. године. Представља значајно градитељско дело, јер има 254 тунела укупне дужине 114,5 km, 206 бетонских мостова укупне дужине 10.760 m, 28 челичних мостова укупне дужине 3.833 m, 70 мањих и већих станица. У Београду је на висини од 80 m, кроз Златибор на 700 m, код Колашина на 1.000 m и Бара на 3 m надморске висине.

Слика 3. – Железничка туристичка композиција на Шарганској осмици

У свету, за потребе туриста, постоје комбинована путовања са више превозних средстава. Чини се да је по томе најпознатија Скандинавија, која посредством саобраћаја, туристички валоризује своја бројна језера. Добро осмишљени програми туристичког боравка у Финској, земљи

на северном стожернику и изнад њега, обухватају пловидбу језерима, до којих се често долази возовима. Туристичким маршрутама по појезерју Финци су дали сликовите називе, што је део савремене туристичке пропаганде. Маршрута Финска сребрна линија повезује девет насеља на обалама четири језера на југозападу земље. Маршрута Песнички пут, названа тако по песнику Јохану Лудвигу Рунебергу (1804–1877), повезује осам насеља, почев од Тампереа на југу до Вирата на северу, укључујући разгледање неколико језера и њихових приобаља. Зелени пут је туристичко упознавање језера Сајма, које укључује посету тврђаве Олавлина. До неких језера на крајњем северу Финске, током летњих месеци, када се јављају беле ноћи, саобраћа специјални туристички воз познат под називом Експрес поноћног сунца.

Аутомобилски саобраћај и туризам

Када кажемо аутомобилски (аутобуски) саобраћај, мислимо на све масовнији друмски саобраћај и возила која су данас преплавила свет. Аутомобилски саобраћај је млађи од железничког и током времена се развијао комплементарно са другим врстама, саобраћаја, за опште потребе људи, индивидуална, породична (аутомобил) и групна путовања (аутобус). Развој ове врсте саобраћаја праћен је усавршавањем и линијском производњом путничких аутомобила и аутобуса.

Аутомобилски бензински мотор први су 1885. године израдили немачки инжењери Готлим Дајмлер (1834–1900) и Карл Бенц (1844–1929). Године 1889. у Паризу је одржана изложба аутомобила. Годину дана касније Готлим Дајмлер је основао Друштво за моторе, које се ујединило са фабриком Бенц. Тада је настало акционарско друштво Дајмлер–Бенц, које је 1901. произвело први аутомобил марке Мерцедес (на шпанском милост), назван тако по имену ћерке немачког милионера и учесника у аутомобилским тркама Емила Јелинека (1853–1918). Међу конструкторима и произвођачима аутомобила истичу се Рудолф Дизел (1858–1913), Армон Пежо (1849–1915), Еторе Бугати (1887–1942), Никола Ромео (1876–1938), браћа Рено (Луј 1877–1944., Марсел 1872–1903., Фернан 1865–1909), Фердинанд Порше (1875–1951), Хенри Форд (1863–1947), Чарлс Стјуард Ролс (1877–1910), Фредерик Ројс, Херберт Хенри Остин, Дејвид Данбар Бјуик (1854–1929), Волтер Крајслер, Карло Масерати (1881–1910), Анире Ситроен (1878–1935), Луј Жозеф Шевролет (1878–1941), као и неколико јапанских инжењера, иноватора и произвођача (аутомобили Тојота, Нисан, Сајан, Лек). Компанију Тојота основану 1933.,

водио је Кичиро Тојода. Године 2017. произвела је 10.466.451 аутомобил. Године 1927. Швеђани Ацер Табријелсон и Густав Ларсон основали су компанија Волво, познату по високом квалитету аутомобила и камиона.

Током времена број произвођача аутомобила и аутобуса, повећао се до невероватних граница. Данас је мало земаља у свету у којима се не производе аутомобили. У томе предњаче САД, Кина, Јапан, Немачка, Француска, Велика Британија и Италија. Посебно истичемо индустријалца Хенри Форда, у чијим је фабрикама у САД од 1908. до 1928. године произведено 15 милиона путничких аутомобила модела Т, који је проглашен аутомобилом миленијума, а произвођен је на покретној траци. Форд Т се данас може видети у старим америчким филмовима..

Значајан допринос развоју аутомобилског саобраћаја дао је Шкотланђанин Мак Адамас (1756–1836), који је 1815. године осмислио коловоз од дробљеног и ваљком утабаног камена, за који данас једноставно кажемо макадам, готово увек без познавања творца. Почев од 1925, граде се модерни аутопутеви (асфалт, бетон) са више коловозних трака, пратећом сигнализацијом, одмориштима, паркиралиштима, сервисима и мотелима. Мрежа савремених аутопутева данас је најгушћа у САД, Канади, неким европским земљама и Јапану. Реч је и о комерцијалним аутопутевима за чије се коришћење плаћа одговарајућа свота новца. На све то додајемо проналазак и употребу аутомобилских гума које се надувавају компримираним ваздухом. Такве гуме се лако скидају и монтирају, омогућују удобну вожњу, а дело су браће Андреа Мишлена (1853–1931) и Едуарда Мишлена (1859–1940), први пут приказане 1895. године. Усавршене до највишег степена, производе се и данас.

Предности аутомобилског (аутобуског) саобраћаја за туризам проистичу из све савременијих, удобнијих и безбеднијих возила, максималног задовољавања жеље субјекта за временом и правцем путовања, лаке покретљивости, независности од реда вожње, могућности избора праваца кретања и задржавања, погодности за индивидуална, породична, излетничка и викенд путовања, упознавања простора у транзиту и месту задржавања, лакоће информисања (ауто радио) и оријентације (навигација), развијене службе помоћи на путевима, могућности боравка у ауто-камповима, изнајмљивања возила (рента-кар), путовања без преседања од матичног до туристичког места. У недостатке убрајамо знатну зависност од временских услова, скупу изградњу и одржавање путева, високе цене аутомобила, све скупље гориво, недостатак паркинг простора и загушење саобраћаја у шпицевима туристичке сезоне, посебно на наплатним рампама комерцијалних путева и граничним прелазима.

Др Миодраг Велојић¹

ЗАЈЕЧАРСКО НАСЕЉЕ КОТЛУЈЕВАЦ

Географско и историјско проучавање развитка једног насеља представља веома сложен задатак, посебно када се томе дода и развој привреде, економије, саобраћаја и демографије. Проучавање постаје још сложеније ако о том насељу нико до сада није писао, нити је његов допринос сагледаван у укупном развоју једне географске целине.

Специфичан по свом географском положају, по ресурсима и плодном земљишту, Котлујевац је вековима привлачио житеље различитих средина да у њему развију своја станишта, да га уреде по свом начину живљења и да након свега из њега изнова крену ка новим изазовима и новим местима свога постојања. Преко његових простора вековима су пролазили путеви, подизана насеља, развијале се културе. Много тога се на њему развијало и нестајало. Много тога је на њему почињало и опстајало. Или се са временом мењало. А све је зависило од непосредних и посредних фактора који су били резултат врло динамичних историјских околности, али и специфичног цивилизацијског наслеђа које се и данас испољава у његовој средини. Мало је насеља у Србији која су на овај начин истраживана, а још мање средина које су настајале и расле поред већих локалних градских центара и имале тако велики утицај на његов развој.

Његова специфичност се огледа и у чињеници да је током различитих временских периода, приближно на истом месту, постојало више насеља са називом *Котлујевац* и да је већина тих насеља била лоцирана на теренима који су са једне стране били безбедни за становање, а са друге пружали повољне услове за развој лова, риболова, сточарства и земљорадње. Сва насеља са овим називом била су смештена на узвишеним деловима речних тераса са богатим водоплавним подручјима реке Црни Тимок у близини.

Котлујевац је последњих година највеће зајечарско градско насеље. Његово насељавање започето је након Другог светског рата, а заустављено 1991. године, распадом Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Котлујевац је уједно и назив једне веће градске целине која је смештена у северозападном делу зајечарског атара. На њеној северној

¹ miodragvelojic@yahoo.com

страни налазе се узвишења Гладни врх (223 m), Могила (291 m) и Бели брег (236 m), на јужној страни река Црни Тимок, на истоку њену границу чини стари пут који од Попове плаже у Зајечару преко узвишења Бели брег и Содолске реке води до атара насеља Николичево (данас Авнојска улица), док се на западу ова целина граничи са атаром насеља Звездан.

Као насеље, са истим или сличним називом, Котлујевац се први пут помиње у турским пописима 1455. и 1560. године. По пописним подацима из 1455. године био је погодно место за насељавање, а по попису из 1560. имао је приближно исти број кућа и укупне приходе као и суседно насеље *Зајечар*. Средином XX века, као саставни део града Зајечара, на месту старог настало је ново насеље под називом Котлујевац. Са временом оно постаје препознатљиво по свом становништву које је своја нова станишта направило далеко од градске буке, а тако близу градског центра.

Слика 1. – Панорама Котлујевца

Котлујевац је смештен у зајечарској котлини, на левој обали реке Црни Тимок. У пролећним месецима са великим водама ова река доноси велику количину растреситог алувијалног материјала, стварајући тако плодно земљиште погодно за гајење многих пољопривредних култура. На том плодном земљишту, на речним терасама Црног Тимока, становници

су са временом формирали и своја повремена и стална насеља. На тим терасама формирано је и насеље Котлујевац и највећи део града Зајечара.

Приликом истраживања рељефа Зајечара и његове околине др Драган Нешић је у близини самог Зајечара издвојио четири акумулативно-речне терасе Црног Тимока. За данашње насеље Котлујевац и Зајечар у целини најзначајније су прва и друга речна тераса. На другој тераси ове реке, на њеној десној обали, смештен је део некадашње индустријске градске зоне (зајечарска предузећа: „Житопромет”, Фабрика порцелана, Фабрика пива и зајечарска железничка станица), док се на левој обали реке, осим насеља Котлујевац, налази и зајечарско старо Селиште, некадашња Фабрика кристала и делови Зајечара све до Вражогрначке рампе и састава Црног и Белог Тимока, као и насеље Муљак између два Тимока. Прва или најнижа речна тераса запажа се поред обала реке Црни Тимок, код Звезданске кривине, поред Вађиног јаза и на проширењима поред озиданог речног кеја.

Плодна долина Црног Тимока је насељавана још у праисторији. Она је још у бронзаном периоду (1.600-800 г. п.н.е) била густо насељена заједницама које су имале своју сопствену културу различиту од културе савременика у суседним областима. Те насеобинске заједнице биле су нека врста породичних имања и у великој мери подсећале на данашња сеоска насеља разбијеног типа. Између данашњих насеља Котлујевац и Звездан налази из овог периода пронађени су у дворишту некадашњег памучног комбината „Пегаз”, као и поред старог звезданског пута на њивама недалеко од табле са натписом Звездан.

У време када су територију данашње источне Србије освојили Римљани (у I веку п.н.е) долази и до великих промена код становника ове области. Своје градове и утврђења Римљани су на овом простору изградиле у I и II веку, а сложену мрежу путева у III веку нове ере. Управо од III века нове ере територија источне Србије постаје изузетно значајна за читаву Римску империју, како из економских, тако и из стратешко-политичких разлога. Сматра се да су тада у тимочком крају живели (сврстани у племена од севера према југу) Скордисци, Трибали и Дарданци. Њихове насеобине су биле мале, а становништво се углавном бавило сточарством и нешто мање земљорадњом. Погодан географски положај зајечарске котлине у великој мери је условио и развитак многих римских саобраћајница које су се спајале у њој. Из ње су римски путеви водили на више страна – ка истоку и римској *Bononii* (Видин), ка Поморављу и римском граду *Horreum Margi* (Ћуприја), ка северу и римском граду *Aquae* (Прахово) на Дунаву и ка југу и утврђењу *Timacum minus* (Равна код Књажевца) и надаље ка *Naissusu* (Ниш) и *Turesu* (Пирот), док је један од тадашњих римских

путева водио и од царске палате *Felix Romulliana* преко насеља Звездан и Котлујевац до утврђења Костол и ушћа Црног и Белог Тимока. Овај пут је у пределу данашњег насеља Звездан прелазио преко реке Црни Тимок, а затим преко звезданског Селишта, котлујевачког Гладног врха, Базарског дола и Белог брега, долином потока Костолац (данас Дубоки поток) долазио до ушћа Тимока и утврђења Костол. О том путу сведоче и налази који су пронађени у месту Базарски дол у Котлујевцу.

Узајамно мешање старог и новог становништва указало је још у тим временима на чињеницу да се на овим просторима може веома успешно живети у заједници. Појава пољопривредне лексике код становника ове области сведочи о узајамним утицајима и прожимању старих и нових племена у време када су још увек живели непосредно једни поред других, али су се управо код староседелачког становништва, које је на овим просторима опстало у континуитету од римских времена све до данас, очувана имена свих раније утврђених места, која су забележена и у каснијим (турским) пописним дефтерима.

Крајем XIV века дошло је до великих историјских промена на простору данашње источне Србије. Након победе над великом крсташком војском код Никопоља (1396. године) турска војска је заузела град Видин и сломила отпор бугарског цара Страцимира. Заједно са северозападном Бугарском под турску власт је тада потпала и целокупна област Тимока, као и области Црне Реке, Бање (предео око Сокобање) и Сврљига. По заузимању Видина, Турци су у његовом окружењу образовали такозвани *Видински санџак* који је првих година имао четири своја вилајета: Видин, Белоградчик, Бању и Сврљиг, а у оквиру целог санџака било је установљено и више нахија (Фетислам, Кривина, Црна река, Тимок, Бања, Сврљиг, Видин, Загорје и Поломље). Највећа међу њима била је Видинска нахија, у чији састав су се, поред шире околине Видина, налазиле још и области Црна Река, горњи Тимок, околина Белоградчика у данашњој Бугарској, Сврљиг и Бања (данас Сокобања).

Шездесетак година по покоравану ових крајева Турци су (1454/55.) у циљу обезбеђења тачне евиденције о свим пореским обвезницима направили и прве пописе својих санџака. Захваљујући тим пописима, ми данас располажемо подацима о називима насеља и броју домаћинства која су тада плаћала порез турским спахијама. Између данашњих насеља Вражогрнац, Николичево, Звездан и Зајечар турски пописи су у периоду од XV до XVIII века забележили велики број мањих насеља, међу којима је значајно место заузимало и насеље са називом *Котлујевац*.

Ко је, када и како назвао ово насеље *Котлујевац* – није познато. Да ли је то учинила турска администрација приликом пописивања ових крајева или је назив преузела од староседелачког становништва, односно да ли је ово насеље постојало и пре турских освајања, не може се на основу досадашњих истраживања поуздано утврдити. Али се зато, на основу турских пописа, засигурно може установити да је насеље Котлујевац егзистирало и у XV и у XVI веку приближно на истом месту на којем се и данас налази (у делу насеља који данашњи становници називају Горњи Котлујевац).

У време Турака трасиран је и један од важнијих путева Видинског пашалука који је преко зајечарске котлине спајао управни центар у Видину са Жагубицом, Пожаревцем и Београдом. Био је то један од важнијих путева којим се путовало у овом делу Србије. Пут је прелазио преко узвишења Вршка Чука, тадашњег насеља Винишница, реке Бели Тимок (недалеко од данашње зајечарске Болнице) и кроз тадашње *поље звано Зајечар* кретао се каснијим важнијим градским комуникацијама (приближно трасама данашњих улица Љуба Нешић, Никола Пашић и некадашње Бањске, а касније Чупићеве улице), прелазио Црни Тимок код данашњег Котлујевца, а затим преко тадашњег насеља Котлујевац, звезданског Селишта, Краварника, места званог Копита и насеља Брестовац, ишао до Брестовачке бање. Од Брестовачке бање пут је даље ишао преко узвишења Црни Врх и Горњачке клисуре све до Пожаревца и Београда, па и даље до Беча, ако су потребе то захтевале. И поред неоспорне чињенице да је овај пут за турску војску био од посебног значаја и потребе и да је у то време представљао најкраћу везу између Видина и Београда, није му се придавала пажња какву је требао да има. Његова сама траса више је личила на коњску стазу него на прави пут. Крчена је кроз шуму и преко земљаних терена, па је путовање овим путем, посебно у зимским условима, било веома напорно и дуго.

У првој четвртини XVI века насеље са називом *Котлујевац* давало је приход од 2.400 аспри и било тимар Искендера, војног команданта нахије Видин. Са повећањем броја насеља у том периоду долази и до настанка и развоја нових локалних комуникација. Из Котлујевца су се у то време развили путеви који су водили до суседних насеља. Недалеко од данашње Звезданске кривине у Котлујевцу они су се пружали на све четири стране. Западно је пут водио ка насељу Звездан и надаље преко места званог Копита за Брестовачку бању и Жагубицу; северно се правцем данашње улице Љутице Богдана, између узвишења Гладни врх и Могила, долазило путем који и данас постоји, до насеља Госково и Мишљеновац; североисточно је ишао пут преко Базарског дола, данашње Фрушкогорске улице, који је преко Марковог поља водио до Содолске реке и насеља Ни-

количевце; док је источно од Котлујевца пут водио ка зајечарском Селишту и тадашњим насељима Костол, Подградац и Вражогрнац.

Почетком XVIII века у непосредној близини Зајечара налазио се и велики *читлук* видинског Турчина, који га је основао 1718. или 1733. године. Та његова земља додиривала је земљиште Зајечара *достигући све до Тимока*. Читлук је био лоциран поред воденице која је већ била направљена. Касније је, у другој половини XIX века, у околини Зајечара постојало и радило укупно 11 воденица. За само насеље Котлујевац и његове становнике најзначајније су биле такозвана *Турска воденица* у атару насеља Звездан и *Миладиновићева воденица* у Кључу. За њихово покретање вода је из Црног Тимока довођена јаругама које у овом насељу и данас постоје.

На интензивнији пораст броја становника тадашњих насеља имала је и близина турског шанца који је био направљен на раскрсници путева у *зајечарском пољу* између два Тимока. Не може се са сигурношћу тврдити шта је прво настало - турски шанац или воденица у његовој близини, али се засигурно може рећи да су и један и други објект имали великог утицаја на то да се око њих развије ново насеље са називом *Зајечар*. За само неколико година око шанца, воденице и раскрснице путева, направљено је више турских и хришћанских кућа, као и једна постаја коју је војска у време похода користила као коначиште, а у мирнодопско доба служила као поштанска станица.

Настањивањем у новом насељу званом *Зајечар* досељеници су куповали имања у долини Црног Тимока и на тај начин ширили своје економије. Становништво које се већ имало своју имовину у овом делу зајечарске котлине ради своје сигурности направило је своје нове куће у насељу поред турског шанца, али је задржало и куће у пољу (*појате*) на местима својих имања. Осим изградње шанца за одбрану између насеља Котлујевац и Звездан, Турци су уредили и два моста, један на Белом Тимоку на путу за Велики Извор и други на Црном Тимоку код Котлујевца, који и данас носи свој стари назив - *Црна ћуприја*.

По ослобођењу од Турака (1833.) нови друштвени односи омогућили су бржи развој привреде у овом крају. Увиђајући у то време чињеницу како источна Србија може *доста допринети већем напретку*, књаз Милош је наредио да се уреди многе саобраћајнице и боље одржавају сви путеви који су водили ка овом делу Србије. За пробијање и изградњу путева и комуникација кнез Милош је ангажовао и стране инжењере. Они су од 1836. до 1837. године трасирали главне саобраћајнице и радили на уређењу путева од Мајданпека до Брзе Паланке и од Жагубице преко Црног врха, Брестовачке бање и Котлујевца, све до Зајечара и других праваца.

Да се насеља не би у потпуности разбила, кнез Милош је још у време своје прве владавине наредио најпре забрану деобе и осипања породичних задруга, а затим спровео и урбанизацију насеља путем ушоравања, сасељавања и сабијања стамбених и помоћних зграда. Таквим начином сасељавања и сабијања кућа једна до друге, са кривудаџним сокацима који се спајају у средини насеља, настао је временом такозвани *тимочки тип* насеља у Србији.

Формирањем атара новог насеља Зајечар, Котлујевац по први пут у својој историји постаје његов саставни део.

У читавој другој половини XIX века Котлујевац је имао веома значајну улогу у развоју Зајечара као вароши. Приходи са имања која су се у њему налазила омогућили су да од насеља претежно сеоског типа Зајечар постане значајан трговачки центар. Највеће приходе житељима тадашње зајечарске вароши давале су њиве у Кључу и Котлујевцу, ливаде у Базарском долу и виногради на Гладном врху.

У Котлујевцу су у то време, око воденице у месту званом Кључ, настали и први облици индустрије. Поред ње је, у периоду од 1864. до 1875. године, направљена и једна од првих ваљавица у овом крају, у којој се израђивало сукно изузетног квалитета.

Крајем XIX века из Зајечара се у Котлујевац долазило такозваном *Бањском улицом* (данас Чупићева улица) која је свој назив добила по путу за Брестовачку бању. Она је у то време полазила од зајечарске *Мале пијаци* (данас део града Зајечара који се назива *Два брата*) прелазила преко котлујевачког дрвеног моста и пружала се све до раскрснице путева за Звездан и Николићево (до *Звезданске кривине* у Котлујевцу).

По попису становништва 1890. године у Зајечару је живело 5.858 становника, док је само десетак година касније, по попису 1900. године број житеља у њему порастао на 8.280. Ново становништво насељавало је просторе у појединим деловима вароши и подизало своје градске куће око тадашњих главних саобраћајница.

У периоду после Великог рата чланови старих зајечарских породица продавали своју земљу и имовину досељеном становништву и исељавали се из Зајечара. По њиховом одласку најпре се из насеља Велики Извор код Зајечара у Котлујевац (1919–1920. г) населило више породица, а потом и становници из старопланинског насеља Шести Габар.

У Котлујевцу је 1937. био направљен и један већи индустријски објекат - *Цигларска и црепарска радња Костадина М. Гошића*. Она се налазила одмах по преласку котлујевачког моста, са десне стране из правца Зајечара, на почетку данашње улице Добривоја Бобија Радосављевића.

Након Другог светског рата и ослобођења Зајечара (1944. г) наступило је ново време, а са њим и нови закони. Међу тим законима издвајали су се Закон о конфискацији имовине донет 1945. г. и Закон о национализацији из 1946. године. По уредбама тих закона у државне руке су дошла многа зајечарска предузећа, док је од приватних лица одузета велика количина обрадиве земље. Међу лицима којима је том приликом одузета имовина налазиле су се и многе породице из Котлујевца.

Средином XX века Котлујевац постаје највеће зајечарско градско насеље. По попису становништва 1953. имао је 68 домаћинства и 241 становника, али његов интензивнији развој почиње тек након 1956. године, када добија обележје периферије једног правог индустријског града. Године 1958. у Котлујевцу је постојало и више незваничних улица које су носиле називе: Бели Брег, Вардарска улица, Гладни врх, Звездански пут, Књажевачка, Коилово поље, Котлујевац Горњи и Котлујевац Доњи.

Средином XX века највећи број становника у овом насељу населио се у старој Ртањској, Фрушкогорској и старој Књажевачкој улици. Заједничка њихова карактеристика била је та да се, где год се то могло, приликом куповине земљишта за подизање нових кућа, водило рачуна о груписању сродника или становника из истих насеља. То њихово груписање могло би се у научним оквирима представити и као повезаност у оквиру претходне сеоске (*родовске*) заједнице, па су тако једном старијем садржају, у измењеним условима живота, придодати нови облици и функције.

У периоду од 1960. до 1970. године велики број становника населио је празне просторе у Котлујевцу, тако да долази до наглог ширења његових граница. Том приликом уобличавају се делови овог насеља који и данас носе називе *Живинарник* и *Кључ*. Део Котлујевца под називом *Живинарник* захвата данашње улице: Вардарску, Сокобањску, Тимочки кеј, Рашку, Новосадску, Хајдук Станкову, Међумурску, Костолачку, Шибеничку, Рифата Бурџевића, Сарајевску и Титоградску улицу. Настао је у близини некадашњих фарми за чување свиња и живина, које су се на том простору налазиле пре и после Другог светског рата. Насеље *Кључ* је настало на некадашњим имањима старих зајечарских породица. Захвата простор између Црног Тимока и данашње улице Црвене Армије и састоји се од више целина (Кључ I, Кључ II и Кључ III) који су настале у различитим временским периодима (од 1964. до 1987. г). Назив је добило по меандру (*Кључу*) који река Црни Тимок прави у његовој близини.

Како би обезбедила места за становање дових досељеника Скупштина општина Зајечар је шездесетих година XX века куповала дотадашња имања у *Кључу*, претворивши дотадашње плодне баште и њиве у

плацеве за изградњу кућа. Те исте плацеве продавала је досељеном становништву и условљавала њихову убрзану стамбену изградњу.

Како би обезбедила места за становање дових досељеника Скупштина општина Зајечар је шездесетих година XX века куповала дотадашња *имања у Кључу*, претворивши дотадашње плодне баште и њиве у плацеве за изградњу кућа. Те исте плацеве продавала је досељеном становништву и условљавала њихову убрзану стамбену изградњу.

Слика 2. – Сокобањска улица у Котлујевцу

По формирању Месне заједнице у Котлујевцу, она је постала V Месна заједница Града Зајечара. Прве уговоре са својим житељима склопила је 1968. године. Због интензивног досељавања број становника Котлујевца се за непуних 20 година увећао за око 25 пута. По попису становника Зајечар је 1971. имао 9.116 домаћинстава и 27.599 становника, а више од петине његових становника живело је у Котлујевцу. Тих година Котлујевац је по броју својих житеља прерастао и многе мање градове у источној Србији.

У периоду од 1980. до 1990. године у овом насељу избушено је и осам артеских чесама са којих се становници овог насеља и данас снабдевају водом за пиће. По попису 1981. Зајечар је имао 11.955 домаћинстава и 36.958 становника. Те исте године Котлујевац је имао 2.202 куће и 7.716 становника, што је чинило укупно 20,88% тадашњег становништва Зајеча-

ра. Те исте године зајечарска привреда имала је преко 19.000 радника, а највећи број тих радника живео је у насељу Котлујевац.

У Котлујевцу су тих година изграђени стамбени објекти у Кључу, Базарском долу, Горњем Котлујевцу, Живинарнику, као и између Вардарске, Василија Ђуровића, Љубљанске, Дурмиторске и Крушевачке улице. Део некадашње старе јаруге је тих година затрпан и на њеном месту изграђена Козарачка улица, док је у насељу Кључ трасирана Пожаревачка улица и уређено насеље са више великих стамбених зграда. У вишеспратним стамбеним зградама у том насељу најпре су своје станове добили радници Министарства унутрашњих послова и припадници Војске Југославије, а одмах за њим и радници осталих зајечарских привредних предузећа. По средини насеља направљена је зелена пијаца, а између Пожаревачке улице и улице Црвене армије, котларница за централно грејање, више мањих продавница, спортско-рекреациони центар, основна школа и вртић за децу. Године 1982. Котлујевац је добио и своју прву аутобуску градску линију, која је саобраћала од Звезданске кривине у овом насељу до Дома здравља на другом крају града.

Последња деценија XX века донела је велике промене, како Котлујевцу тако и целој земљи Србији. У периоду од 1992. до 1995. године привреда је у великој мери стагнирала, многе су фабрике биле на ивици затварања, а многе су отишле и под стечај. Посебно је то било изражено у време када су према нашој земљи уведене санкције. Зајечар је у том периоду имао велику незапосленост и велики број сиромашних становника.

У Котлујевцу се тада живот сводио само на пуко преживљавање. Да није било хране која се обезбеђивала у баштама око кућа и од стоке која је чувана у помоћним објектима, тешко би се преживело. У време инфлације није се могло нигде путовати. Већина младих људи је у то време путовало само по Србији, а било је и оних који се нису кретали даље од свог родног места. Они који су из Зајечара одлазили на даље школовање, у већини случајева нису се ни враћали у овај град.

Почетком XXI века у Котлујевцу су изграђени велики и неки значајни објекти. У периоду од 2002. до 2015. године направљена су два нова и реновиран стари мост, кренуло се са изградњом цркве, асфалтиране су многе улице, реновиран Дом културе, направљено је ново спортско игралиште ... али и поред тих инвестиција, велики број младих људи заувек је напустио ово насеље.

У Котлујевцу се тада живот сводио само на пуко преживљавање. Да није било хране која се обезбеђивала у баштама око кућа и од стоке која је чувана у помоћним објектима, тешко би се преживело. У време ин-

флације није се могло нигде путовати. Већина младих људи је у то време путовало само по Србији, а било је и оних који се нису кретали даље од свог родног места. Они који су из Зајечара одлазили на даље школовање, у већини случајева нису се ни враћали у овај град.

Слика 3. – Црква и мост у Котлујевцу

Почетком XXI века у Котлујевцу су изграђени велики и неки значајни објекти. У периоду од 2002. до 2015. године направљена су два нова и реновиран стари мост, кренуло се са изградњом цркве, асфалтиране су многе улице, реновиран Дом културе, направљено је ново спортско игралиште ... али и поред тих инвестиција, велики број младих људи заувек је напустио ово насеље.

По последњем попису становништва 2011. године у граду Зајечару је живело 38.165 становника. По незваничним подацима, у насељу Котлујевац је у истом периоду живело 19.600 становника. Не може се тачно утврдити колико је становника Котлујевац имао након последњег пописа, али се зато из предочених података може видети да је 2011. године у њему живело више од 51,00 % укупног становништва града Зајечара.

Почев од 2011. године па све до данас, у Котлујевцу се видно запажа расељавање становништва. Незапосленост, тешка економска ситуација и поремећај вредности у највећој мери су утицали на одлазак становника из овог насеља. И док се прва послератна генерација у Котлујевац доселила и ту скућила, друга је ту стварала и добро живела, трећа је из њега отишла. Највише младих житеља овог насеља налази се у Београду, Нишу и Новом Саду, а многи од њих посао су нашли и у страним земља-

ма: Малти, Словачкој, Црној Гори, Хрватској, Аустрији и Немачкој. По незваничним подацима, на привремени или трајни рад у стране земље месечно оде око 90 младих становника из овог насеља. На Малти се из Котлујевца налази око 200 младих људи. Највише њих живи и ради на северо-западном делу острва у граду који је назива Буџиба. У Словачкој ради стотину младих људи из Котлујевца. Њихов број није могуће утврдити јер он непрестано варира. У Црној Гори и Хрватској млади из Котлујевца налазе послове у току лета, док у Аустрију и Немачку одлазе са картом у једном правцу.

Крајем 2018. године у насељу Котлујевац се налазила: 1 бензинска пумпа (OMV), 2 ресторана (Мотел-ресторан „Беба” и Вила „Vienna”), 2 пекаре (Бонум и Сокопромет), 2 месаре, 9 приватних продавница, 3 кладионице, 3 апотеке (2 приватне и 1 друштвена), 1 продавница млечних производа („Гложане”), 1 продавница пластичне робе, 2 ауто перионице, 2 вулканизерске радње, 2 фризерске радње, 2 аутомеханичарске радионице, 1 продавница робе за широку потрошњу (Титан) и 1 већи супермаркет (AMAN⁺). Нажалост у самом насељу ни до дана данашњег нису асфалтиране све улице, многе куће нису довршене, нити су решени комунални проблеми. И даље потоци са Могиле и Гладног врха својим бујичним поплавама наносе велике штете становницима овог насеља.

И као што то у правој историји бива, циклични ток развоја Котлујевца се наставља. И као код већине других мањих места у Србији, долази до промена. Било да су позитивне или негативне - све оне су део данашњег времена. И треба их преживети.

Радиша Драгићевић

ХРОНИЧАР НЕСТАЈАЊА

Још пре две деценије, његова прва књига „Репушница – село којег више нема“ (Издавач Српско географско друштво, 2000. г) одредила је људски, истраживачки и ауторски пут др Миодрага Велојића. У те две минуле деценије, ова болна вест у наслову његове књиге, трансформисала се од обеспокојавајуће у обичну, свакодневну, у вест навике, јер смо ми у међувремену већ свикли на пропадање, на гашење, на нестанак, изгубили смо много не само од свог окружења, него и од себе.

И већина његових наредних књига имала је исто обележје: Стару планину, чије се име претворило од именице у описни придев – у зимска села без дира на сокаку, у села мртвих димњака, у поља обрасла трњем; шуме су сишле у насеља и стигле до кућних прагова, прагова испод врата кићених катанцима, или, још болније, разваљених врата иза који зјапе путош и празнина. Његове књиге су, дакле, тако постале још једина места памћења неких малих људских живота, неких оштрих тежачких ликова, једног света и битисања који још бледо светлуца у сећањима ретких још живућих, али ће се и та сећања, временом, попут искри у пепелу угасити, и бити разнесена ветром.

Књига о Котлујевцу се, само на извешан начин, разликује од његових претходних књига. И њена посебност огледа се и у чињеници да је ово једна од ретких монографија само дела насеља, а не његове целине. У њој он, паралелно (уз обиље података, нумеричких, фактографских и картографских) прати историјски, друштвени и социјални развој два насеља (Зајечара и Котлујевца) који се, вековима, граниче, преплићу, претапају, спајају и одвајају, покушавајући да (као два плућна крила) у хармонији дишу једним дахом. У оба ова дела обитавају житељи који, упркос стремљењу заједничком грађанском животу (суживоту), имају различите полазне основе – у једном (старом варошком) делу, формира се градско језгро, одвија се живот града, али из другог краја, у који стално пристижу нови и нови вредни и штедни досељеници „пупма“ се свежа крв и материјални доток у градско језгро. Тако, на извешан начин, ова два градска дела, постају зависна један од другог.

Но, тај нови део једне вароши, чини се, ма колико се трудио да у себе угради дах урбаног (нови Дом културе, нове продавнице, нови Храм...), ипак се није потпуно утопио у градску целину. Разапети између

старих (родних) крајева из који су их овде довели велики миграциони покрети из друге половине прошлог века, због државне небриге за становнике села (због помало присилног стварања што веће „радничке класе“, као генератора новог социјалистичког друштва) и нове средине у који су дошли у тежњи за бољим животом, нису у свему умели да нађу најбоље решење. Чини се да је река Црни Тимок остала ипак непремостива граница између два састава. Иако је у једном времену био чак и „бројчано“ моћнији од „Центра“, Котлујевац је био и остао само секундарна градска целина.

Прича о Котлујевцу нема само локални значај – то је и реална и честа слика судбина приградских па и градских насеља, то је преглед историјског процеса настанка, развојног раста, а потом и процеса нестајања, као једне тешко помирљиве, али природно објашњиве појаве, као закона. Попут сунчеве путање у једном обичном дану, само са разликом што код ове појаве неће сванути нови дан, и што се млади који масовно одлазе из Котлујевца (у највећем броју) неће вратити, попут Сунца.

Но, враћајући се на почетак овог текста, већ свикнути на нестанке, готово равнодушно, без ретких изузетака какав је у овом случају Велојић, прихватамо равнодушно ту чињеницу готово несвесни да ће након умирања наших села, почети да се круне приградска, а потом и градска насеља. И тако ће, у будућности која није нимало светла, празнина бити опис не само нашег личног стања већ и нашег окружења. Нарочито ће овај наш крај – овај источни део земље Србије – остати пустош из којег ће се иселити и бројне животињске врсте. Птица (ласта и врабаца) одавно већ нема под стрехама празних домова, нестали су трагови чак и њихових гнезда.

Велојић, тако, може се рећи, на изванредан начин наставља пут који је пре једног века трасирао Маринко Станојевић. На истом (и ширем) простору, али на другачији начин и са другим средствима. И док је Станојевић своја истраживања (која су била, неспорно, фундаментална) базирао на вечерама код сеоских кметова, уз казивања најстаријег и најмлађег (изабраног) мештанина, својих казивача (толико о детаљима оваквог истраживачког, никако не и научног, рада), дотле је Миодраг Велојић (без много или без икакве институционалне и друштвене подршке) стигао до сваке стазе, до сваког пустог прага и последњег усамљеног житеља, и забележио својом камером или пером, уз процедуралну методологију и научни приступ, живот последњих становника наших крајева.

Тиме је он, свакако, већ као доказани аутор и научни радник изградио свој лични постамент за будућност, али је (што је и битније) изградио још већи својим делом. Јер кад дело живи кроз свог аутора оно не стаје са њим, а кад аутор живи кроз своје дело, он живи у вечности.

Др Ивана Пењишевић²

ЕТНО СЕЛО „ГРАДАЧКА БАЊА“

Етно село „Градачка бања“ се налази у атару села Градац и од Рашке, као најближег градског насеља, удаљено је 21 km северозападно. Путна веза са Ибарском магистралом остварена је у насељу Брвеник, одакле долином планинске реке Брвенице води кривудасти асфалтни пут у дужини од 12 km. Према физиономској класификацији, Градац је сеоско насеље разбијеног типа које се развило на источним падинама планине Голије, у висинском појасу 535–940 m. Због велике површина сеоског атара (2.067 ha) доњи, најнижи делови насеља развили су се на дну Рашко-баљевачке котлине, док горњи, највиши делови, дубоко залазе у зону ниских планина. Према функционалној класификацији, насеље Градац је 1971. године спадао у чисто аграрни тип са 83,7% аграрног становништва. Четири деценије касније због развоја непољопривредних делатности, село је прешло у услужно – индустријски тип са 42,5% активног становништва запосленог у терцијарно – кварталном сектору делатности. Главни разлог за овакву трансформацију био је развој туризма, који је започео изградњом етно села „Градачка бања“, као и изградња неколико мањих индустријских погона у самом селу.

Основу за развој туристичке функције у Градцу чини средњовековни манастир Градац и неколико термоминералних извора тзв. „Градачких терми“. Нижи, тзв. „очни извор“, са температуром воде од 21°C и издашношћу 9 l/сек, налази се на самој обали Градачке реке. Према легенди, српски краљ Драгутин, који је рођен слеп, прогледао је умивајући се овом водом. Наиме, његовој мајци Јелени Анжујској након што је родила слепо дете, у сан је дошла Пресвета Богородица и саопштила јој да 40 дана заредом дете умива на „очном извору“. Чудо се заиста и десило, па је у знак захвалности краљица Јелена Анжујска саградила манастир Градац у непосредној близини „очног извора“. Лековита вода са овог извора је по саставу слична људској сузи, па лечи коњуктивитис и повишен очни притисак. Позитивна искуства на стотине људи који се свакодневно смењују на њему то и потврђују. Извор је у потпуности преуређен 2017. године средствима др Рада Јовановића и мештана села Градац, па је на њему по-

² ivana.penjisevic@pr.ac.rs

дигнута чесма. Позлаћену икону Пресвете Богородице у мозаику која се налази изнад извора даривала је Љиљана Рилић, која је иначе осликала Храм Светог Саве у Београду.

Слика 1. и 2. – Извор „очна вода“ некада и након уређења 2017. год.

Други термоминерални извор се налази нешто височије у односу на „очни извор“, у непосредној близини манастира Градац. Он је издашности од свега 3,1 l/sec. Ова два извора су повезана стазом Оца Јулијана, која је 2017. године поплочана каменом са Голије. Воде ових термоминералних извора у Градцу су детаљно испитане на микроелементе, где су констатовани ниски садржаји калцијума, магнезијума и хидрокарбоната. По својим физичко – хемијским особинама, спадају у акрототерме и као индиферентне минералне вода се не могу користити у лековите сврхе пијењем. За разлику од њих, у нетакнутој природи овог подголијског села, каптирана су два извора са којих се вода користи за људску употребу. То су извори Грабовичка бања на 636 m надморске висине и капацитета 69 l/sec и извор који има ознаку EBGG 2/06 са издашношћу 8 l/sec. На извору Грабовичка бања у Градцу, од 2008. године у фабрици воде „Аква сом“ врши се флаширање негазиране природне изворске воде са ниским садржајем натријума под именом „Ива“. Одавде се годишње испоручи 530 милиона литара воде, која је због високог квалитета пронашла своје место на конкурентном тржишту вода.

Због повољног положаја и богатства природним и антропогеним туристичким мотивима, Градац је погодан за развој сеоског, културно – манифестационог и излетничког туризма. Да искористи све благодети које поседује ово подголијско село и презентује их туристима, на идеју је

дошао др Раде Јовановић, који је 2012. године почео изградњу етно села „Градачка бања“ уређењем девастираног простора између Градачке реке и манастира Градац на надморској висини од 560 m. Раде је пореклом из Градца, а дуго година живи и ради у Београду као руководица саветодавне службе Института за примену науке у пољопривреди. Због професије коју обавља упознат је са стањем српских села која због одлива становништва умиру. Чврсто уверен да на примеру свог села то може да промени, са својим братом је решио да на сопственом имању у Градцу уз помоћ мештана и пријатеља, сагради етно комплекс од напуштених кућа у овом селу. Замисао му је била да се овде изгради одмаралиште „Градачке терме“, са пансионима, викендицама, угоститељским и спортско – рекреационим објектима за децу, а планирана је изградња отворених пливачких базена за које би се користила вода из градачких термалних извора.

Слика 3. – Етно село „Градачка бања“ у Градцу

Интензивни радови на изградњи овог комплекса су били током 2015. године, а етно село „Градачка бања“ је званично отворено за посетиоце на Ускрс 1. маја 2016. године. Сопственим средствима, др Раде Јовановић је поред Градачке реке направио прави рај за одмор и релаксацију, структурално подељен у три дела. Етно комплекс се састоји од јединствено уређеног парка са два централна објекта, летњиковцима, четири апартмана са 26 лежајева категорије три звезде, кухињом, трпезаријом,

терасама и летњом баштом изнад бистре планинске реке. Куриозитет етно села је јединствен природни водопад који је изграђен задржавањем четири јаза преостала од девастираних воденица. Вода из њих се са висине од два метра сурвава низ стене, стварајући јединствену „музику за уши“. Посебну драж простору дају две сеоске воденице између главног и изведенног тока Градачке реке, од којих је једна обновљена, а друга од темеља реконструисана. На њима се меље брашно од хељде, ражи, пшенице, белог и жутог кукуруза. Уз то што градачке воденице испуњавају све потребне хигијенске и техничке услове потврђене сертификатима, а у једној од њих се меље искључиво кукурузно брашно за људе оболеле од целијачне болести. Ту је и рибњак у коме се гаји пастрмка, па домаћа храна, домаћи природни воћни сокови уз шум планинске реке, водопаде, чист ваздух и обиље зеленила, делује релаксирајуће на људски организам. Годишње овај комплекс посети преко 15000 људи, који дају привидну слику да село Градац и даље живи иако у њему данас има свега 250 становника. Баш из тог разлога је др Раде Јовановић хтео кроз рурални развој, као једну од делатности института у коме ради, да да импулс своме селу и спречило његово нестајање.

Идејни творац овог етно комплекса на ту идеју је дошао имајући у виду чињеницу да село Градац има све потребне услове за развој сеоског туризма, који подразумевају добру путну мрежу, истоимени манастир, термоминералне изворе и очувану природу уз могућност производње здраве органске хране. С тим у вези, Градац је једно од руралних насеља са простора Рашког краја у којем је у будућности планиран значајан развој туризма као водеће привредне гране. Томе у прилог иде и податак да се неколико деценија уназад у порти манастира Градац одржавају и две значајне културне манифестације – ”Дани јоргована” и сликарска колонија ”Јелена Анжујска”, које су добро посећене. Од 2013. године на платоу етно села „Градачка бања“ одржава се још једна манифестација под називом „Голијски сусрети“, а чији је идејни творац др Раде Јовановић и група грађана месне заједнице Градац. Њен циљ је да се једном годишње и то прве недеље после Преображења у августу, на овом месту окупе све генерације градачких ђака и њихових потомака. Премда је већ наредне године на манифестацију дошло око 1000 људи, она је прерасла са локалног на међународни ниво. Посетиоци су углавном пореклом са овог простора, а који живе овде, по другим градовима Србије и у дијаспори.

Да би ова идеја окупљана Градчана била одржива, Јовановић је почео са обновом још неколико сеоских кућа, јер се јавила потреба за проширењем броја смештајних јединица. Како би гостима боравак овде био

садржајнији, домаћин је обезбедио неколико бицикала за возњу уређеном стазом поред Градачке реке у дужини од 10 km. Као стручњак из области прехранбеног инжењерства, др Јовановић своја знања и искуства несебично дели са Градчанима, како би их подстакао да сами преузму иницијативу у производњи органске хране. На тај начин је упослио петнаестак мештана који своје производе продају за потребе ресторана, али и туристима директно. Сељани на својим имањима већ сеју раж, спелту, хељду за потребе воденице, али и гаје малине и купине за производњу домаћих сокова и слатког. Ова сарадња је пример добре праксе који би требао да смањи одлазак младих са села, јер радом на сопственом имању могу себи да обезбеде егзистенцију у здравој средини.

Слика 4. и 5. – Седми „Голубјски сусрети“ 2019. године

За туристички положај етно села „Градачка бања“ од великог значаја је и његова припадност Ибарској туристичкој зони и у чијој се непосредној близини налазе манастири Градац, Стара и Нова Павлица и средњевековни град Брвеник. Ово етно село представља комплементарну туристичку вредност планине Голије, а уједно и допуну туристичке понуде Копаоника. Реализацијом идеје о уређењу овог локалитета испод самог манастира Градац, учињен је веома значајан корак на очувању животне средине ширег простора. Етно комплекс „Градачка бања“ је огледан пример како је у српском селу могуће опстати и развијати туризам. Ово није глорификација локалитета „Градачка бања“ нити преувеличавање свега онога што је замислио и реализовао његов идејни творац, који никада не заборавља да заслуге за све учињено подели са својим мештанима, већ реална слика виђеног на терену и позив да га посетите и доживите.

Стеван Гаљак³

ПРИРОДНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ КОПАОНИКА

Простор Копаоничке туристичке регије заузима 3,98% површине наше земље. Најатрактивније природне туристичке вредности ове регије су рељеф, клима, хидрографија, биљни и животињски свет. Оне се међусобно допуњују и преплићу пружајући бољу основу и повољније услове за развој туризма на овој планини.

Рељеф као туристичка вредност – Привлачност Копаоничке туристичке регије лежи у изузетној динамици рељефа. Одликује се бројним комбинацијама тектонских, флувијалних, денудационих и глацијалних облика рељефа. Најдоминантнији савремени геоморфолошки процес на Копаонику је флувијални, везан за мрежу сталних и повремених водотокова. Карактеристичан је посебно за Самоковску, Говељску, Брзећку и Дубоку реку. Овај процес условљава и појаву клизишта и одрона.

Некада је на Копаонику био развијен вулканизам. Ови магматски процеси довели су до стварања више значајних рудних лежишта, нарочито лежишта: олова, цинка, гвожђа, молибдена, антимона и живе, а као пратећи елементи јављају се злато, бакар, калај, сребро, бизмум, кадмијум, телур, волфрамин, лежишта азбеста, магнезита и барита.

Неки научници се слажу да је глацијација слабо изражена на Копаонику, да је била једнострана и да је везана само за Крчмар и заглечереност источне стране Сувог Рудишта. Међутим, иако ретки, глацијални облици представљају туристичку атракцију, посебно цирк Крчмар, у чијем ближем окружењу се налази велики број пиштаљина или како их другачије зову пиштавина (остаци планинских поточића и мањих речних токова), насталих од истоименог извора.

Поједини делови стена остали су сачувани у виду фигура које подсећају на животиње и предмете, на локалитетима Маркова стена, Лисичја стена, Бабин гроб, Јанков брег, Речица, Суви врх, гребен Караман, итд. Интересантни су и облици стеновитих изданака на огољеним планинским падинама, као и засебни остеоњаци: Велика стена, Оштри крш, Јелица, Шиљача и др. Највећи део Копаоника се налази између 600 700 m (16%).

³ stevan.galjak@gmail.com

За разлику од тога, најмању површину има терен од 1.500 m до Панчићевог врха (3.5%).

Табела 1. – Хипсометријски показатељи рељефа Копаоника

Надморска висина у m	Површина		Висина у m до	Површина	
	km ²	%		km ²	%
300-400	76,7	2,78	400	76,7	2,78
400-500	1.829	6,63	500	259,6	9,41
500-600	375,8	13,63	600	636,4	23,047
600-700	429,7	15,58	700	1.065,1	38,61
700-800	366,9	13,30	800	1.432,0	51,95
800-900	306,9	11,12	900	1.738,9	63,04
900-1.000	257,0	9,32	1.000	1.995,9	72,36
1.000-1.100	222,0	8,05	1.100	2.217,9	80,41
1.100-1.200	178,3	6,46	1.200	2.396,2	86,87
1.200-1.300	121,9	4,42	1.300	2.518,1	91,26
1.300-1.400	77,2	2,8	1.400	1.595,3	94,06
1.400-1.500	65,0	2,35	1.500	2.660,3	96,46
1.500-1.600	51,1	1,85	1.600	2.711,4	98,30
1.600-1.700	26,2	0,95	1.700	2.737,6	99,25
1.700-1.800	11,4	0,42	1.800	2.749,0	99,66
1.800-1.900	6,7	0,24	1.900	2.755,7	99,91
1.900-2.017	2,3	0,09	2.017	2.758,0	100,00

Клима као туристичка вредност – Узајамно деловање климатских елемената и климатских фактора условили су специфичну мезо-климу Копаоничке туристичке регије.

Надморска висина је веома важна и представља велики модификатор климе. Зато се у овој регији могу разликовати климе према надморској висини и то: клима малих висина (300–600 m н.в.), клима средњих висина или субалпска (600–1.200 m н.в.) и алпска клима (изнад 1.200 m н.в.). Метеоролошка станица на Копаонику се налази на Сунчаној долини, на надморској висини 1710 m. Просечна годишња температура ваздуха на Копаонику је 3,3°C. Највиша просечна температура је у месецу августу и износи 12,7°C, а најнижа у месецу јануару -6,5°C. Просечне месечне температуре испод нуле трају од децембра до марта. Лета на Копаонику су пријатна (просечна летња температура је 11,2°C), а зиме хладне (просечна зимска температура је -4,6°C).

Са 200 сунчаних дана годишње, Копаоник заслужује своје друго име „Сунчана планина“. Осунчаност Копаоника на годишњем нивоу је

1.741 сат. Копаоничка туристичка регија се одликује већом облачношћу у зимском него у летњем периоду године. Средња годишња облачност Копаоника је 6,2 (десетина неба покривеног облацима). Највећа просечна облачност је у децембру (7,4), док је најмања облачност у августу (4,8). Снежни покривач почиње крајем септембра и траје до краја априла, просечно са 160 дана годишње, на вишим надморским висинама. На врховима снежни покривач се задржава и по 180 дана годишње.

Табела 2. – Климатски показатељи Копаоника*

КЕ	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д	Год.
ТВ	-6,5	-5,3	-2,6	1,2	6,7	10,3	12,7	12,7	9,2	4,6	0,2	-4,0	3,3
ИН	82	92	118	141	161	170	242	241	195	137	90	73	1741
ОБ	7,0	7,0	6,9	6,6	6,8	6,2	4,8	4,2	4,9	5,5	6,7	7,4	6,2
РВ	94	92	85	79	83	79	75	73	79	88	91	95	84
ПД	45	52	37	52	106	122	76	50	58	68	66	70	802
СП	31	28	31	21	-	-	-	-	1	6	11	26	160

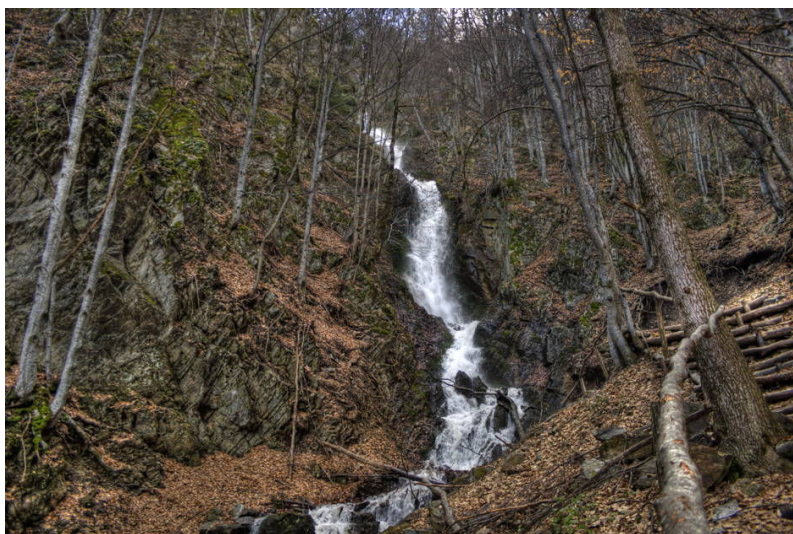
* Ознаке у табели: КЕ = климатски елемент; ТВ = средња месечна температура ваздуха у °C; ИН = средња месечна инсолација у сатима; ОБ = средња месечна облачност у десетинама неба прекривеног облацима; РВ = средња месечна релативна влажност ваздуха у %; ПД = средња месечна висина падавина у mm; СП = средња месечна висина снежног покривача у cm.

Ветрови на Копаонику дувају чешће и јаче него у подгорини. По учесталости доминира југозападни ветар, а затим североисточни ветар. Најветровитији је широко отворени простор Равног Копаоника. Најјачи ветар дува из јужног правца (4,1 m/s), а затим из југозападног (4,0 m/s) и западног (3,3 m/s) правца. Најјачи ветрови дувају у децембру и јануару, а највећа средња месечна брзина износи 8,1 m/s. Ветрови из западног и југозападног правца најчешће доносе падавине, а ређе струјања из јужног и југоисточног правца доносе топао ваздух који у зимском периоду утиче на топљење снега.

Копаоничка туристичка регија сакрива значајне резервне унутрашње топлоте, која избија на термалним изворима (у Јошаничкој бањи достиже 78,5°C) те стално загрева приземне слојеве ваздуха и не допушта јаче мразеве и дуже задржавање снежног покривача.

Хидрографске туристичке вредности – Хидрографске разноликости Копаоничке туристичке регије представљене су густом мрежом река, речица, потока и малим бројем језера. Уз велики број термоминералних извора и више бања у његовој подгорини оне чине туристички интересантном ову регију. Све воде Копаоника припадају Црноморском сли-

ву. Међутим, можемо поделити воде Копаоника тако да један део припада сливу Западне Мораве, док други део припада сливу Јужне Мораве. Најинтересантнији део је Равни Копаоник. Са својом висином преко 1.700 m надморске висине, овај простор нема великих река, чак нема ни карактеристичних језера - такозване „горске очи“, али је хидрографска мрежа препуна потока и извора (топлих, хладних, радиоактивних). Услед геолошког састава, на потезу Сребрнца и Брегаве налази се 7 извора знатне издашности („7 суза“), од којих настаје Брзећка река. Два најпознатија извора су Марина вода и Крчмар вода. Крчмар вода, због надморске висине од 1.950 m и радиоактивности 74 MJ, представља највиши и најрадиоактивнији извор Србије.

Слика 1. – Водопад Јеловарник

Тресаве (кисела и влажна станишта са сталним присуством воде) су карактеристична хидролошка појава на Копаонику. По истраживањима, тресава на Копаонику има око 4.000. Њихова старост се процењује на више од хиљаду година. Локално становништво их назива Барама. Најпознатије тресаве су: Јанкова бара (1.640 m), Црвене баре (1.639 m) и Барска река (1.408 m). Дубине ових тресава су најчешће 0,5 m, а негде чак и 7,5 m (у Малом језеру).

Туристички врло интересантан 500 m ниже од Небеских столица налази се водопад Јеловарник. Вода водопада висине 72 m у три каскаде заједно са Крчмар водом улива се у Брзећку реку. Водотокови у Копао-

ничкој туристичкој регији су густе и испреплетане. Најважнији су: Ибар, Расина, Топлица, Ситница, Лаб, Јошаница и други мањи водотокови.

Геолошка грађа Копаоника условила је и стварање не великог, али значајног, броја језера на овом простору. Исти услови су искоришћени за стварање, у данашње време туристички интересантијих, а привредно кориснијих хидроакумулација. На западној подгорини Копаоника налазе се три урвинска језера: Семетешко, Дугачко и Мало језеро. Туристички је најинтересантије Семетешко језеро, које се налази на 11 km од места Казновиће надомак Рашке, због туристичког садржаја који се налази на обали језера и плутајућег острва које локални мештани користе као превозно средство преко језера.

Слика 2. – Семетешко језеро

Подгорина Копаоника богата је минералним, термоминералним, гасним и радиоактивним изворима. Због савремених кретања у туризму и комплементарних могућности могу се издвојити: Јошаничка Бања, Луковска Бања, Куршумлијска Бања и Пролом Бања.

Биљни и животињски свет – Копаоник је, несумњиво, једна од флористички и вегетацијски најбогатијих и најразноврснијих планина централног дела Балканског полуострва. Управо разноврсност и богатство живог света, били су један од основних разлога да се 1981. године

највиши делови Копаоника прогласе за Национални парк. Погодна брдска и планинска клима са значајним количинама воденог талога и снежног покривача омогућавају довољно дуго трајање периода вегетације и стварање велике количине биомасе.

На Копаонику је заступљено 825 биљних врста и подврста, што представља петину укупне флоре Србије. Изнад мешовитих шумских заједница у нижим пределима, простире се појас букових шума у којима има планинског јавора и јавора млеча, белог јасена, клена, а на већим висинама и јела. Највиши шумски појас изнад 1500 m н.в. покривају густе смрчеве шуме док се на већим надморским висинама смрчеве шуме проређују и прелазе у заједнице ниских жбунова где преовлађују планинска клека и боровница, као и друге врсте приземног спрата.

У НП Копаоник живи 91 ендемична биљка (Панчићева оморика, Панчићева поточарка, копаоничка љубичица...) и 82 субендемичне биљке, од којих је чак 30 врста заштићено Уредбом о заштити природних реткости територије Србије. Ове биљке стављене су под режим апсолутне заштите. Забрањено је свако њихово чупање, кидање, сечење, ломљење и на било који начин уништавање и оштећење. Изузетно се може извршити нека од ових радњи али само у научне сврхе и то уз одобрење Завода за заштиту природе Србије.

Закон о Националним парковима у посебним одредбама утврђује режим заштите и коришћења по степенима:

I степен – одређује строгу заштиту природне средине посебних природних вредности и непокретних културних добара

II степен – одређује непосредну, прелазну заштиту око површина у I степену, заштиту вредних објеката и целина природне средине

III степен – одређује у пуној мери функцију туризма, рекреације и спорта, регулисано шумарство и сточарство, водопривреду, енергетику, чисте обновљиве енергије и саобраћај

Правила понашања у Националном парку не дозвољавају самовољно камповање и ложење ватре на местима где то није предвиђено. Није дозвољено ни, брање печурака, лековитог биља, као ни лов и риболов без одобрења Националног парка. Национални парк Копаоник је учлањен у Међународну унију за заштиту природе (IUCN).

Национални парк Копаоник заузима површину од 11.840 ha (4,3% укупне површине Копаоника), а са заштићеном зоном од 19.986 ha. У морфолошком погледу терен Националног парка је изразито планинског карактера са апсолутним висинама од 678 m (Паљешница) до 2.017 m (Панчићев врх). Парк је са запада ограничен висовима Ораовац, Једовник

и Кремићким планинама, а на северу су Паљешница, Првановица, Кокоровац, Камена глава, Мркоње и Велико Стење. Источна граница креће се дуж Мраморске реке, преко Брзећа, Доброг Дола и Раваништа. Јужна граница територије прати правац Лисина – Суво рудиште – Ђерекаре. Под посебном заштитом Националног парка је 698 ha издвојених у 11 резервата, 8 хидролошких и 15 објеката сврстаних у непокретна културна добра. Природни резервати Националног парка Копаоник су: Козје стене, Мркоња, Јанкова бара, Гобелја, Барска река, Самоковска река, Метође, Јелак, Суво рудиште и Дубока.

У Националном Парку Копаоник расте 91 ендемична и 82 субенденичне врсте биљака, од којих је 30 врста заштићено уредбом о заштити природних реткости Србије донетом 1993. године. Најпознатије су: Српска панчићија, Панчићев вијук, Веленовскова детелина, Пеливановићев јастребљак, Панонска дивима, Балканска крабљика, Бугарска линцура, Румелијски звонац, Мезијска птичија трава, Визијанијев јавор, Планински јавор, Јерамичак или Благојев ликовац, Маслиница.

Слика 3. – Копаоничка љубичица (*Viola kopaonikensis*)

Три стено ендемичне врсте, које расту само на Копаонику и више ни на једном месту на свету су *Sempervivum kopaonikensis* (Копаоничка чуваркућа), *Viola kopaonikensis* (Копаоничка љубичица) и *Cardamin pancicili* (Панчићева режуха).

Разноврсност биљног света на Копаонику условила је богат и врло интересантан животињски свет. Панчић је у овој области дао свој допринос. Са многобројних путовања сакупио је и обрадио 62 врсте пужева (8 са Копаоника). На Копаонику може се срести: срна, дивља свиња, зец, вук, лисица, веверица, пух, дивља мачка, куна златица, куна белица, ласица, више врста голубова, грлица, фазан, јаребица, препелица, сова ушара, сова шумска, јастреб кокошар, кобац птичар, сиви соко, луња, гавран, сива врана и још неке пернате и длакаве ситне животиње, од којих неке у врло малом броју. На хладним и високим деловима, среће се сибирски скакавац и живородни гуштер, који насељавају само највише планине Европе. Већи број ових животиња је у сталном или дужем временском третману заштите.

По истраживањима и публикованим радовима на Копаоничком масиву живи преко 1.600 врста биљака, 6 врста водоземаца, преко 170 врста птица и 39 врста сисара. Копаоник располаже далеко бољим могућностима за развој риболовног него ловног туризма.

Ивана Поповић⁴

ЗНАЧАЈ МАНИФЕСТАЦИЈЕ LOVEFEST ЗА ВРЊАЧКУ БАЊУ

Иако су настали пре само неколико деценија, туристички догађаји у свету су све бројнији, а њихов утицај на развој туризма све значајнији. Карактеристика догађаја као туристичког производа представља ефикасно прилагођавање захтевима тржишта, без обзира на стање постојећих ресурса у туризму. Када једна држава постави циљ да развије локалне целине или уједначи регионалну неравнотежу у развоју туризма, најчешће се фокусира на развој овог производа који не тражи велика инвестициона улагања, а ни значајне ресурсе. Захваљујући догађајима, у туристичкој индустрији се може смањити сезоналност и значајно повећати приход од туризма на локалном и националном нивоу.

Према календару приредби Туристичке организације Србије и интернет порталу годишње се у Србији одржи око 1800 туристички атрактивних догађаја који су најчешће слични један другом, економски и туристички неодрживи, не располажу подацима о броју и структури посетилаца и неретко су неусклађени са стратешким циљевима и приоритетима на локалном и националном нивоу. Највећи број оваквих догађаја се одржава у јулу и августу, углавном су локалног карактера, а просечна посећеност се креће између 10.000 и 50.000 посетилаца. Најзаступљенија старосна структура посетилаца је од 18 до 25 година за индивидуалне и од 25 до 55 година за групне посете. Главни мотив доласка туриста је присуство догађају, док се секундарни односе на атрактивност догађаја, гастрономију и ноћни живот.

Посебан значај таквих догађаја увидели су запослени у Туристичко-спортском центру Врњачке Бање креирајући догађаје од којих су се Врњачки карневал, а потом и Lovefest, за кратко време развили међу најпосећеније у земљи, остварујући своју првенствену намену, а то је туристички развој дестинације и заокрет у њеном имиџу. Врњачки догађаји из године у годину окупљају све већи број како учесника, тако и посетилаца и новинара. То доводи до бољег попуњавања смештајних капацитета, чиме се повећава профит буџета Општине Врњачка Бања, као и промоција Врњачке Бање и њене туристичке понуде.

⁴ ivanapopovicljig573@gmail.com

Lovefest – промоција музике, уметности и урбане културе младих

Музички фестивал у Врњачкој Бањи под називом – Lovefest – постоји од 2007. године и одржава се на Летњој позорници, отвореном амфитеатру из 50-их година XX века, идеалном месту за фестивале. Налази се на 100 m надморске висине и има капацитет за 3.000 посетилаца. Фестивал је настао 2007. године, а од градске журке одржане тог лета за само годину дана прерастао је у музички, а данас највећи омладински фестивал у централној Србији. На овом фестивалу су наступила нека од најпознатијих имена из света електронске музике.

На фестивалу су заступљени различити музички правци, а посебан лајт мотив је промовисање електронске музике у централном делу Србије. Идеја организације фестивала настала је 2006. године, а повод је био недостатак културних дешавања у централној Србији. Већ од тада велику подршку фестивалу пружили су Општина Врњачка Бања, Туристичка организација, Специјална болница Меркур, као и медији из целе Србије. Идеја за назив „Lovefest“ потекла је од чињенице да Врњачка Бања постаје одредиште заљубљених парова, јер се ту налази и Мост љубави, јединствен у Србији, на коме је организована прва журка, претеча фестивала.

Слика 1. – Lovefest

Љубав као покретач и инспирација организатора, утицала је на одлуку да Lovefest од 2011. године уместо два, траје три дана и да се, уз велику помоћ општине Врњачка Бања, у непосредној близини Врњачког језера

смести Lovefest Kamp, који ће посетиоцима и учесницима омогућити уживање у природи, музици и култури. Након великог успеха при организовању Lovefest-a, група друштвено активних, младих људи, одлучила је априла 2009. да оснује Удружење грађана „Lovefest Врњачка Бања“ и на тај начин учествује у креирању друштвених догађаја и акција и тако допринесе развоју региона, али и целокупног друштвеног поретка у Републици Србији.

Удружење грађана „Lovefest Врњачка Бања“ је невладино, непрофитно удружење које се залаже за решавање основних проблема грађана, друштвених група и целокупног друштва у Србији. Оријентисано је на организовање активности које доприносе развоју демократије и остваривање једнакости и солидарности међу људима, са акцентом на акције које имају хуманитаран, социјалан, еколошки, културни, едукативан, спортски и сличан карактер. Поред фестивала, који је постао традиционалан, Удружење грађана „Lovefest Врњачка Бања“ 2010. године организовало је и хуманитарне акције - Храна за све, донација Народној кухињи у Врњачкој Бањи и Акцију превенције ХИВ-а у сарадњи са омладином ЈАЗАС-а.

Lovefest је за кратко време од журке организоване за локално друштво прерастао у фестивал који је 2013. године номинован за престижну награду UK Festival Awards. Lovefest из Врњачке Бање се такмичио заједно са најпознатијим фестивалима за награду за најбољи светски фестивал. UK Festival Awards номиновао је Lovefest за најбољи фестивал ван Велике Британије. Нашао се у трци са 50 најбољих светских музичких догађаја попут фестивала Tomorrowland, Burning Man, Ultra Music Festival, Rock in Rio, Ibiza Rocks и многим другим.

Овакав фестивал је од велике важности за туризам и креирање слике о Врњачкој Бањи. Како због бајковите локације, сјајне енергије, поруке коју носи као и због одличне музике, али и чињенице да се овај фестивал, а са њим и Врњачка Бања помињу на британском сајту <http://www.festivalawards.com>, засигурно ће наћи пут до још шире публике. Сваких пет година од почетка одржавања манифестације, број туриста у првих пет година није растао, чак се смањило. Након што је фестивал стекао своју петогодишњу репутацију и постао познат широм света, последњих пет година одржавања презентују повећање броја посетилаца и то је свакако тренд који се очекује и у будућности. Евидентно је да је број ноћења у августу готово пет пута већи у односу на број туриста у месецу јулу. С обзиром на то да се ради о летњим месецима када се углавном користи одмор, а да је разлика у броју туриста велика, може се закључити да Lovefest има изузетно велику улогу у броју ноћења, с обзиром на то да се фестивал одржава у августу када је и број посетилаца највећи.

Анкета о утицају lovefest-a на посету Врњачкој Бањи

Приликом спровођења анкете циљна група били су они који су већ посетили фестивал. Задатак и циљ анкете сводио се на испитивање типа смештаја који посетиоци фестивала најчешће користе, али и на то да се испита да ли је фестивал главни мотив посете Бањи и да ли доприноси интересовању за ову дестинацију и ван периода одржавања истог. Анкета је спроведена коришћењем друштвених мрежа и личним контактом. Број испитаника био је 50.

Највећи број испитаника био је женског пола – 68%. Као разлог за овакво стање може се навести део дана у ком је анкета спроведена (од 16 часова) те су тада највећи број пролазника биле жене са децом. Када је реч о анкетирању преко друштвених мрежа, такође је забележен већи број испитаника женског пола.

Највећи број испитаника који посећују фестивал старости до 25 година, док није забележен ниједан испитаник старији од 40 година. Јасно је да је оваква старосна структура повезана са темом, тј. музичким жанром на коме се фестивал заснива.

На основу броја испитаника који су Врњачку Бању посетили независно од одржавања фестивала (79%) може се закључити да је она атрактивна дестинација, али с обзиром на број испитаника који су дестинацију посетили само због фестивала (21%) јасно је да ова манифестација игра велику улогу у привлачењу посетилаца. Приликом испитивања посетилаца о разлозима посете Бањи, наишла сам на различите одговоре. Међутим, оно што је већини заједничко јесте да се за поновну посету овој дестинацији одлучују из разлога што има веома богато историјско и културно наслеђе, лековиту воду, али и зато што је ова дестинација, чак и у жеку сезоне, мирно место. Након посете Lovefest-у посетиоци заправо открију праве лепоте овог места, те је 67% њих посети из туристичких разлога. Исто тако није занемарљив ни 31% оних којима је фестивал главни мотивациони фактор посете, што значи да ће у будућности овај фестивал имати све већу улогу у повећању броја посетилаца.

Сходно порасту броја комплементарног облика смештаја, посебно приватних кућа, апартмана и соба, расте и њихова попуњеност и доминација у односу на основни смештај, што се може видети и на примеру Врњачке Бање. Приликом посете фестивалу чак 73% туриста бира приватан смештај, док је број оних који се одлучују за основне смештајне капацитете изузетно мали. То се може објаснити чињеницом да је цена приватног смештаја нижа од цене основног, али и тиме да се млади људи, који

чине већину посетилаца фестивала, осећају слободније и комфорније у приватном смештају, те је неретко да се у закупљеном апартману нађе већи број људи него што је пријављено власнику. Сходно томе, долази и до оштећења намештаја, те власници дижу цене преноћишта. Цена приватног смештаја не прелази 35 евра по ноћи. Међутим, анкета даје другачије резултате када је у питању период Lovefest-a. Евидентно је да велики број посетилаца фестивала подразумева и потребу за смештајем, те власници користе прилику за повећање цене, а самим тим и повећање прихода за кратко време.

Фестивал има бројне предности по развој дестинације и да велики број посетилаца подразумева и ангажовање великог броја сезонских радника који могу да остваре зараду за само неколико дана. Неминовни су и недостаци, који подразумевају загађеност животне средине, с обзиром на то да се фестивал одржава на отвореном, али и они који се односе на већи број људи по смештајној јединици него што је пријављено. Искоришћавањем могућности које се односе на унапређење самог догађаја смањиће се и потенцијални ризици који могу довести до катастрофалних последица, што по посетиоце, што по Бању као дестинацију.

Закључак

Lovefest је направио потпуни заокрет у догађајној понуди Врњачке Бање. Иако је овај фестивал првенствено организован за локалну омладину жељну оваквог звука и енергије, нико није могао да претпостави размере популарности које ће достићи. Врњачка Бања је у августу главно одредиште за преко двеста хиљада младих људи, а велики део њих остаје и после фестивала како би се одморили и уживали у свему ономе што Бања може да пружи.

Као спој традиционалног и модерног, предела са нетакнутом природом и урбаних хотела, Врњачка Бања представља значајан фактор у туризму целе Србије. Зато је неопходно улагати у што квалитетнију пропаганду, маркетинг и сарадњу са другим земљама ради остваривања бројних погодности и повећања ефикасности у туристичком пословању. Као дестинација која бележи све већу посећеност, посебно младих људи, пажњу би требало обратити на очување животне средине, смањење загађености, али и изградњу нових инфраструктурних објеката би требало уклапати у постојећу амбијенталну целину. Организација манифестација из године у годину постаје све тежи посао јер је конкуренција огромна, очекивања су све већа а све их је теже испунити. Зато је планирање и кре-

ирање догађаја дугорочан процес који захтева поред великог труда, пожртвованости, тимског рада и три основна елемента који су можда и кључ успешног и незаборавног догађаја: забава, узбуђење, предузимљивост. Са аспекта туризма битна карактеристика догађаја је привлачење велике медијске пажње која отвара могућност да се ширем аудиторијуму открије много више особености града у коме се догађај дешава и самим тим резултира дугорочним унапређењем туристичког имица и посећености дестинације. Догађај као што је Lovefest је чак прерастао обележје локалне манифестације и постао бренд за себе, те га сада организатори користе као начин да промовишу и само место. Овакав вид промоције је нешто што даје јасне резултате у виду посећености која се из године у годину повећава. Један од најзначајнијих позитивних ефеката овог догађаја је приближавање бањске дестинације младима.

Не сме се занемарити ни чињеница да попуњеност смештајних капацитета бележи свој максимум управо у време организовања фестивала, те би свакако требало обратити пажњу на повећање квалитета смештаја, као и на снижење цене истог, како би се избегли нерегистровани корисници. Организација овог фестивала испоставила се као прави потез, јер не само што се број туриста значајно увећао и обухваћене су све циљне туристичке групе, него је управо постигнута главна намера, а то је промена имица и креирање Lovefest-а као бренда нове модерне бање. Фестивал љубави је позитиван пример такозваног сити брендинга (city branding) који ће засигурно из године у годину, како се буде развијао, доносити све више бенефита Бањи и омогућити да постане још атрактивнија дестинација туристима и изван граница земље.

Славица Дабић⁵

ТУРИЗАМ ОПШТИНЕ ЧАЈЕТИНА

Туризам је реч која је прихваћена у свим језицима света и представља једну од најбитнијих карактеристика савременог доба. Због брзог темпа живота људи све више имају потребе за одмором што се постиже туристичким путовањима. Од настанка железнице почиње интензиван развој туризма који је нарочито изражен у XX веку па до данас. Међутим туризам је веома комплексна делатност. У њега су уткане многе делатности које заједно повезане чине целину која се пласира на тржишту. Чине га многе делатности како оне видљиве и очигледне тако и оне скривене.

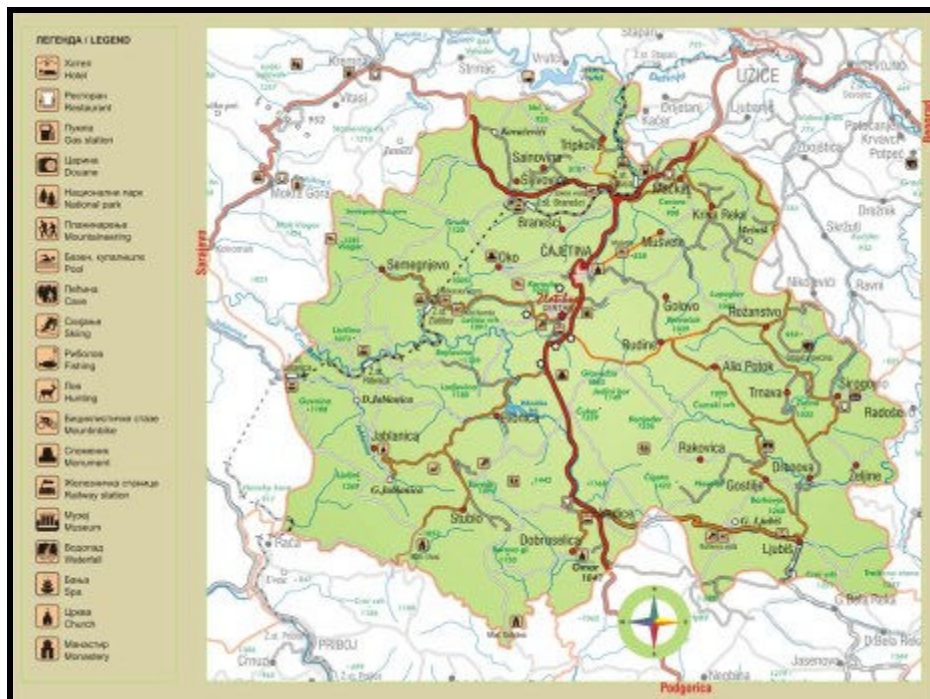
Географски положај

Општина Чајетина, налази се у југозападном делу Републике Србије, са севера окружена Градом Ужице, са истока општином Ариље, са југоистока општином Нова Варош, са југа општином Прибој, а са запада Републиком БиХ. Административно припада Златиборском округу и заузима површину од 647 km². Простор општине Чајетина географски подразумева таласасту висораван између река Сушице и Увца и планина Таре и Муртенице, са планинским масивом Златибора као средишним и главним делом. На повољан географски положај Општине утичу магистрални путеви за Црну Гору (Јадранско море) и Републику БиХ. Преко територије општине Чајетина пролази и пруга Београд–Бар, а у непосредној близини се налази аеродром Поникве (војни аеродром који није у функцији, а планира се за цивилни саобраћај). Растојање од ове планине до Београда је 230 km, до Новог Сада 300 km - баш колико и до Јадранског мора.

Општина има повољан географски положај. Саобраћајно је добро повезана, а изградњом ауто-пута Београд – Јужни Јадран, веза Чајетине са иницијалним просторима биће још повољнија. Отварање аеродрома Поникве за цивилни саобраћај имало би позитивне ефекте са туристичку дестинацију, јер савремени туриста воли да што мање времена проводи у путу, и жели што више да искористи своје слободно време. Такође када говоримо у иностраним туристима, аеродром би имао велики значај, јер

⁵ slavicadabic1992@gmail.com

туристи који до Србије стигну авионом за пар сати, да би стигли до Златибора треба да путују магистралним путем више од четири сата.

Слика 1. – Границе општине Чајетина

Историјски развој

Споменици материјалне културе указују да су у овом крају постала ретка праисторијска насеља, смештена у сенкама густих шума или поред брзих планинских потока и речица. Остаци ове културе срећу се у илирским хумкама и на пребивалиштима тадашњих људи, стрмим висовима који данас носе назив градине. Градине су карактеристичне за насеља прелазног и бронзаног доба. То су насеобине са природно утврђеним положајима, одакле се имао добар увид на целу околину. Са њих се могло контролисати кретање непријатеља и у случају потребе лако организовати одбрана. На Златибору постоји читав низ градина, али је сигурно да је чајетинска Градина имала најзначајнију улогу.

Први писани документ у којем се помиње Чајетина датира из 1815. године и то је писмо Јована Мићића упућено кнезу Милошу у којем

га обавештава о приспећу пореских књига. Сматра се да је насеље добило назив од речи “чајати” или “чајити”, што значи чекати, јер су овде кирајције боравиле током зиме чекајући пролеће да пређу преко Златибора. Године 1817. кнез Јован Мићић је ово насеље изабрао за своје седиште, изградио је конак са великим бројем помоћних зграда, а око конака се развила варошица Чајетина. Јоаким Вујућ, у својој књизи “Путешествије по Србији” из 1826. године, помиње да је кнез у Чајетини поседовао “двор”.

Варошица је настањена породицама из Херцеговине, Босне, Рашке и многих златиборских села. Била је значајно насеље јер су преко ње успостављане дипломатске везе између Србије и Црне Горе. Чајетина је била средиште среза до 1845. када је оно пресељено у Ужице, да би поново било враћено Чајетини 1863. године. У XIX веку изграђене су прва црква и школа, а 1927. и модеран пут Ужице–Краљева Водана који се прикључује и насеље Чајетина. За варошицу Чајетина је проглашена у новембру 1930. године. Након што је постала варошица, Чајетина наставља са развојем. Развојем индустријализације ова општина постаје привредно све активнија и у њу се слива становништво из околних села и запошљава се у новоотвореним фабрикама.

Туризам на овој планинској лепотици почиње да се развија тек када је дошла једна крунисана глава, краљ Србије, Александар Обреновић. И краљ је дошао на пикник како би уживао у благодетима планине, па је од Преображења 19. августа 1893. Златибор постао дестинација за одмор и уживање. У почетку су најинтересантније биле Краљеве воде, али су се убрзо прочули и други Златиборски висови. Од тада на планини нису само одмарали само богати већ и сиромашнији слојеви друштва. Године 1908. Златибор је посетио још један краљ Петар Први Карађорђевић. Након његовог боравка изграђени су први велики објекти (хотел „Краљева вода“, ресторан „Србија“, пекара).

Становништво

Територија општине Чајетина се састоји од 24 насеља. Општина Чајетина према попису из 2011. је имала 14.745 становника који су живели у 5.146 домаћинстава. У општини Чајетини је дошло до пада број становника услед негативног природног прираштаја и одласка младих са села због непостојања изграђене инфраструктуре и других садржаја. У урбаним срединама (месне заједнице Чајетина и Златибор) је дошло до повећања броја становника као резултат развоја пре свега туризма и других капацитета и пратећих делатности. Око 36% становништва живи у град-

ској средини Чајетини и Златибору а осталих 64% у сеоским подручјима. Густина насељености варира, а у просеку је нешто мања од 20 становника по km² а последица мале насељености по km² је разбијени тип насеља и сам планински рељеф као и велике површине под шумама и суватима. Сва насеља општине бележе значајан пад броја становника изузев насеља Златибор, Чајетина и села Мачкат. Миграција становништва у оквиру општине се одвијала из сеоских средина. Природни прираштај становништва у 2002. години на 1000 становника је негативан и износи -3,5.

Табела 1. – Становништво према економској активности 2011.

економски активни	Мушкарци	Жене
запослени	3183	2250
незапослени	537	312
економски неактивни	Мушкарци	жене
деца млађа од 15 година	982	920
пензионери	1563	2046
лица са приходима од имовине	95	20
Ученици / студенти	502	592
лица која обављају само кућне послове у свом домаћинству	122	1103
остала неактивна лица	310	209

Број издржаваних лица је већи од економско активних лица. А такође можемо приметити да је број активних мушкараца већи од броја активних жена. У том погледу се ситуација мења и то у позитивном смеру. А утицај на те промене има пораст образовања али и јачање терцијарног сектора који је погодан за запошљавање женске радне снаге. Захваљујући развијеном туризму све више жена је запослено у овој делатности. Највећи број становника има основно образовање а затим становништво које има завршену средњу школу. Разлог малог броја становника са завршеном вишом или високом школом можемо тражити у великом броју сеоског становништва. Оваква образовна структура је неповољна и негативно се одражава на све делатности у оквиру општине.

Туристичке вредности

За разумевање туризма од великог је значаја појам туристичких мотива. Мотивима називамо за туристе атрактивне појаве и предмете у природи и друштву. Туристички мотиви су основни подстицаји туристичких кретања чијим се дејством задовољавају културне и рекреативне потребе. Потребе су субјективна експресија, а мотив спољна драж која задо-

вољава ту потребу захваљујући иницираном кретању. Према генези, мотиви се деле на природне и антропогене. У општини Чајетина туристички мотиви су многобројни како природни тако и антропогени. Поседовање ових мотива омогућило је општини развој туризма.

Природни мотиви као посебне појаве у природи настали су, мимо човекове воље, дејством двеју основних врста природних сила на Земљи – ендогених и егзогених. Природа је била дарежљива према овом простору који красе многобројни природни мотиви. Већина њих је туристички валоризована.

Стопића пећина се налази на североисточној страни планине Златибор, између села Рожанства и Трнавe. Рeљеф је одређен геолошким и геоморфолошким особинама златиборског масива, који припада групи Старовлашких планина, односно динарском планинском масиву. Карактеристика пећине јесу и бигрене каде. То су удубљења оивичена каменим зидовима, односно вијугавим, руменкастим бигреним наборима у њима се накупља вода, која се каскадно прелива из када. Бигрене каде су периодично поплављене, па се својом величином и дубином, неке и до 7 m, издвајају од других у Србији. Истражени део пећине је дуг око 1600 m, који је једним делом подводни систем канала. Стопића пећина је речна пећина, кроз коју протиче Трнавски поток. Сропића пећина је један од 325 споменика природе. Представља интересантан спелеолошки објекат. Под заштиту је стављена због хидролошких особености, бигрених када као веома карактеристичних геоморфолошких облика али и због ендемичне фауне пећинских инсеката.

Прераст у Доброселици је још један интересантан облик рeљефа. Налази се на локалитету Точковица у подножју јужног обода Равног Торника, удаљен од Златибора око 23 km. У народу је познат као Точковичка пећина или Шипљица. Пећина има два отвора на јужној и северној страни, удаљена око 50 m док је просечна висина 15 m. Кроз пећину тече поток, некадашња понорница, за који се претпоставља да је ерозивно утицао на пећину.

Гостиљски водопад – Читав простор око водопада представља малу оазу нетакнуте природе. Складно распоређене стене прекривене маховином и вода која се пробија кроз њих правећи брзаке, чине импресивну слику. А као круна свега - водопад! Млаз воде који пада са око 20 m, суверено доминира овим простором. Вода је прилично хладна. Уколико наставите пут речног тока, наилазите на нове целине брзака, слапова и мањих вирова и водопада. Сваки кутак јединствен је на свој начин и што је најважније, лако су приступачни. Спој воде, крашког камена, старих ста-

бала, мостића који повезују ове целине - све скупа делује помамљујуће. То ће вас подстаћи да наставите даље, све до моста преко реке Катушнице. И након дела пуног динамике, звукова и окрепљујуће буке воде, следи мирна сеоска река Катушница, богата рибом. Ово место је последњих година често стечиште излетника.

Специјални резерват природе "Увац" је природно добро од изузетног значаја, тј. природно добро I категорије. Налази се у југозападној Србији у оквиру Старовлашко-рашке висије. Окружен је планинама Златар, Муртеница, Чемерница, Јавор и Јадовник и захвата површину од 7543 ha. Централну морфолошку целину резервата представља кањонска долина реке Увац са долинама њених притока. Воде реке Увац, дубоко су усекле своје корито у кречњачке стене и формирале сужене клисурасто-кањонске долине са високим, стрмим кречњачким литицама. Просечна дубина долина је између 200 и 300 m. Меандри Увца су већ препознатљива слика из југозападне, али и целе Србије – дна кањонских делова долине су укљештени меандри. Околина је са скрашћеним површинама у којима су бројни крашки облици: крашке површи, увале, вртаче, окапине, пећине и јаме. Специјални резерват природе "Увац" издваја присуство око 130 врста птица. У најзначајније спада (*Gypsfulvus*) – једна од две преостале врсте лешинара које се данас гнезде на подручју Србије. Белоглави суп је врста орла лешинара, импозантне величине, распона крила и до 3 m што га чини моћним летачем чији лет су истраживали и научници - аеронаутичари и примењивали при конструкцији летелица. Његова улога у ланцу исхране у екосистему је јединствена и незаменљива - искључива храна су му угинуле животиње, чиме спречава ширење зараза и на тај начин чини "природну рециклажу".

Пећине су бројне и по величини варирају од поткапина до једног од највећих до сада познатих пећинских система у Србији, а то је Ушачки пећински систем чија дужина до сада истражених канала износи 6.185 m. Ушачки пећински систем се састоји од две пећине – Ушачке и Ледене, као и јаме Бездана која их спаја.

Антропогене вредности

Осим вредности извајаних руком природе постоји и мноштво културних мотива. За туристичку понуду Златибора, поред природних, од извесног су значаја и антропогене туристичке вредности. Већина је локалног, регионалног и републичког значаја и одговарајуће контрактивне зоне. Реч је о комплементарним туристичким вредностима, које доприносе богатству и разноврсности туристичког боравка на овој планини. Они та-

кође представљају симболе ове планине. Веома су атрактивни и вреди их посетити, упознати и научити нешто ново како о давним временима тако и о садашњим. Споменици духовне културе, лоцирани на ширем подручју Златибора, значајан су део туристичке понуде, обзиром да велики број посетилаца користи прилику да их посети и упозна прошлост овог краја.

Средњовековни манастир Увац се налази у селу Стубло, на граници општина Чајетина и Прибој. Манастирски комплекс Увац сведочанство је о постојању духовног центра у овом крају. Не зна се ко је манастир подигао, ко га је обнављао ни када је и колико пута рушен. На страницама једне црквене књиге из 1622. године, сазнајемо да је посвећен Рођењу Пресвете Богородице. Захваљујући истраживањима и раду Народног музеја из Ужица, уређен је Манастир Увац, саграђени су и освештани црква и конак а цео комплекс стављен је под заштиту државе. Тако је практично на Малу Голубовицу 1995., Манастир после два и по века поново оживео.

Манастир Дубрава се налази 5 km узводно од манастира Увац. Некада је био метох Увца, чију је трагичну судбину и доживео. Манастир је обновљен 2008. године. Приликом археолошких ископавања у манастирском комплексу пронађено је 160 златних дуката – млетачких цекина.

Црква брвнара у Доброселици удаљена је 19 km од Златибора, а 5 km од Водица. Саграђена је 1821. године и посвећена је Светом пророку Илији. По начину израде и појединим детаљима овај објект спада међу најлепше те врсте. Грађена је од масивних лучевих брвана ујљебљених на специјалан начин. Иконостас је од обојених дасака.

"Старо село" је музеј на отвореном у којем се приказује архитектура, унутрашње уређење зграда, начин привређивања и организација породичног живота људи брдско - планинских предела на Златибору, који је део југозападне Србије као и пространих шумовитих предела динарске области. Поред заштите и презентације материјалне културе у Музеју, велика пажња је посвећена очувању духовног и нематеријалног наслеђа, кроз реконструкције појединих народних обичаја и оживљавање старих заната. Музеј чине две целине. Прва је скуп куће које су сачувале свој првобитни изглед и намену, и оне сачињавају сталну музејску поставку, формирану у две златиборске окућнице. Другу групу чине куће које су сачувале свој првобитни изглед, али им је намена промењена, адаптирана су и прилагођен туристичким потребама. То су дворана, продавница сувенира, крчма, апартманске зграде...

Библиотека "Љубиша Р. Ћенић" је прва установа културе и средиште културног живота, са традицијом дугом преко сто година. Настала је давне 1904. године, оснивањем "Златиборске читаонице" са седиштем у

Чајетини. Библиотека "Љубиша Р. Ћенић" данас је смештена у једну од најлепших и најстаријих зграда у вароши, која је подигнута 1910. године за потребе Основне школе и због својих споменичких вредности стављена под заштиту Завода за заштиту споменика културе Краљево. Библиотека "Љубиша Р. Ћенић" има значајну збирку старих и ретких књига од 514 примерака. Библиотека је карактеристична по томе што у свом фонду осим књига има и Музејску збирку, основану 1951. године. Овај мали музеј обавља делатност сакупљања, заштите, чувања, проучавања и презентације предмета из богате културно-историјске баштине златиборске регије. Музејски фонд обухвата преко 1200 предмета разврстаних у историјску, етнографску, уметничку, нумизматичку и природњачку збирку, као и архивску грађу са преко 2000 архивских докумената из периода XIX и XX века са фототеком.

Споменик на Главуци или Шуматном брду удаљеном 5 km од центра туристичког места Златибор налази се Спомен обелиск стрељаним партизанским рањеницима на Краљевим водама и Палисаду 1941. године. На самом споменику су исписани стихови Васка Попе: „Не дам ово Сунца у очима, не дам ово хлеба на длану“. Стаза до споменика је уређена и осветљена и омиљено је шеталиште како туриста тако и мештана.

Краљева чесма – Чесма је изграђена у знак сећања када је на овом локалитету 20. августа 1983. боравио тадашњи краљ Србије, Александар I Обреновић. Тадашњи извор Кулашевац је променио име у Краљева вода а годину дана касније изграђена је чесма. Туристи а и мештани у летњим врелим месецима се освежавају овом чистом, хладном и питком водом.

У селу Шљивовици у Бранешком пољу, налази се галерија и радионица самоуког дрворезбара Миладина Лекића. Овај самоуки уметник ствара необичне скулптуре од дрвета помоћу моторне тестере, длета, чекића и турпије. За израду најчешће користи орахово дрво, дуд и храст, а за намештај славонски храст. Међу његовим фигурама највише пажње закупају дрвени сељаци димензија од 30 центиметара до два метра, затим необична жена са змијом, орао, лав, слон, многобројне иконе, дрвени ковчези са дуборезом, предиван сто са исклесаном "Тајном вечером". Његове фигуре у природним величинама најчешће красе етно села, па се могу видети у Злакуси, Кремнима, Мокрој Гори, али и широм Србије, док се фигура магарца и сељака названа "Златиборски брзи воз" налази у кући нашег славног тенисера Новака Ђоковића.

Музеј плетиља – У златиборском крају жене су одувек саме обрађивале вуну од руна до кудеље и кануре, преле, ткале и плеле ближњима покривке и одећу, топле вунене чарапе, рукавице, шалове, а онда су до-

шли и џемпери. Своје рукотворине жене из Сирогојна и околине први пут су јавно показале на изложби 1962. године. Најхрабрије су одлучиле да се организују и плету за тржиште и након три деценије скоро 2.000 плетилца радило је за светско модно тржиште. Око 35.000 уникатних одевних предмета, исплетених меком исландском вуном, одлазило је у свет, а девизни прилив достигао милионе долара годишње. Од традиционалних занимања створена је модна одећа високих квалитета, особеног дизајна и аутентичног стила. Џемпери, јакне, мантили, капути, комплети, капе и шалови из Сирогојна били су радо виђени на модним ревијама, сајмовима и у изложима ексклузивних радњи у Шведској, Италији, Француској, Немачкој, Америци, Јапану...О њима су писали светски модни часописи помињући златиборске плетилце, непознате забрађене жене, загладане у руке које неухватљивом брзином промећу редове, шаре, боје...Њима у част, али и да се незаборавна лепота и непоновљива оригиналност њихових дела сачувају за времена која долазе, основан је Музеј плетилца као трајна похвала њиховој истрајности, раду и умећу које је Сирогојно увело у свет и свет довело у Сирогојно. У Музеју се чувају сведочанства, текстови из модних часописа и ревија, као и бројне награде које потврђују колики је био значај златиборских плетилца и сведоче о њиховој слави широм света. Чувају се и писма и фотографије познатих личности које су имале барем по један одевни предмет из колекције златиборских плетилца, као што су Јованка Броз, Барбара Буш, Ненси Реган и друге. Позната глумица Лив Улман била је редован купац њихових одевних предмета на Петој авенији, а славни француски креатор Пјер Карден одабрао је 18 експоната плетилца из Сирогојна за своју колекцију.

Промет туриста и број ноћења у општини Чајетина

Званичним почетком развоја туризма на Златибору сматра се 19. август 1893. године, када је на овој планини боравио краљ Александар Обреновић, који је подржао намеру Златиборца да се овде формира ваздушна бања. Тада је подигнута чесма у централном туристичком локалитету и добила назив Краљеве воде. Године 1908. изграђени су хотел „Краљеве воде” и вила „Чигота”. Евиденција туриста и број ноћења почиње током 50-их година XX века, међутим, тек у периоду од 1966. до 1975. промет туриста и њихових ноћења на Златибору бележи значајан пораст, услед вишег стандарда становништва, стабилних цена у туристичко-угоститељским објектима и раста моторизације. Након овог периода долази до раста броја туриста који долазе на конгресе, бораве на Златибору то-

ком викенда или се задржавају у транзиту. Од краја 70-их година, па све до почетка 90-их година XX века развој туризма је интензивирао, када се развијају зимска и летња туристичка сезона и посебни облици туризма, од којег највећи значај имају здравствено-лечилишни, транзитни, рекреативни, зимски и спортско-манifestациони, конгресни скупови, излетништво, а у великој мери расту броја туриста допринела је изградња скијашког центра на Торнику. Током 90-их година број туриста и број ноћења је опао, пре свега због ратних збивања, економске кризе и пада животног стандарда, а страних туриста је било веома мало, с обзиром на политичку и економску изолацију Србије током поменутог периода.

Табела 2. – Број туриста и број ноћења у општини Чајетина од 1975–2015. године

Година	Туристи	Ноћења
1975.	74485	335203
1980.	117918	519436
1985.	119050	591436
1990.	110973	643613
1995.	76033	458498
2000.	73600	445000
2005.	80518	345671
2010.	88039	404224
2015.	148372	556751

На основу података из табеле види се како је туризам значајна делатност у општини, али да је врло нестабилан због општег стања пре свега на државном нивоу. Од почетка развоја па до данас дестинација је прошла кроз врло турбулентан период. Обзиром да су путовања секундарна потреба људи током економских криза туризам је делатност која много трпи због новонасталих ситуација. Управо то нам показује ова табела јер током стабилног периода број туриста је из године у годину растао да би од 1995. до 2005. године ситуација била у потпуности промењена. Након стабилизације опет долази до пораста броја туриста и општина се све више окреће иностраном тржишту како би и економски ефекти били повољнији, али и из разлога што домаће становништво после периода санкција и забрана сада пре бира иностране дестинације.

Од 2015. године број остварених ноћења расте, како домаћих тако и страних. Након дугог негативног периода по ову област, ситуација се коначно мења у позитивном смеру. Обзиром да на територији општине туризам заузима важно место у привреди и запошљава велики број људи

који су након економске кризе и стечаја државних фирми остали без посла. Из прерађивачке индустрије људи су се преусмерили на туризам и пружање услуга, али и све већи број жена је запослен. Обзиром на чињеницу да привреда општине почива на туризму, треба му приступити на прави начин, а то је одрживи туризам.

Табела 3. – Број остварених ноћења у општини Чајетина

	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.
домаћи	410833	401703	388344	348253	456161	531784	581419	616742
страни	64467	61660	67415	78578	100590	120014	132188	147125
укупно	475300	463363	455759	426831	556751	651798	713607	763867

Истраживање спроведено током 2007. године на узорку од 682 испитаника утврдило је одређене карактеристике домаћих туриста које је значајно узети у обзир приликом креирања стратегије туристичког развоја Златибора као туристичке дестинације у наредном периоду. Утврђене су следеће карактеристике: већина домаћих туриста долази ради одмора и рекреације, старосне су доби од 30 до 50 година, претежно из урбаних средина. Највећи број туриста смештен је у хотелским објектима као и апартманима. Такође, највећи број туриста индивидуално организује сопствено путовање. Доминирају туристи који су редовни гости и посећују Златибор више пута, што говори о лојалности домаћих туриста.

Туризам у овој општини иде узлазном путањом. Из године у годину број туриста који посећују ову дестинацију је све већи, али се бележи и константан пораст броја страних туриста. Након дугог периода кризе туризам је опстао, а последњих година бележи рекорде по посећености и броју ноћења. Велику пажњу треба посветити и домаћим и страним туристима, како би се удовољило њиховим жељама и потребама и како би се употпунила туристичка понуда.

Привреда

Најважније делатности у општини Чајетина су туризам, пољопривреда, прерађивачка индустрија у области пољопривредне производње, текстилна индустрија, лака индустрија у области пластике и метала и дрвнопрерађивачка индустрија. Чајетина је настала развојем индустрије, тако што се изградњом фабрика становништво из околних села слило у ову варошицу. И поред запослења у прерађивачкој индустрији пољопривреда је и даље била делатност којом су се бавили, али у мањем обиму. На територији општине постајало је више фабрика које су запошљавале велики број

становника. Неке од њих су „Индустрија меса Чајетина“, „Младост“ (текстилна индустрија), Пољопривредни комбинат „Златибор“, и друге. Доласком турбулентног периода, периода транзиције и економске кризе, привреда је у читавој земљи па и у овој општини деградирана. Фабрике су отишле у стечај и приватизоване су, већи део запослених је добио отказ.

Туризам који је почео да се развија још од 1893. године, али чији се ефекти примећују у другој половини 20. века у периоду од 1975. до 1990. године бележи константан раст. Највећи број посетилаца чине домаћи туристи, али из године у годину њихов број је све већи. Затим током периода од 1990. па до 2013. године број туриста знатно опада. Разлог томе се политичка ситуација у земљи. Ратно стање, изолација, економска криза, пад животног стандарда, све су то разлози због којих промет на овој планини опада. Туристичка делатност је била у потпуности девастирана. Како туризам тако и друге делатности тешко су поднеле тај период. Неке од тадашњих фабрика су угашене. Становништво је било приморано са се из прерађивачког индустријског сектора слије у услужни сектор на коме можемо рећи да почива данашња привреда ове општине. Тај период био је дуг и мукотрпан јер због саме ситуације није постајала могућност за даљи развој и напредак. Прве помаке након овог периода можемо приметити од 2015. године од када се бележи константан раст промета туриста и броја ноћења. Оно што је посебно важно истаћи да је број страних туриста из године у годину све већи.

Пољопривреда је на другом месту по важности за развој општине Чајетина. Постоје одговарајуће природне претпоставке и погодности за развој сточарства. На подручју општине према попису из 2012. има 6.185 грла говеда и 23.790 грла оваца. То даје годишњу производњу од око 12.000.000 литара млека. Од 5.146 домаћинстава више од половине бави се пољопривредном производњом. Смањење становништва у већини села и погоршање старосне структуре резултира стагнацијом и падом пољопривредне производње. Пољопривредна газдинства су мала и уситњена са застарелом механизацијом. Евидентиран је недостатак повољних стимулативних кредита, организованог планског откупа и пласмана. Добре природне услове има воћарска производња пре свега малине и шљиве. Прерада воћа (откуп, складиштење и паковање око 800 тона малина годишње). Док је од повртарских култура најзаступљенији кромпир. Од прерађивачких капацитета у области пољопривредне производње најзаступљенија је прерада меса и млека. Неки производи од меса имају своју препознатљиву робну марку док други тек треба да добију. Ради се на стварању бренда код сувомеснатих производа као што су говеђа и свињ-

ска пршута, кобасица и сланина и увођење одговарајућих европских стандарда у смислу поштовања одређених процедура и праћење производа од "њиве до трпезе".

Општине је изузетно богато лековитим биљем и шумским плодовима који се прикупљају и обрађују спорадично и неорганизовано, без довољно обуке и контроле. Због изузетних еколошких карактеристика читавог подручја одлични су предуслови за организовање производног ланца (обука, прикупљање, обрада и дистрибуција) чији би резултат били здрави, еколошки производи врхунског квалитета и оригиналног порекла.

Треба напоменути да општина последњих године све више стимулише пчеларство за које на овом подручју постоје веома повољни услови. Разним субвенцијама општина подстиче овдашње становништво и многи ма је допунска делатност, док многи након прођених обука се одлучују да им пчеларство буде основни извор прихода.

Текстилна индустрија се одвија у 4 фирме где је запослено око 350 радника, пре свега жена. Некадашња фабрика „Младост“ је затворена, а садашња текстилна индустрија почива на ове 4 фирме приватних власника. У селу Сирогојно развијена је производња трикотаже у домаћој радиности. Велики број жена на основу нацрта уметника, ручно израђују различите одевне предмете. Своје производе успели су да пласирају на тржишта Италије, Француске, Немачке, САД итд.

За дрвнопрерађивачку индустрију сировинска база постоји једним делом на подручју општине а другим делом у близини (више од 1/3 површине покривено шумом, близина и квалитетан репроматеријал из Босне). У Бранешком пољу је завршена приватизација предузећа површине 22000 m², капацитета 4000 m³, са комплетном линијом од примарне обраде до финалне обраде тврдог и меког дрвета, које је запошљавало 600 радника и очекује се поновно покретање производње. Остали објекти су мањег обима и значаја (мале стругаре и занатске радње за обраду дрвета).

Закључак

На основу свега наведеног можемо извести следећи закључак. Општина Чајетина има повољан географски и саобраћајни положај који додатно може бити унапређен како интервенцијом државе тако и општине. У општини постоје веома повољни услови за туризам који се на овом простору развија од давнина. Развоју туризма доприносе повољне и природне и антропогене туристичке вредности којима општина располаже и који су предмет интересовања великог броја туриста. Ипак туристичку

понуду увек треба проширивати и унапређивати како би дестинација била конкуретна на туристичком тржишту.

Туристички промет после периода стагнације опет креће узлазном путањом, и тај пут треба следити. Сви сегменти морају бити усклађени и прилагођени захтевима савременог туристе. Материјална база мора бити још више унапређена хотелима највише категорије. Позитивно је што је дестинација коначно добила хотел са пет звездица, али то није довољно. Треба се посветити категоризацији некатегоризованих објеката, и евиденцији туриста у смештајним капацитетима у приватном власништву.

Привреда општине сада почива на пољопривреди, туризму и прерађивачкој индустрији. Ове делатности треба повезати јер заједничким деловањем економски ефекти ових делатности могу бити знатно већи. Производе добијене пољопривредном производњом као и у прерађивачкој индустрији могуће је пласирати захваљујући туризму, али могуће је и формирање брэнда са географски препознатљивим пореклом. Такав приступ би имао позитивне резултате по становништво овог подручја.

Утицај туризма на развој општине Чајетина је многострук. Ипак да би туризам опстао на тренутном, али и вишем нивоу потребно је стално улагање и знања и рада али и новчаних средстава како би се ова делатност додатно унапредила и уврстила. Како би дестинација и даље напредовала мора сачувати свој идентитет и препознатљивост, и оне мотиве и карактеристике које су туристима и асоцијација на ову дестинацију. Ради очувања делатности која је сачувала извешан број становништва у овој општини потребно је удружити све секторе који тимски морају да послују прво на територији општине а затим и на територији читаве државе.

Марија Зељковић⁶

ЕТНО-ТУРИСТИЧКА ПОНУДА НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА ВОЈВОДИНЕ

Етно наслеђе сваког народа је веродостојан сведок његове прошлости, културе, уметности и обичаја. Знатна хетерогеност народа и њихових обележја у одређеном просторном обухвату представља изузетан туристички потенцијал. Валоризацијом етно вредности за потребе туризма, доприноси се развоју и унапређењу локалне заједнице данашњице, очувању и ревитализацији тековина прошлости. Етно туризам се дефинише као путовање мотивисано углавном потражњом из прве руке аутентичних и понекад присних контаката са људима чија је етничка и (или) културна основа другачија од оне коју имају туристи. Ова врста туризма односи се на туристичке активности у које је домаће становништво директно укључено, при чему је њихова култура кључна атракција. Етнографске туристичке вредности олакшавају доживљавање одређеног простора, обухватајући материјалну, духовну културу и начин живота одређеног народа. Оне подразумевају народну уметност, ношње, обичаје, веровања, светковине, гастрономију, легенде, традиционалне плесове, народно градитељство. Обогаћују садржај боравка, повећавају атрактивност дестинације и комплементарне су природним у културним мотивима, а најчешће се везују за руралне пределе.

Етнографске одлике Војводине

Војводина представља етнички најхетерогенији део Србије, у коме је настањено преко 20 националних мањина. У складу са тим, ову област одликује изузетна етничка, верска и културна разноликост, која представља један од водећих мотива посете туриста Војводини. Фактори који су највише утицали на етничку структуру становништва везују се за неколико раздобља у историјском развоју ове области. Првобитно се истиче период смењивања турских и аустро-угарских утицаја који су били доминантни на простору Војводине. Овде су Турци насељавали турско, тј. муслиманско становништво из Србије, Босне и Херцеговине, Далмације. Супротно томе,

⁶ maki.zeljko96@gmail.com

са стране аустроугарске вршена је наменска колонијализација овог простора и насељавани су Немци, Мађари, Словаци, Чеси, Румуни, Русини, Италијани. У новијој историји велики допринос миграцијама и етничкој структури учинили су Први и Други светски рат али и ратни период током деведесетих година прошлог века на територији бивше Југославије. Послератне кризе, транзиција и таласи миграција довели су до појаве великог броја избеглица у Војводини, пре свега из земаља бивше Југославије.

Табела 1. – Етничка структура становништва Војводине 1991. и 2011.

Етничка заједница	Популација		Учешће у укупном становништву Војводине	
	1991. (број)	2011. (број)	1991. (%)	2011. (%)
Година	1143723	1289635	56,8	66,8
Срби	21552	16469	1,1	0,8
Буњевци	174225	12176	8,7	0,6
Југословени	63545	50321	3,2	2,6
Словаци	339491	251136	16,9	13
Мађари	17472	10392	0,9	0,5
Македонци	24366	42391	1,2	2,2
Роми	38809	25410	1,9	1,3
Румуни	17652	13928	0,9	0,7
Русини	74808	47033	3,7	2,4
Хрвати	44838	22141	2,2	1,1
Црногорци				

Етнографска обележја појединих националних мањина

Мађари припадају уралско-алтајској језичкој групи. У 9. веку са обала реке Иртиш из Сибира настанили су се у Панонску низију, где су примили хришћанство и постали сточари. Архитектонска решења кућа у којима су се настањивали, подразумевала су предњу и задњу собу, кухињу, предсобље, и у дворишту шталу и шупу. Специфичност мађарске народне ношње су чизмице или лаковане ципеле и одећа веома шарених боја. Када је реч о народним играма, Мађари играју чардаш. Од мађарских обичаја издваја се „коринђање“, које се изводи пред Божић у насељима где доминира мађарско становништво. Када је гастрономија истиче се: гулаш, паприкаш, рибља чорба, штрудла и вина. Представљају већинско становништво у Кањижи, Сенти, Ади, Бачкој Тополи и Малом Иђошу, а у великом броју су заступљени још и у Чоки, Бечеју и Суботици.

Словаци почињу насељавање Панонске низије у 17. веку. Већина Словака су католици (протестанти), а одређени број њих се помађарио. Њихове традиционалне куће су обично земљане, са два прозора до улице.

Словакиње су познате по изради лутака од кукурузовине. Делови женске народне ношње су рубач (доња сукња), оплећак (блуза широких рукава), шата (кецеља), ручник (марама преко груди и рамена), капа чепице за жене, а траке за девојке. Мушка народна ношња подразумева широке гаће и кошуљу, црни прслук, црне кожане папуче или опанке, док су богатима биле намењене чизме. Што се тиче гастрономије, Словаци припремају традиционални доручак који се састоји од мрвенка (прокуваног млека са комадима хлеба) или мамалиге (куваног кукурузног брашна). Словаци се издвајају по обичају везаном за гајење конопље, коју осушену мељу босоноге девојке, певајући песме и играјући, док мушкарци свирају хармонику. Познати су по колонијама ликовних уметника и наивном сликарству. Настањени су у јужно-банатској и јужно-бачкој области, док је највећи број Словака присутан у Бачком Петровцу, Ковачици и Бачу.

Слика 1. – Румунска народна ношња

Румуни представљају романизовану мешавину дако-гетских или гетско-дачких племена који се од 18. века насељавају у Војводину. У градњи кућа користили су сламу, земљу и иловачу, али и цигло и дрво, са крововима од сламе, трске, шиндре, црепа. У традиционалној исхрани на подручју Баната, Румуни стављају акценат на разне чорбе, и тестенину. Специјалитет представљају мититеи, односно ћуфте. Они су веома познати и по уштипцима чије се тесто меси са додатком сира, а зову се турче. Они се обликују и прже у масти. Што се тиче народне ношње, жене су посебно препознатљиве по конђи, обручу обавијеном крпама. Мушкарци такође имају разнолику ношњу са кошуљом украшеном везом, чакширима,

прслуком, кецељом, појасем, капутом, шубаром, шеширом, опанцима. Већински су настањени на подручју Баната, у Панчеву, Уздину, Владимиrowцу, Ечкој, Долову, Алибунару, Вршцу, Зрењанину.

Шокци говоре српски језик, римокатоличке су вероисповести и настањени су у Војводини, Мађарској и Хрватској. Њихова насеља имају дуге улице које су каналима раздвојене од кућа, постројених у низу. У народној ношњи лети доминирају ланене, а зими вунене тканине. Жене носе оплећак и блузе тзв. крила. Шокци придају велику важност традицији венчања и свадбарским обичајима који су испраћени уз велики број званица, коњску запрегу и тамбуру као традиционални инструмент. Шокци су познати по традиционалном божићном колачу који припремају од брашна, шећера, свињске масти, јаја и ораха. Највећа концентрација Шокаца је у Бачком Моноштору, Сенти, Сомбору и Бачком Брегу.

Буњевци су се са простора Велебита, Велике Капеле и Лике, доселили у северну Бачку и Банат. Римокатоличке су вероисповести. Буњевачка кућа карактеристична је по наткривеној тераси – гонку. Женске народне ношње састоје се од кошуље, скута, доње и горње сукње, плишаног прслука, прегаче, ћурдије (бунда обрубљена лисичијим крзном, а постављена јагњећим), јопке (бунда од сомота, краћа од ћурдије), док мушку ношњу чине кошуља, гаће, кабаница, опанци, опаклија и реклија, прслук. Буњевци су посебно познати по радовима на слами коју уметнице осликовају уљаним бојама. Буњевци су створили широко препознатљиву манифестацију Дужијанца, која која посетиоцима преноси жетелачку традицију, праћену бројним другим буњевачким етно-мотивима. На гастрономским манифестацијама, обавезно је припремање штрудли и таране (врста тестенине), чорби, кромпираче, пачијег паприкаша, паприкаша од препелице, ваљушака са сиром и скорупом, гужвара са маком и орасима. Највећи број Буњеваца настањен је у Суботици и њеној околини.

Етно-туристички производ Војводине

Словаци и Мађари су у највећој мери уобличио своје етно-наслеђе у форму конкретних туристичких производа који су предмет интересовања и посете туриста.

Словаци су од 20. века оснивали удружења која им помажу у очувању њихове традиције. Међу њима се истичу Матица словачка у Југославији и Велико друштво словакиста Војводине. У Војводини ради аматерско позориште Словака “Владимир Хурбан Владимиров”, са сценама у Бачком Петровцу, Старој Пазови и Ковачици. Туристичка организација

Бачког Петровца је институција која у великој мери доприноси афирмацији словачког наслеђа у туристичкој понуди Војводине.

Ковачица је у свету позната као центар наивног сликарства, где је кроз поставку Галерије Бабка, славу стекло мноштво словачких наивних уметника: Мартин Палушка, Јан Сокол, Мартин Јонаш, Сузана Халупова, Алжбета Чижикова, Павел Хајко и други. Словачки уметници су у јавности препознатљиви по сликању свакодневице и сцена из живота и рада Словака. Наивно сликарство ове етничке заједнице уписано је на Националну листу нематеријалног културног наслеђа. Дела словачких сликара истакнута су и у Галерији наивне уметности, која је најпосећенији објект Ковачице од стране туриста. Пажњу привлачи и спомен кућа сликара Мартина Јонаша, која приближава посетиоцима његов живот и дело.

Словачки ручни рад стиче своју афирмацију кроз делатност Удружења жена, где се хекла, везе, плете, праве лутке са словачким народним ношњама, украшавају употребни предмети словачким мотивима. Поред Удружења жена, Словаци су формирали и Удружење Ахој. Просторије овог удружења смештене су у Бачком Петровцу где се окупљају занатлије, пољопривредници, уметници, ради очувања и подстицања развоја старих заната, очувања традиционалне кухиње и здраве животне средине. Развили су и радионице на којима посетиоци могу интерактивно кроз израду предмета од кукурузовине, цртање на стаклу, плетење, прављење метли, рад на разбоју упознати културу Словака, што представља саму суштину етно-туризма. У културна добра од изузетног значаја, увршћена и је кућа у Бачком Петровцу која је карактеристична за прелазну фазу од укопаних кућа ка надземним кућама. Претворена у Народни музеј, 1949 године који се бави чувањем материјалне и духовне културе војвођанских Словака. Још једна радионица која приказује умеће Словака је радионица у којој Јан Немчек ручно израђује гудачке инструменте, и која је интересантна за туристе јер им приближава целокупан процес настанка виолина, уз причу градитеља о њиховом настанку и традицији његове породице.

Словаци своју културу представљају туристима и кроз бројне етнографске манифестације. Од посећенијих се истичу Словачке народне свечаности у Бачком Петровцу, Ковачички октобар, Падина спиева – фестивал словачких народних песама, Танцуј танцуј у Гложану, Најбоља варјача Падине са словачком гастрономском понудом, Златна капија у Кисачу У Кулпину се одржава манифестација Свadbени украси од сламе на којој су представљени свadbени обичаји из свих крајева Србије, и украси од сламе по којима су Словаци познати, који представљају аутентичне сувенире за посетиоце. Захваљујући интензивнијем интересовању

туриста за Ковачицу и етно-наслеђе Словака, паралелно са етно-понудом крећу да се развијају и други облици туризма, омогућавајући привлачење разноврсне клијентеле и обезбеђујући садржајан боравак. Отварање туристичког насеља „Relax Kovačica“ једна је од потврда да је етно-туризам покренуо развој туристичке привреде у целини обogaћујући понуду и подстичући изградњу у насељу Ковачица.

Завод за културу војвођанских *Мађара* и Мађарски културни центар Непкер значајно доприносе реализацији манифестација које презентују мађарску гастрономију, ношње, плесове и обичаје. Етно-туризам ове националне мањине ставља посебан акценат на интегрисање са манифестационим туризмом. То се огледа кроз догађаје Дани културе војвођанских Мађара, Смотра драмског стваралаштва, Сентелекијеви дани – књижевна смотра, Виве фестивал у Дебељачи где се изводе мађарске варошке песме. У Дебељачи постоји и етно музеј који се састоји из 4 дела, као експонате садржи предмете за свакодневну употребу из 17. века који посетиоцима приближавају некадашњи живот Мађара у овом крају. Зграда има велику вредност јер потиче из раног 20. века, док су просторије попуњене ношњом, ручним радовима, предметима за свакодневну употребу, док једна од просторија представља инвентар апотеке, прве у овом делу Баната, где су се правили први парфеми и козметички препарати. У мету Купусина, између Апатина и Сомбора где доминира мађарско становништво, посетиоцима је представљена етно колекција предмета из свакодневног живота Мађара овог краја.

За презентацију и уобличавање етно наслеђа Мађара у туристичку понуду, од значаја је прекогранична сарадња, тј. сарадња Мађарске и Србије, која се остварује кроз различите заједничке пројекте подстакнуте од стране Etnolife организације из Суботице. Ова институција бави се организацијом скупова, семинара, стручних обука, ствара збирку старих предмета, подстиче повратак на салаше и живот који подразумева еколошко очување простора, коришћење обновљивих извора енергије, оживљавање старих заната и обичаја, припрему здраве хране.

Русинска и украјинска национална мањина своја етно обележја туристима представљају кроз манифестацију Црвена ружа. Њену реализацију у многome помаже културно-просветно друштво „Хавријил Костелник.“ Од посебног је значаја што она има међународни карактер, те у њеном програму учествују ансамбли из Украјине, Словачке, Чешке, па чак и Француске и Данске. Кроз ову манифестацију посетиоци се могу упознати са музиком, играма, песмама, ношњама и народним обичајима Русина и Украјинаца. У Руском Крстуру се налази и аутентична кућа од набоја,

која сведочи о русинском градитељству 18. Века. Жетва Куцуре је манифестација аутентичног фолклора, песама и обичаја, која се одржава сваког августа у Куцури, где се обједињено приказује традиција војвођанских Русина и Украјинаца. Завод за културу војвођанских Русина се залаже за очување и презентацију наслеђа Русина.

Румуни, слично Словацима, у туристичкој понуди највећи акценат стављају на ликовну уметност и старе занате. У Уздину је 1963. године основана Галерија наивног сликарства где се могу видети слике Марије Балан, Ануике Маран, Ане Онкуји, Флорике Пује, Мариоре Моторишеску, Софије Доклсан, Ануце Доламе. Поред галерије у Уздину, за презентацију румунског наслеђа од значаја је Музеј румунске духовности у Торку који презентује народно градитељство Румуна у Банату и њихове фолклорне вредности. У оквиру овог музеја налази се етно комплекс Банатска кућа, који презентује унутрашњост гостињске собе, мале собе, дневне собе, предворја и трема. У Уздину је 2005. године посредством румунског конзула у Београду основана Румунска етно кућа, која је први национални објект те врсте ван Румуније. Има функцију румунског културног центра у којем се организују духовне манифестације Румуна. Најзначајнија музичка манифестација Румуна кроз коју се туристима презентује етно наслеђе је Фестивал румунске музике и фолклора из Војводине који се одржава сваке године и траје три дана. Кроз ову традиционалну манифестацију очувао се национални идентитета Румуна али и промовисало прожимање са културама других етничких група из окружења.

Буњевачко коло је удружење *Буњеваца* које се залаже за неговање традиције и културе. Представници овог удружења укључени су у организовање манифестације *Дужијанца* која привлачи велики број посетилаца, приказујући традиционалне обичаје Буњеваца везане за пољске радове. За туристе је атрактивно такмичење рисара, жетелаца, са традиционалним доручком на њиви и приказом народних ношњи. *Дужијанца* има посебан значај јер симболише обезбеђење хлеба, који је свака кућа морала да припреми на време. На традиционалном догађају Велико прело је туристима омогућено да се упознају са старим обичајима и песмама које изводе тамбураши, фолклорним играма и традицији окупљања момака и девојака које обављају ручне радове. Наведени примери су показатељ комплементарности етно и манифестационог туризма, и могућности комбинације њихових обележја. Што се тиче материјалне базе за потребе туризма, Буњевци су познати по Дида Хорњаковом салашу у близини Сомбора, који негује њихову традицију и културу, а пружа и услугу смештаја туристима, уз могућност партиципације у бројним сеоским активностима: возња фијакера, храњење

животиња, упознавање са производима старих заната итд. Од значаја је и чињеница да је штала са почетка 20. века преуређена за потребе Удружења љубитеља салаша, што још више доприноси значају и вредности овог комплекса, а такође је уврштен и у културно-историјску баштину Сомбора.

Слика 2. – Дужијанца

Националне мањине и етно туризам

Етно туризам доприноси остварењу бројних економских, културних и социјалних користи за локално становништво и подиже квалитет њиховог живота. Осим са позитивним ефектима етно туризма, локална заједница се суочава и са бројним потешкоћама у очувању своје културе и традиције. Сви проблеми на које наилази локално становништво могу се поделити у две групе. Прва група односи се на оне који су директна последица већ развијеног етно-туризма, а друга група подразумева проблеме са којима се локална заједница суочава у покушајима да своје етно-наслеђе обликује као туристички производ и пласира на тржиште. Иако се етно-туризам сматра обликом туризма малог обима, туристичка предузећа улажу напоре да привуку већи број посетилаца и прошире тржишну нишу, што често резултира комерцијализацијом аутентичне културе, кроз покушаје да она буде свима привлачна. Етно-вредности често губе обележја локалне средине, а просторне различитости замењује универзализација, док локална култура постаје роба која се продаје на туристичком тржишту. Често постоји велики социо-културни и економски јаз између становништва и посетилаца. Долазећи у контакт са западњачком културом, начином живота, облачења,

локално становништво почиње да имитира туристе, губећи на својој аутентичности. Туристи који су дошли да виде заједницу која води потпуно другачији стил живота од њиховог, затичу људе који покушавају да у минималној мери одударају од посетилаца. Због изразитих различитости и неразумевања између туриста и домаћина у одређеним дестинацијама, долази до конфликта који нарушавају стабилност, а такође и до повећања вандализма и појаве криминала.

Овде значајну улогу могу играти туристичке агенције и организације као посредници између становништва и посетилаца, с обзиром на то да туристе могу упозорити на неочекиване ситуације, опасности и приближити им локалну културу и кодексе понашања. Кроз добро организован етно-туризам промовише се културна размена и јача разумевање међу различитим заједницама. Сходно томе што је етно туристичка понуда обично лоцирана у руралним подручјима са очуваном природом, неплански масовни развој туризма може деградирати животну средину локалног становништва због превазилажења носећег капацитета дестинације и повећати интензитет загађења. У складу са тим, долази и до превеликог притиска на често недовољне ресурсе од стране туриста и становништва истовремено. Велики проблем поготово међу ромском популацијом је недостатак образовања и ниска стручна оспособљеност становника, што ограничава њихове могућности укључивања у планирање и развој етно-туризма.

Бројни објекти етно-наслеђа су порушени, руинирани и нису у адекватном стању за презентацију туристима. Недостатак новчаних средстава често представља препреку у њиховом рестаурирању и опремању за туристичке посете. Овоме у прилог иде и лоша саобраћајна инфраструктура и неприступачност појединих етно-потенцијала, због чега је онемогућен интензивнији развој и туристички промет. Осим тога, туризам се везује за младу радну снагу, а демографски тренд старења становништва присутан је и на подручју Војводине, поготово код Мађара.

Могућности унапређења етно туризма

Истраживање које се бавило знањем и ставовима запослених у иностраним туристичким агенцијама и туроператерима о Војводини као туристичкој дестинацији, показало је да њу испитаници највише повезују са активностима чији је пласман могућ управо кроз понуду етно-туризма. Међу активностима које највећи број испитаника сматра доминантним у Војводини као туристичкој дестинацији, у неколико првих се наводе обилазак историјски значајних објеката који представљају важно наслеђе

овог краја, затим дегустација гастрономских специјалитета, посете винаријама али и фармама и селима. Управо се кроз ове елементе може одразити мултикултурални идентитет Војводине, што имплицира да етно-туризам има потенцијал да знатно допринесе привлачењу иностраних туриста у овај регион. Када је реч о промоцији етно-наслеђа у туристичке сврхе, увиђа се да је највећи акценат у сектору маркетинга стављен на промовисање етно-обележја Мађара и Словака, што није необично с обзиром на то да је њихова етно-туристичка понуда најдиверзификованија. С обзиром на достигнућа савремених технологија и њихову заступљеност у информисању туриста о туристичкој понуди, у будућем периоду би се могле повећати пропагандне активности путем Интернета, усмерене ка промоцији осталих националних мањина, јер се уз минимална улагања може знатно утицати на препознатљивост њиховог етно-наслеђа, што ће на даље бити праћено и остваривањем већих економских ефеката за заједницу. За даљи развој би од значаја било и интензивније подстицање прекограничне сарадње, како би се остварила јача подршка реализацији пројеката националних мањина, остварио шири приступ инвестиционим фондовима и подстакла посећеност етно-туристичких вредности. Било би корисно организовати на нивоу општина различите обуке, семинаре, презентације, којим би се локално становништво информисало о могућностима које за њих отвара етно-туризам и повећало свест о важности очувања и презентације сопственог наслеђа кроз туризам. Требало би уложити веће напоре у интегрисање етно-туризма са другим туристичким облицима, с обзиром на то да Војводина обилује природним и антропогеним потенцијалима, материјалним и духовним вредностима које су основа за развој различитих врста туризма. Природна очуваност руралних средина и присуство заштићених природних подручја у комбинацији са природним материјалима објеката народног градитељства и органском, здравом храном, дају могућност креирања интегралног туристичког производа, намењеног све присутнијем сегменту еколошки-освешћених туриста који су спремни да плате и веће своте новца за боравак у нетакнутој средини у присуству локалне заједнице. Богата гастрономска понуда, вински реони Војводине, фолклорне манифестације националних мањина и сувенири који одражавају идентитет мултикултуралног, погодни су за туристе који теже културном обогаћивању и истраживању, одмору, разоноди, хедонизму. Евидентно је да етно-наслеђе представља важан ресурс за унапређење туризма Војводине, па и целе Србије и да планским развојем и организованим усмеравањем могуће је креирати туристички производ који задовољава хетерогене потребе различитих сегмената тражње.

Др Добрила Лукић⁷

ГРАД КОРЧУЛА

Град Корчула се налази на североисточном делу острва Корчуле. Састоји се од старог града на малом полуострву, барокног предграђа и нових делова распрострањених источно и западно од старог града. Данас у граду живи око 3000 становника. Град је средиште административне управе Града Корчуле који обухвата део острва са пет насеља: Корчулу, Жрново, Пупнат, Чару и Рачишће.

Острво Корчула

Острво Корчула је средњодалматинско острво које се паралелно пружа са копном, полуострвом Пељешцом, правцем запад – исток. Са површином од 270 km², Корчула је на шестом месту у Јадранском мору. Због кречњачког састава терена, обилује бројним крашким облицима рељефа, међу којима се издвајају понори, јаме и шкрапе. У средишњем делу острва јављају се вртаче и мања крашка поља са црвеницом на дну која пружа могућност за пољопривредну производњу. Највиши врх острва Клуца, висине 568 m, смештен је између села Пупната и Чаре. Обала дужине 182 km, веома је разуђена. Северна обала Корчуле је нижа и има неколико природних лука, док је јужна у већој мери стрма. Највећа и најбоље заштићена од буре је увала Вела Лука на западном делу острва. Клима је медитеранска са средњим годишњим вредностима од 17°C. Најтоплији месец је јул са средњом температуром од 27°C, док је најхладнији јануар са 9°C. Киша пада у зимском делу године, док је снег ретка појава. Пељешки канал који одваја Корчулу од полуострва Пељешац је ветровит, лети дува маестрал са запада, а зими југо, бура и северац. Морске струје у каналу су слабе и појачавају се под утицаје југа, док је величина морских доба око 50 cm. Море је најтоплије лети у јулу, августу и септембру када средње вредности температуре воде износе око 22°C. Корчула се убраја у најпошумљенија острва Јадрана са 61% површине који су под шумом и макијом. Вегетација је медитеранска. Од зимзелених врста овде се издвајају алепски бор, пинија, далматински црни бор, чемпрес. Од самониклих

⁷ dobriladjerdap@gmail.com

и ароматичних врста издвајају се: кадуља, рузмарин, лаванда, метвица итд, док се од оних врста које су донете из тропских крајева овде могу видети: палме, еукалиптуси, глициније, олеандри итд. Од животињског света истиче се мунгос, затим различита дивљач: зечеви, фазани, дивље свиње, има и птица певачица различитих врста, а море је богато рибом, раковима, шкољкама и јежевима. Насељавање острва почиње у грчком, па у римском периоду, а словенска насеља се јављају на њиховом месту или у њиховој близини: Жрново, Пупнат, Чара, Смоквица и Блато, затим град Корчула уз обалу, док се Лумбарда као село развила нешто касније од имања и летњиковаца Корчулана који су ту обрађивали земљу. Рачишће је настало у XVII, а Вела Лука почетком XIX века. Године 1000. млетачки дужд Петар II Орсеоло заузима далматинске градове и острва, па тада под власт Венеције долази и Корчула. Након тога управа се над Корчулом често мењала: након Венеције долазе захумски кнезови, хрватско-угрски краљеви, поново Венеција, од 1413. до 1420. Дубровачка република, од 1420. до 1797. поново Венеција. Када је Наполеон срушио Венецијанску републику, Далмацију заузимају Аустрија, Французи, Руси, а до 1815. и Бечког конгреса, Енглези. Бечким конгресом Далмација долази под аустријску управу, где остаје до краја Првог светског рата 1918. године. Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, која потом добија име Југославија, Далмација је припојена 1921. године. Данас је то простор Републике Хрватске. На острву Корчули живи око 18 000 становника које се највише бави туризмом.

*Слика 1. – Поглед из града Корчуле на полуострво Пељешац
(фото Лукић Д.)*

Изградња града Корчуле

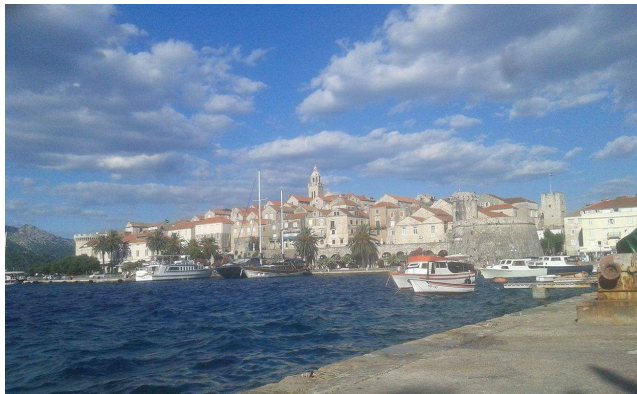
Први писани извор о постојању средњовековног града на острву Корчули потиче од византијског историчара и цара Константина Порфирогенета из X века. Сматра се да је тај град језгро данашњег града Корчуле. Иако остатака градитељства из периода романике овде нема, неоспорно је да је у XIII веку овде постојао град опасан зидинама, са трговима, улицама, црквама, јавним грађевинама и стамбеним кућама. Међутим, ово је био много скромнији град од оног који се обнавља и гради у XV веку. С обзиром на то да се у Корчули крајем XIV века развија каменоклесарски занат најпре за потребе Дубровника, занатлије почињу да раде и за своје потребе, градећи своје куће украшене стилским готичким украсима. Тада је изграђена и нова катедрала, затим остале цркве и зидине. У XVI веку поплочавају се улице и тргови, постављају грбови, украсни стубови у ренесансном стилу, али је старо градско језгро сачувало готички печат. У XVII и XVIII веку у предграђу се гради неколико барокних стамбених кућа и летњиковаца. Цркве су тада добиле скромне барокне портале и украсе, а у унутрашњости мермерне олтаре из Италије. Ускоро предграђе постаје средиште градског живота и рада, где се првенствено одвијала трговина, а затим и остали сегменти друштвеног и јавног живота града. У XIX веку, због туризма који све више потискује каменоклесарски занат и бродоградњу, изграђени су мањи хотели и летњиковци. После II светског рата, насеље се шири према западу и истоку, због оснивања бродоградилшта и пораста броја становника, па се граде већи хотели, јавне зграде, нова обала, марина.

Споменичко и сакрално наслеђе, јавне зграде, стамбене куће – палате, музеји

Старо градско језгро града Корчуле заштићено је као споменичка баштина Хрватске. Главна улица повезује два велика трга, а бочне улице постављене су тако да омогућавају проветравање у летњем периоду под утицајем маестрала, а заштићене су од удара североисточног ветра у зимским месецима. Све улице су степеничaste и све су поплочане.

Град је веома рано опасан зидинама и кулама са копнене и морске стране. Оне су првобитно и биле изграђене приликом ране изградње града у XIII веку. До сада су сачувани само јужни део одбрамбеног зида и осам кула: Кула јужних копнених врата, Мала кнежева кула, Велика кне-

жева кула, Кула западних морских врата, Кула Канавелић, Кула Закерјан, Кула Свих Светих и Мали Ревелин.

Слика 2. и 3. – Старо градско језгро Корчуле и Кула Ревелин
(фото Лукић Д.)

Катедрала светог Марка је највећа црква у граду Корчули. Изграђена је на месту где се раније налазила мала црква посвећена Богородици. Изградња цркве почиње почетком XIV века и траје готово сто година. Након изградње, 1525. године уз северни црквени брод дограђена је капела светог Рока као завет Корчулана пошати куге која је тада често харала градом. Катедрала је изграђена од корчуланског кречњака. То је готичко-ренесансна грађевина изграђена на романичкој основи раније базилике. На прочељу цркве налазе се велики портал, розета и раскошни венац. Са обе стране портала налазе се лавови који у канцама држе јагње, а испод њих чуче наги Адам и Ева. У високој лунети налази се скулптура светог Марка Еванђелисте у бискупској одећи који седи. Розету на прочељу уоквирује широки лиснати венац украшен са четири велике рељефне главе, а отвор испуњава чипкасти точак са низом стубића, наговештавајући надолазећу ренесансу. Забатни венац на прочељу се састоји од неколико богато обликованих појасева разноврсних украса: сирене, слонове, попрсје младића у ренесансној одећи итд. На зачељу цркве се налазе полукружне апсиде. Звоник је до висине другог спрата био изграђен пре катедрале. У приземљу звоника је велики отвор са романичким луком, на првом спрату романички прозори, а на другом готичке бифоре. На врху звоника налази се велика тераса над којом се диже лежа са богато обликованом осмостраном куполом која се завршава металним крстом.

Црква светог Марка је тробродна базилика. Главни брод од бочних одвојен је монолитним стубовима са богато украшеним капителима. Бочне бродове надкриљују плафони у облику крста, а подови су од једноставних камених плоча. Капела светог Рока зидана је у периоду од 1521. до 1571. године и налази се на северном зиду цркве и звоника, а њено прочеље наставља се на зид катедрале. Ту је ренесансни портал са ликом светог Рока и попрсје Богородице са дететом над њим. Основа капеле је неправилни правоугаоник. Крстионица се налази уз источни зид капеле светог Рока и изграђена је 1475. године. У њеном централном делу се налази велики ренесансни зденац (када), обрубљен ренесансним мотивима, а у његовој средини налази се бронзана скулптура *Ускрслост Христа*, дело академског вајара Корчуланина Франа Кршинића из 1967. године.

Слика 4. и 5. – Катедрала св. Марка и Јакопо Тинторето, Св. Марко, Јеронимо и Бартоломеј (фото Лукић Д.)

Овде се као велика олтарска слика на главном олтару, налази слика *Св. Марко, Јеронимо и Бартоломеј* у широком позлаћеном раму. То је дело раног раздобља Тинторетовог стварања, са истакнутим колористичним и светлосним ефектима карактеристичним за уметникове радове. Поред ове, у катедрали се налази још једна слика за коју се не зна са сигур-

ношћу да ли је Тинторетова, диптих – *Навјештење*. У апсиди је скромни камени *Олтар светог Ивана јеванђелиста и Крститеља*. У катедрали се налази и скулптура светог Влаха у бронзи, заштитника Дубровачке бискупије којој од XIX века припада и Корчула, рад Ивана Мештровића. До горњих спратова звоника пење се спиралним најпре каменим, а затим металним степеништем. У куполи се налазе четири велика звона.

Слика 6. – Црква св. Антуна (фото Лукић Д.)

Остале цркве у Корчули су: црква светог Петра, капела Госпе од снијега, црква Наша Госпојина, црква свете Катерине, црква Невјештења, црква светог Миховила, црква свете Барбаре, црква Свих Светих, црква свете Јустине, црква и самостан светог Николе и црква светог Антуна.

У животу средњовековног града значајно место заузимале су јавне зграде од који су неке сачуване у целости, док су друге реуређене и добиле нову, другу намену. Ту спадају: Градска вијећница, Кнежев двор, Фонтник, Ложа и Одмориште.

По узору на Венецију у Корчули су подизани и украсни спомен-стубови: стуб за заставу, два обелиска, славолук Леонарда Фоскула, стуб пред зградом Вијећнице.

Осим јавних зграда у граду Корчули је 250 стамбених кућа, палата. Најбројније су из готичког, затим ренесансног архитектонског перио-

да, а има и барокних зграда. Обично имају једно прочеље, док само куће у главним улицама имају два или три прочеља. Углавном су троспратне, имају приземље, два спрата и поткровље. У главној улици приземља ових кућа служе за трговинске радње. Пошто град нема изворску воду, испод сваке зграде се налазе у камену издубљене цистерне у које се током године скупља кишница с крова. Међу стамбеним кућама издвајају се својом лепотом: палата Арнери, палата Исмаелис, палата Шпанић, Кућа „Марка Пола“ итд.

Градски музеј смештен је на Тргу св. Марка, насупрот катедрали у палати Габриели. Пространа зграда има два спрата и поткровље. У овој палати је 1957. године уређен и смештен музеј. Збирке музеј приказују историјске, културне и друштвене прилике града и острва Корчуле. У првој дворани лапидаријуму, смештена је збирка камених споменика и уломака који илуструју разна раздобља историје острва и града: Псефизма из Лумбарде, римски натписи, средњовековни натписи, грбови корчуланских породица, клесарски и ковачки камени знакови. У другој дворани приземља је каменоклесарска збирка. У стилизованој радионици изложен је стари клесарски алат из XIX века. У приземљу су такође изложени бројни археолошки и хидроархеолошки налази из римског периода (I–III века) како Корчуле, тако и Пељешца. Такође, овде се налази и неколико паноа са документацијом о палати и Марку Полу. У мањој дворани на другом спрату представљена је корчуланска бродоградња. У великој дворани на другом спрату смештена је културно-уметничка збирка. У поткровљу је у старом оригиналном простору кухиња са рустичним, за Далмацију карактеристичним покућством, кухињском опремом и посуђем из XIX века.

Опатска ризница светог Марка је уређена и за јавност отворена 1954. године, а налази се у згради Опатског двора на тргу уз катедралу. Овде се налази богата збирка малих икона различитог порекла, затим цртежи старих мајстора ренесансе и барока, међу њима цртеж тушем Леонарда да Винчија, Легионари. На зидовима су слике далматинских уметника XV и XVI века. У витринама су стари рукописи и ретке штампане књиге и *корчулански антифонар* из XII века писан на пергаменту. У великој зидној витрини налазе се бројни литургијски предмети од сребра, настали у дубровачким златарским радионицама или донети из Венеције, затим златни накит, а у осталим деловима просторије налазе се различити комади намештаја у стилу Луја XVI, бидермајера, необарока итд. Посебну просторију испуњавају слике мајстора италијанске ренесансе из школа Тицијана, Веронезеа и других. У средини дворане налази се витрина са богатом нумизматичком збирком. Посебну пажњу посетилаца још изази-

вају и: барокна дворана, дворана савремене хрватске уметности, дворана литургијског руха, лапидаријум и кухиња.

У Корчули свакако треба посетити и видети Збирку икона братовштине Свих Светих са бројним литургијским предметима, исправама, драгоценостима и уметнинама, као и галерију Максимилијана Ванке истакнутог хрватског сликара.

Морешка

Од народних игара и обичаја који се изводе у оквиру прослава месног свеца у Корчули се изводи *Морешка*. Први подаци о извођењу мачевалачког плеса Морешке у Корчули датирају из XVII и XVIII века. То није аутентични локални фолклор, већ је ова игра пренесена из суседних медитеранских земаља и приказивана је као симболична борба хришћана и муслимана на Корзици, Сицилији, Шпанији. Овај плес се очувао једино на Корчули до данашњих дана. Плес изводе две групе младића, морешканата, „Бели“ обучени у црвена и „Црни“ обучени у црна одела. Предводе их Краљеви, а боре се за девојку Булу, вереницу Белога краља коју је отео црни Моро. У уводном делу је стари драмски текст – дијалог крајева и Буле која одбија Мора, након чега се сукобљавају њихове војске. На крају су Бели победници, а Була је враћена Белом краљу. Игра се одвија уз пратњу дувачког оркестра и одвија се у седам различитих фигура, при чему се темпо убрзава, а удари мача су све жешћи.

На Корчули су чувене и далматинске „клапе“ тј. скупине од шест до девет особа које наступају на многим месним, породичним и друштвеним догађањима, а наступају и за туристе. У новије време све више су запажене женске клапе у односу на мушке, чији су наступи добро посећени.

Алекса Попадић⁸

ОСЛО

Осло је и главни и највећи град Краљевине Норвешке. Град је основан око 1048. године за време владавине Харалда Хардрада (Харалд III, краљ Норвешке) под именом Оншлу (Ånslo), а до краја XI века добио је статус трговачког града и епископије. Око 1300. године град постаје престоница, али тај статус није имао током персоналних унија са Данском од краја XIV до почетка XX века, због јачег утицаја Данске у унији и чињенице да је Копенхаген био место столовања владара. Током историје, град је више пута страдао у пожарима. Након четрнаесте несреће, 1624. године, током које је град до темеља уништен у тродневном пожару, краљ Кристијан IV, наредио је обнову града. Краљ је одлучио да се стари део града не обавља, већ нови град подигне на новој локацији у заливу, ближе тврђави Акершус. У част краља, назван је Кристијанија. Део града чија је изградња започела 1624. године назван је Квадратурен, због правилне ортогоналне мреже градских блокова. Тада је простор дотадашњег насеља, источно од реке Акер, остао изван градских зидина и у њему су се насељавали становници нижег staleжа.

У XVIII веку град доживљава економски процват, захваљујући бродоградњи и трговини. Статус главног града Кристијанија поново стиче 1814. године, након престанка постојања уније са Данском. Током постојања Уније Шведске и Норвешке, од 1814. до 1905. године, град је имао статус равноправног главног града, заједно са Стокхолмом. Ово је период наглог популационог раста, па је од насеља са око 10.000 становника 1804. године, град прерастао у велики град са 230.000 ст. за мање од века. Током XIX. века у граду су изграђене бројне важне грађевине: Банка Норвешке, Краљевска палата, зграда Парламента, али и стамбене зграде. Од 1925. град носи назив Осло, пошто је становништво сматрало да није прикладно да главни град независне Норвешке носи назив по данском краљу. Дотадашње предграђе Осло, придружено је граду и тај део града преименован је у Стари град. У XX веку град се шири на околни простор. Половином XX века гради се Градска кућа у делу града Вика, а крајем овог века на месту некадашњег бродоградилишта гради се четврт Акер Бриге, позната по продавицама, угоститељским објектима и врхунском стамбеном простору.

⁸ aleksapopadic@gmail.com

Град је политички и економски центар државе, али и значајан град за европско поморство и трговину. У различитим истраживањима, град је редовно високо позициониран на листама градова са највишим трошковима живота (2011. године - друго место, 2013. - четврто место на листи најскупљих градова за живот у свету), али и на листама које рангирају градове према квалитету живота. У градском насељу живи око 670.000 становника. Осло са предграђима броји око милион становника, а метрополитанско подручје има око 1,7 милиона становника. На пораст броја становника у последње две деценије велики утицај имају међународне и унутрашње миграције, као и висок наталитет. Досељеници чине четвртину градске популације, и њихов број расте брже од норвешке популације.

Слика 1. – Поглед на град са брда Екенберг

О пореклу назива Осло постоје различите претпоставке. Некада се сматрало да Осло значи „ушће реке Ло“, али се ово тумачење данас сматра погрешним, јер би назив Ло за реку Алну био граматички неправилан. Сматра се да назив Осло потиче из старонордијског језика и да је то био назив фарме на простору данашње четврти Бјорвика. Данас преовлађују два тумачења значења назива Осло (Óslo, Áslo, Ánslo): „Ливада у подножју брда“ и „Ливада посвећена боговима“.

Град носи и један занимљив надимак. Осло је „град тигар“. Први пут је овај назив употребио песник Бјернстјерне Бјернсон у својој поеми из 1870. у којој описује борбу између тигра и коња, у којој тигар симболизује опасан град, а коњ безбедно село. Од тада је Осло познат као „град тигар“. Тај назив данас нема негативну конотацију, већ описује срећан и узбудљив град. У част обележавања миленијума постојања Осла, 2000. године испред Главне железничке станице, у центру града, постављена је бронзана скулптура тигра висока 4,5 метара. Скулптуру је поклонила компанија „Ејендум-сспар“, а израдила је вајарка Елена Енгелсен. Тигар дочекује посетиоце и један је од најчешће фотографисаних „становника“ Осла.

Град се налази на крају Ослофјорда, одакле се пружа у три правца. Јужно са обе стране фјорда и североисточно према унутрашњости, што доприноси формирању градске области у облику обрнутог латиничног слова Y. Ослофјорд подељен је полуострвом Несоден, које се налази наспрам Осла. Са северне и источне стране град окружују пошумљена брда, дајући градској локацији изглед амфитеатра.

У границама града постоји 40 острва од којих је највеће Малмја. Од 343 језера највеће је Маридаасване, чија се вода користи за снабдевање града водом. Кроз Осло протичу две мање реке: Акерселва и Ална. Акерселва, отока језера Маридаасване, дели град на западни и источни део. Дугачка је 8 km, на њој се налазе водопади, места за пливање и пецање, а на њеним обалама започела је индустријализација Норвешке. Река Ална протиче кроз Грурудлен, велико предграђе и индустријску зону града. Највиша тачка града је Ширкеберге (629 m). Две трећине града чине заштићене области: шуме, брда и језера. Клима града је влажна континентална са топлим летима и хладним зимама, мада се због утицаја Атлантског океана клима може окарактерисати и као океанска. Због велике географске ширине, трајање обданице варира од 6 сати током зиме до 18 сати током лета. Град има 15 административних целина, на површини од око 150 km².

Осло је познат по зеленим површинама у граду и колини. Фрогнер парк се налази у близини центра града и представља највећи и најпознатији парк у Норвешкој. Овај парк је познат по великој колекцији скулптура Густава Вигеланда. Бигдеј је пространа зелена површина која се назива и музејским полуострвом. Парк скулптура Екеберг налази се у јужном делу града и одавде се пружа прелеп панорамски поглед на Осло. Парк Тојен простире се иза Мунковог музеја и представља велику травнату површину. У склопу парка су и Ботаничка башта и Природњачки музеј који припадају Универзитету у Ослу.

Осло је град усмерен ка заштити и унапређивању животне средине. Томе доприносе еколошки одржива решења у области јавног превоза, смањење потрошње воде и енергије, смањење емисије штетних гасова, прерада отпада, очување зелених површина. Ови напори су препознати, па је Осло 2019. од Европске комисије добио титулу европске зелене престонице. За љубитеље архитектуре, традиције и модерног, културе и историје, узбудљивог провода и мирног одмора, Осло нуди занимљива искуства.

Квадратурен је део града у центру Осла настао после великог пожара 1624. године. Тада је краљ Кристијан 4 наредио изградњу града на новом месту. Назив овог дела града потиче од правилне мреже улица које се секу под правим углом. На тргу Кристијанија налази се фонтана са скулптуром руке која показује ка тлу. Наводно, на том је месту краљ Кристијан IV показао руком и рекао: „Нови град биће овде.“. Од ренесансног града Кристијана IV остало је неколико добро сачуваних грађевина из XVII века, међу којима су и прва Градска кућа из 1641. године и најстарији ресторан у граду. Овде су данас неки музеји и галерије, попут Музеј савремене уметности, Музеј филма и Музеј архитектуре.

Слика 2. – Краљевска палата

У центру града налази се главна улица Карла Јохана. У овој улици налази се зграда Парламента, Национална галерија, Национално позориште, хотел „Гранд“, али и бројни барови и продавнице. У њој се одржава-

ју и уличне параде, а сваког 17. маја, на Дан уставности одржава се парада током које је улица преплављена људима, често у народним ношњама.

Зграда Парламента у улици Карла Јохана завршена је 1866. године. Изградњи зграде претходио је избор локације и архитектонског решења. Иако је на конкурс за избор архитектонског решења победио предлог једног архитекта, зграда је грађена према дизајну шведског архитекта Емила Виктора Ланглета у комбинацији више стилова инспирисаних архитектуром Италије и Француске. Након изградње, у згради су осим Парламента биле смештене и друге институције (архив, катастар и др.), али су се оне измештене, с обзиром је био потребан додатни простор за рад парламента. Половином XX века дозидан је четвороспратни канцеларијски простор, а дворана проширена.

Слика 3. – Гранд хотел „Осло“

Национално позориште налази се на тргу који од улица Карла Јохана одваја мали парк. Позориште је отворено 1899. године и од тада је најважнија позоришна кућа у држави. Испред главног улаза у позориште су две статуе познатих норвешких писаца Хенрика Ибсена и Бјернстјерна Бјернсона. У позоришту постоје четири сцене. Ибсенова дела су од отварања редовно на репертоару, а сваке друге године у њему се одиграва Интернационални Ибсенов фестивал.

У улици Карла Јохана налази се и чувени хотел „Гранд“. Отворен је 1870. године и налази се између зграде Парламента и Краљевске палате. Хотел је грађен у стилу класицизма и има фасаду од белог гранита. У њему се одржава годишњи банкет поводом доделе Нобелове награде за мир, а лауреат награде борави у Нобеловом апартману овог хотела. Хотел је познат и по неколико ресторана и кафеу који су били, а и данас су, место окупљања угледних становника града.

Краљевска палата налази се на крају улице Карла Јохана. Краљ Карл Јохан иницирао је изградњу палате 1825. године. Палата у неокласицистичком стилу завршена је 1849. године током владавине краља Оскара I. У њој данас живе краљ Харалд V и краљица Соња. У палати постоји дворска капела у којој се обављају крштења чланова краљевске породице. Од 2002. године палата је отворена за обиласке. Године 2017. завршено је реновирање некадашњих дворских стаја, које сада представљају вишенамени простор отворен за јавност, који се користи као концертна дворана, галерија и музеј. Сваког дана у 13:30 испред палате одвија се смена страже. Парк краљевске палате окружује палату са свих страна. Травнате површине, дивно дрвеће, језерца и статуе чине боравак у парку пријатним.

Слика 4. – Унутрашњост Градске куће

Градска кућа представља седиште градског већа, градске администрације и других градских организација. Зграда је грађена између 1931. и

1950. године, уз прекид током Другог светског рата. Налази се у центру града у близини обале фјорда Осло. Грађена је од црвене цигле, а архитектуре су биле инспирисане стилем функционализма. Истичу се њена два торња, један висок 66, а други 63 метра. У источном торњу налази се звоник са 49 звона. Унутрашњост градске куће богато је декорисана. Подови су поплочани мермером, а главна дворана осликана. На зидовима су слике великих димензија које приказује Норвешку и Осло између ратова и током окупације, развој економске активности у граду и успон радничког покрета. У згради се одржавају бројне свечаности, од којих је најзначајнија додела Нобелове награде за мир у децембру, којој присуствује краљевска породица и премијер Норвешке.

Тврђава Акершхус је погодна за откривање историје Осла и уживање у летњем дану. Њена изградња започела је 1299. године за време владавине краља Хокона V. Средњовековни замак завршен у XIV веку имао је стратешку локацију и спречио је бројне опсаде освајача током историје. Краљ Кристијан IV модернизовао је замак и претворио га у ренесансни дворца и краљевску резиденцију. У тврђави се налази Музеј отпора, у ком је фотографијама, документима, постерима, новинама и другим записима приказана петогодишња борба током окупације Норвешке у Другом светском рату. На простору тврђаве одигравају се бројни јавни догађаји, концерти и прославе.

Зграда опере лоцирана је у луци у Ослу. Препознатљива бела структура са великим прозорима нагнута под углом изгледа као санта леда која израња из мора. У њој су смештени Норвешка национална опера и балет, а посетиоци могу да се током целе године попну са спољне стране на кров зграде, како би уживали у панорамском погледу на Осло и фјорд. Зграда је пројектовала архитектонска фирма „Снухета“ и награђена је престижним наградама. Осим у три дворане (са 200, 400 и 1369 седишта), представе и концерти дешавају се и у холу и на крову зграде. Главна и највећа дворана има облик потковице, чиме подсећа на класична позоришта из прошлости.

Бјорвика баркод је комплекс сачињен од 12 високих зграда различите висине и ширине. Између зграда постоје уски пролази, тако да комплекс зграда подсећа на баркод. Зграде су пројектовале различите архитектонске фирме, чинећи сваку од њих специфичном. У целом комплексу дневно ради око 10.000 људи, а у њему постоје и: 400 станова, вртић, продавнице, ресторани и галерије.

Пословна зграда Еквинор седиште је највеће норвешке компаније за производњу нафте и гаса. Зграда инспирисана челичним нафтным плат-

формама завршена је 2012. године. Састоји се од пет ламела једнаке величине, које изгледају као су наслагане једна на другу. Архитектонски студио „A-lab Architects“ награђен је WAN наградом (The World Architecture News Award) као најбоља пословна зграда 2012. године. Зграда, нажалост, није отворена за посете заинтересованих појединаца.

Слика 5. – Опера

Пешачки мост „Акробата“ популаран је међу становницима и посетиоцима града. Конструкција од челика и стакла повезује две четврти: Гронланд и Бјорвика. Мост који је дизајнирала фирма „L2 Architects“ из Осла 2012. године награђен је Европском наградом за челичне мостове.

Катедрала у Ослу седиште је Норвешке цркве, Бискупије Осло, као и градска црква. Подигнута је крајем XVII века. Катедрала је више пута обнављана, последњом рестаурацијом која је завршена 2010. године уклоњен је неоготички ентеријер и враћен јој је првобитни изглед. Уз цркву се налази и наткривени базар, а на том месту је од 1860. до 1939. године била главна ватрогасна станица и осматрачница пожара. Норвешка краљевска породица и Влада Норвешке користе је за свечаности.

Црква Мортенсру представља модерни верски објект изграђен од шкриљаца, стакла и челика. За несвакидашње архитектонско решење ове цркве архитекти Јенсен и Скодвин награђени су националном наградом-

Грушовом медаљом. Унутар цркве која је освећена 2002. године уочавају се огољене стеновите површине. У њој се чувају три посебна камена: један из берлинског зида, други са острва Робен на којем је Нелсон Мендела био заробљен и трећи камен из Јерусалима.

Историјски музеј налази се у лепој згради у стилу сецесије. На четири спрата изложени су стална поставка и гостујуће изложбе. У приземљу је колекција предмета из средњег века, златни и сребрни предмети и изложба „Урушавање“ (Collapse) о непредвидивости света под утицајем природе. У музеју су изложени занимљиви експонати: египатске мумије, античка уметност, предмети из арктичких експедиција, као и предмети афричке, америчке и источноазијске културе.

Национални музеј архитектуре приказује цртеже, фотографије и моделе дела традиционалне и модерне архитектуре. Зграда музеја представља спој класицизма и модернистичке архитектуре - сусрет између Груша и Фена, најзначајнијих норвешких архитеката XIX и XX века.

Норвешки музеј историје културе је најстарији и највећи светски музеј на отвореном. Садржи 155 традиционалних кућа из свих делова Норвешке и цркву из 1200. године. Музеј приказује изложбе рукотворина, народних ношњи, оружја, играчака, културу Сама и гостујуће изложбе. Током лета, посетиоци могу испробају норвешке палачинке од кромпира, возе се кочијама, хране животиње, присуствују демонстрацијама традиционалних заната.

Музеј Аструп Фернли познат је по богатој колекцији савремене уметности, која се сматра значајном колекцијом ове врсте у северној Европи. Музејску зграду са три павиљона под једним стакленим кровом пројектовао је италијански архитекта Ренцо Пијано. Осим сталне поставке у којој доминирају дела младих америчких уметника, дела из Европе, Бразила, Јапана, Кине и Индије, у музеју су честе и гостујуће изложбе светски познатих уметника. Поред музеја се налази и парк скулптура и архитектонски комплекс Шухолмен. Овај комплекс пројектовало је 20-ак различитих архитеката, који су створили приказ савремених трендова у архитектури.

Музеј науке и технологије приказује националну колекцију технологије, индустрије, науке и медицине. Музеј пружа занимљиво искуство посетиоцима, који могу да погледају више од 100 инсталација, више од 25 изложби и упознају се са природним феноменима, математиком, свемиром. Део музеја је и Осло научни центар у ком посетиоци могу да учествују у занимљивим активностима.

Градски музеј Осла налази се у парку Фрогнер. У овом музеју приказана је историја града моделима, сликама и фотографијама. Иако су

експонати праћени исписима на норвешком језику, посетиоцима је доступан бесплатан аудио-водич „1000 година за 20 минута“ на више страних језика, укључујући енглески, немачки, француски, пољски, арапски и друге језике. Посетиоцима је доступна и занимљива игрица виртуелне реалности „Градски детектив“ за чије коришћење није потребно знање норвешког језика, а током које учесници треба да пронађу десет историјских тачака у склопу изложбе „OsLove- историја града за почетнике“. Поред музеја се налази кућа Фрогнер изграђена 1750. године, у којој се налазе дворане са очуваним ентеријером из периода 1750-1900. година.

Парк скулптура Вигеланд налази се у Фрогнер парку. У њему је изложено 212 скулптура Густава Вигеланда направљених од бронзе, гранита и ливеног гвожђа. Ово је највећи парк скулптура на свету испуњен делима једног уметника. Најпознатије су „Љути дечак“, „Монолит“ и „Точак живота“. Вигеланд је био задужен и за архитектонски нацрт парка, пројектујући мостове, фонтане и ограду. Вигеланд, нажалост, никад није могао да ужива у свом парку у пуном сјају, с обзиром да су многе скулптуре у парку постављене 7 година по његовој смрти. Парк скулптура Вигеланд једна је од најпосећенијих туристичких знаменитости Норвешке са више од милион посетилаца годишње.

Музеј викиншких бродова налази се на полуострву Бигдеј. У њему се налазе неки од најбоље очуваних викиншких бродова, који су пронађени у околини фјорда Осло. У музеју се током дана на зидовима једне сале приказује авантуристички филм „Живи Викинзи“. Осим очуваних и лепо украшених бродова (Гокстад, Осеберг и Туне), у музеју постоји и колекција чамаца, алата, текстила и покућства из периода Викинга.

Музеј Фрам посетиоцима представља најјачи дрвени брод, који је коришћен за пловидбе у најудаљеније поларне пределе северне и јужне Земљине полулопте. Брод Фрам био је први брод изграђен у Норвешкој специјално за поларна истраживања. Коришћен је за три важне експедиције: Фридјоф Нансен пловио је Северним леденим океаном 1893-1896. године, Ото Свердруп обилазио је канадски арктички архипелаг западно од Гренланда од 1898-1902. године, а Руал Амундсен користио га је за током експедицију на Антарктик 1910-1912. године. Посетиоци музеја могу да уђу у брод и увере се како су на њему живели чланови посаде током путовања у неприступачне пределе Арктика и Антарктика. Изложба је предена на десет језика.

Музеј Кон-Тики посвећен је пловидбама Тора Хејердала. Овај истраживач је на сплаву Кон-Тики препловио Тихи океан, а потом спровео још неколико експедиција. Сплав је изложен у централном делу музеја. У

музеју постоји пратећа изложба, Хејердалова библиотека, а документарни филм награђен Оскаром приказује се сваког дана у подне у биоскопу музеја.

Природњачки музеј састоји се од Зоолошког музеја, ботаничке баште и стакленика. Зоолошки музеј има сталну поставку о живом свету Норвешке и света. Поставка приказује експонате од пингвина са Антарктика до шимпанзи и окапија из афричких тропских кишних шума. Геолошки музеј налази се у истој згради као и Зоолошки музеј. Ботаничка башта основана је 1814. године. На површини од 60 хектара налази се 7500 врста и 35000 биљака. Ботаничка башта популарна је међу туристима, али и међу становницима града као област за рекреацију. За пролеће 2020. године најављено је отварање Куће климе у оквиру ботаничке баште. У њој ће посетиоци моћи да се упознају са истраживањима о климатским променама и могућим решењима еколошких питања, и мотивишу да учествују у акцијама које доприносе заштити животне средине.

Музеј Едварда Мунка у градској четврти Тојен приказује стваралаштво најпознатијег норвешког сликара. Колекција има више од 20.000 дела, што представља половину Мунковог стваралачког опуса. Најпознатије дело овог сликара је слика „Врисак“ која постоји у четири верзије, по две у пастелу и две насликане уље на платну. У музеју су изложена најпознатија дела: слика „Мадона“ и две верзије слике „Врисак“ (уље на платну и пастел). Управо су ове слике биле на мети лопова 2004. године, али су две године касније враћене у музеј. За 2020. годину најављено је отварање новог Мунковог музеја. У модерној згради високој 12 спратова названој „Ламбда“ биће изложене скице, слике, фотографије и скулптуре, с обзиром да је садашњи музеј мали да прикаже стваралаштво Едварда Мунка.

За 2020. годину планиран је завршетак радова на новој градској библиотеци. Нова Дајхманова главна библиотека, осим богате збирке књига имаће и биоскоп, простор за радионице, простор за игру и ресторан.

Досадашња Национална галерија затворена је од почетка 2019. године због пресељења колекције у нову зграду у којој ће бити смештен нови Национални музеј. Отварање новог Националног музеја најављено је за 2021. годину. У њему ће бити обједињене колекције Националне галерије, Музеја савремене уметности и Норвешки музеј декоративне уметности и дизајна. Стална поставка имаће око 5000 предмета. У њему ће бити и најпознатије слике Едварда Мунка: „Врисак“ и „Мадона“.

Градска четврт Вулкан на обали реке Акерселве представља занимљив пример архитектуре и примене обновљивих извора енергије. На месту некадашње индустријске зоне подигнути су објекти који за загревање користе соларну енергију, као и геотермалну енергију. У овом делу града

налазе се стамбени и пословни објекти, два хотела, школе, прва хала са храном у Ослу и ресторани.

Гробље Ареслунден старо је више од два века и познато је као место сахрањивања угледних грађана. Сликара Едвард Мунк, књижевник Хенрик Ибсен, писац и лингвиста Хенрик Вергеланд, композитор Рикард Нордрак, књижевник, нобеловац, новинар и политичар Бјернстјерне Бјернсон, сликар Кристијан Крог, музичар Алф Пјерсен и други познати Норвежани сахрањени су на овом почасном гробљу.

Холменколен је брдо у северозападном делу града, до ког се стиже за око пола сата превозом. Ово је популарно место за рекреацију, а на овом месту налази се и позната скакаоница. На врху скакаонице је видиковац са ког се пружа поглед на град. У подножју скакаонице налази се Холменколен ски музеј, који приказује 4000 година скијашке историје. У музеју се налази и симулатор ски скокова са Холменколена и скијања низ олимпијску стазу у Квитфјелу.

Осло нуди квалитетну забаву и за децу. Најмлађи у граду могу да проведу време у Парку рептила, у Тусенфрид- највећем забавном парку у држави, Библо Тојен библиотеци, музеју дечије уметности, Музеју науке и технологије и другим, међународном музеју дечије уметности и скијалишту у околини града. Забавни парк Тусенфрид је највећи забавни парк у држави. У њему је више од 30 атракција за све узрасте: ролеркостери, карусели и вожње.

Боравак у Ослу задовољиће посетиоце свих интересовања. Град са историјом дужом од миленијума непрестано се мења. Смела архитектонска решења чине град препознатљивим у свету савремене архитектуре. Осим архитектуре, културно-историјски споменици, музеји, галерије, паркови, видиковци, шопинг центри, ресторани и атмосфера уопште учиниће посету Ослу пријатним искуством.

Невена Марковић⁹

НАУТИЧКА КРСТАРЕЊА ПО ЈОНСКОМ МОРУ

У Грчкој не постоје српске туристичке агенције које организују крстарења по Јонском мору, али зато стационарци сарађују са грчким туристичким агенцијама и бродским компанијама. Најчешћа сарадња се остварује са „Ionian Cruises”, а ино-партнер је „Vidos travel“, као и са „Nidri Star“, а ино-партнер је „Travel Solution“. Такође, на Лефкади постоји бродска компанија „Odysseia Boat“ и друге са мало вишим ценама, али и занимљивијим и квалитетнијим садржајем. Туре су прилагођене сваком профилу, посебно ако је критеријум цена. Најчешће су то туристи који поступају економично, те обиђу Крф са Паксосом или Кефалонију са Итаком или Закинтос, а остатак новца потроше на самим острвима. Није занемарљив проценат оних који крстаре сопственим бродом и паузу праве на Паксосу. После Гувије на Крфу, Лака на Паксосу је најуређенија марина у Јонском мору. Обиласци су шутири и при искрцавању види се свега пар локалитета на сваком острву. Пошто крстарења обухватају 2-4 острва дневно, може се рећи да су цене (25-40 €) приступачне, јер се велики број туриста опредељује за овакав вид обиласка.

Понуда организатора и пловила

Агенција „Cosmic Kassiopi Tourist Office“ има седиште у Касиопију, по коме носи назив. Нуди разноврстан спектар тура са широким ценовним рангом и већи број места за обиласке.

Табела 1. – Крстарења у организацији агенције „Cosmic Kassiopi Tourist Office“

Назив туре	Цена	Дани реализације	Временско трајање
„Two islands“	23 €	Понедељак/петак	09:30–16:00
„Paxos and Blue caves“	27 €	Уторак/среда/петак/субота	07:10–20:30
„Grand island“	28 €	Среда/недеља	09:15–18:00

⁹ nevena_markovic@ymail.com

Веома популарна онлајн агенција преко које и стационарци, али и сами туристи букирају своја крстарења и на тај начин остварују 20% попушта, јесте „Private tours Corfu“. Поред тура која садрже разгледања плажа на Крфу, гастро-тура, туре вечерњег изласка, рођење, посете аква парку, постоји и могућност крстарења на линији Плаве пећине – Антипаксос – Паксос. Овај спелеолошки локалитет увршћује се међу најлепше на Паксосу, па су бродске компаније прилагодили одређена пловила уласку у Пећине. Тура оставља довољно слободног времена за фотографисање и/или купање у тиркизној води. Након тога се на Антипаксосу упловљава у плажу „Рај“, често поређену са карипским плажама. У поподневним сатима враћа се до Паксосу и обилази село Гајос са погледом на оближња острвца Панагија и Агиос Николаос.

Бродска компанија „Nidri Star“ има различите програме дневних путовања, сходно пловилима у оквиру флоте. Бродови „Nidri Star 1“ и „Nidri Star 2“ имају идентичан план обиласка, који је садржајнији у односу на програме брода „Nidri Star 3“.

Бродови „Nidri Star 1“ и „Nidri Star 2“ имају капацитет до 540 путника, а брод „Nidri Star 3“ је регистрован за 160 путника. Цена може бити 15 € по особи (која обухвата само крстарење), 20 € са ручком или 25 € која укључује ноћну забаву. Дневна крстарења реализују се у периоду 10-18h.

Бродови „Nidri Star 1“ и „Nidri Star 2“ имају идентичан итинерер: Порто Кацики на Лефкади, Фискардо на Кефалонији, Итака, Папаниколис пећина на Меганисију, Скорпиос, Спарти, Скорпиди и Мадури. Брод „Nidri Star 3“ има три различите кратке маршруте:

1. Паксос и Антипаксос – два пута недељно
2. Агиофили, Порто Кацики и Егреми – три пута недељно
3. Каламос и Кастос – три пута недељно

Међу бројним понудама за крстарење, на Лефкади се издваја брод „Odysseia Boat“. На програму је само једна маршрута у трајању од 8 сати (9:30–17:30h), и са ценом од 50 € по особи (са укљученим ручком) прилично је конкурентна. Посебну драж чини посада која увек на поласку исприча биографију брода. „Одисеја“ је првобитно направљена у сврху трговине као антички брод Пентикондорос. Капетан Гиоргос је веровао да је Лефкада заправо античка Итака и да је као такву треба представљати. Нажалост, време и недостатак финансија учинили су да брод постане власништво породице са Скијатоса, али Гиоргос их моли – уколико одлуче да га продају, нека то буде некеме са Лефкаде. Почетком 21. века ово пвило поново доспева у руке Лефкађана, па су данас капетан Гераси-

мос и лична посада задужени за реализацију програма. Брод је регистрован за 100 путника, али је оптимум 80. Постоји формиран програм у сезони, али може се послати упит за индивидуална путовања са измењеним планом неколико месеци раније.

Програм се састоји од обиласка пећине Папаниколис, острва Меганиси и села Спартохори – где се туристи упознају са локалним становништвом, занатима, производима острва Скорпиос (некада власништво Аристотела Оназиса, данас руског милијардера) – те плаже на Лефкади, са слободним временом за забаву и ручак. Све време током пловидбе се служи узо (традиционално грчко пиће) и уче се кораци зорбе, (традиционални грчки плес).

Компанија „Ionian Cruises“ међу првима се појавила на тржишту, нудећи луксузне туре. Данас постоји рентирање јахти на упит, са сопственом посадом, али и нискобуџетни излети, попут дневних и ноћних обилазака и мини-крстарења. Полазне луке су Крф, Кавос и Лефкими. Предусретљиви су при куповини карата, јер постоји више могућности: онлајн, на званичном продајном месту компаније, на другим продајним местима и на самом поласку приликом укрцавања. Скоро све туре трају од 8.30 до 19h.

Табела 2. – Крстарења, цене и пловила бродске компаније „Ionian Cruises“

Итинерер	Цене	Пловила
Кавос–Паксос–Антипаксос–Плаве пећине–Кавос	30-35 €	<i>Christina</i> – капацитет: 250 путника, брзина: 17 чворова
Кавос–Паксос–Антипаксос–Парга–Кавос	30-35 €	<i>Sotirakis I</i> – капацитет 250 путника, брзина: 15 чворова
Крф–Итака–Лефкада–Крф	/	<i>Santa 3</i> – капацитет: 124 путника, брзина: 33 чвора
Крф–Кефалонија (Дрогарати пећина, језеро Мелисани)–Крф	/	<i>Skenderbeg</i> – капацитет 124 путника, брзина: 33 чвора

На Лефкади је најпопуларнија компанија „Lefkas cruises“, чија флота располаже луксузним бродовима. Надалеко су познати, а све чешће се изнајмљују за венчања, радне састанке или друге видове окупљања. Излети се најчешће реализују у периоду 9.30-18.30h сваког дана и то на 4 језика – грчком, енглеском, италијанском и румунском.

Скоро сваки од наведених бродова има специфичности по којима се издваја од осталих. *Macedonia Palace* је највећи од свих, а поседује 12 тоалета, две туш-кабине, играоницу, две скакаонице, лежаљке за сунчање и дечији базен за купање. Реновиран је 2017. године, а цена износи 20 € за

одрасле, 5 € за децу. Брод *Ikaros Palace* је најкомфорнији у својој класи, а поред тобогана и скакаонице има и специјалне појасеве за непливаче, који су укључени у цену. *Dolphin I* је најлуксузнији од свих, јер пружа могућност посматрања подводног света у било ком тренутку, захваљујући остакљеном делу дна. Такође, у било ком тренутку може се направити пауза и променити разгледање у виду посебног рођења, тзв. *снорклинга*.

Табела 3. – Назив маришуте, пловила и детаљи о истим компаније „*Lefkas cruises*“

Назив маришуте	Назив пловила	Детаљи о броду	
„ <i>Seven islands</i> “	<i>Macedonia Palace</i>	Изграђен 2007.	Капацитет: 500 путника
		Дужина: 37 m	Брзина: 16 чворова
„ <i>Seven island Zakynthos cruise</i> “	<i>Ikaros Palace</i>	Изграђен 2003.	Капацитет: 385 путника
		Дужина: 32 m	Брзина: 16 чворова
„ <i>Glass Bottom cruise</i> “	<i>Dolphin I</i>	Изграђен 2008.	Капацитет: 45 путника
		Дужина: 13 m	Брзина: 18 чворова
„ <i>An awesome day full of sunbathing and fun</i> “	<i>Ionian princess</i>	Изграђен 2000.	Капацитет: 140 путника
		Дужина: 20 m	Брзина: 12 чворова
„ <i>Seven island Zakynthos cruise</i> “ + „ <i>Marathonisi</i> “	<i>Ionian sun</i>	Изграђен 2000.	Капацитет: 180 путника
		Дужина: 25 m	Брзина: 14 чворова

Једна од најчешће бираних опција за крстарење јесте брод „*Cruises M/S Christina*“, направљен 1982. године у Бодруму, у традиционалном стилу каравоскаро, дуго година коришћен као чартерски брод на Родосу. Током 2000. године враћен је у турско бродоградилиште, реновиран је и сада се користи као туристички брод на Лефкади. Дуг је 21 m, а регистрован за свега 50 путника. Опремљен је тоалетима, туш-кабинама, опремом за рођење, а сам излет је доступан на неколико језика. Постоји само једна стандардна тура под називом „*The Forgotten Island cruise*“ у трајању од 9 сати (9-18h). Маршрута и додатни садржаји не разликују се много у односу на претходно представљене. Туристи обилазе плаже и знаменитости на острвима Меганиси, Формекула, Кастос, Каламос и Скорпиос. У цену је укључен њихов препознатљив ручак, на бази шведског стола и уз дегустацију локалног вина. Такође, путници имају прилику да користе *снорки* опрему, уколико су љубитељи овог спорта. Цена крстарења за одрасле износи 49 €, за децу узраста 3-11 година плаћа се пола цене, а деца испод 3

године возе се бесплатно. У понуди је и ноћна возња (са званичном бродском посадом), од 19.30-23h. Резервације се најчешће врше онлајн, што није потврда за букинг, па се плаћа авансно, банкарском трансакцијом или путем *paypal*-а. Ваља напоменути да је ова компанија најбоље рангирана на сајту „Tripadvisor“, и по броју коментара и по просечној оцени.

Када је реч о крстарењима у Јонском мору, посебна пажња усмерена је ка високобуџетним туристима. Ту се сегментирала компанија „MG yachts“ која датира из 1983. године као једна од првих бродских чартер компанија у Грчкој и као експерт за јахтинг. Након 18 година проширују асортиман, па су у понуди пловила без посаде, само са капетаном, са комплетном посадом, луксузне јахте са комплетном посадом, једрилице, специјални програми, јахтинг менаџмент, али и професионално годишње одржавање приватних пловила. Програми, као и њихова реализација, раде се на упит, а главна делатност је рентирање бродова. Пловила су разврстана према већ наведеној класификацији, а овде ће бити представљено неколико њих, одабраних методом случајног узорка.

Табела 4. – Неки од представника флоте компаније „MG yachts“

Назив пловила	Година изградње	Пов. у m ²	Дуж. у m	Обим у m	Број кабина	Цена недељног рентирања у €
<i>Bavaria CR 56</i>	2014/15.	145	16,75	17	6	7.800
<i>Oceanis 51.1</i>	2018.	110	15,5	15,5	5+1	7.100
<i>Jeanneau 54</i>	2016.	111	16,16	16,4	4+1	8.500
<i>Lagoon 560</i>	2014.	207	56	17	5	20.000

С’ обзиром на чињеницу да програми нису фиксирани и да се, углавном, излази у сусрет клијентима, компанија само предлаже маршруте. На званичном сајту су приказане само 3, и то 2 у трајању од 7 дана и једна у трајању од 14 дана. Прва представља полазак са Лефкаде и обилазак острва Меганиси, Итака, Кефалонија, плажа Лефкас и Нидри на Лефкади. Друга обухвата полазак са Крфа и обилазак острва Паксос, Лефкада, Меганиси. Трећа је најкомплетнија, а итинерер је: Лефкада–Меганиси–Кефалонија–Итака–Кастос–Каламос–Закинтос–Кефалонија–Итака Меганиси–Лефкада.

У оквиру компаније „MG yachts“ постоји део посвећен луксузним пловилама, познат као „MG luxury yachts“. Изнајмљују се на недељном нивоу и цена се разликује у зависности од тога да ли је сезона или не. Програми се само предлажу, са свим детаљима – острва, удаљеност, посебне напомене. Међутим, најпопуларнији је итинерер од 7 дана, који укључује сва острва. Ово је уједно једини свеобухватни програм (статистички пре-

глед понуда свих компанија): Закинтос–Итака–Кефалонија–Лефкада–Паксос/Антипаксос–Крф–Парга–Закинтос. Флота овог сегмента компаније дели се на једрилице, моторне једрењаке и моторне јахте.

Табела 5. – Пловила компанијског дела „MG luxury yachts“

Назив пловила	Година изградње	Обим у т	Брзина у чворовима	Број кабина / гостију/ посаде	Цена у €	Посебне спецификације
МОТОРНИ ЈЕДРЕЊАЦИ						
<i>Liana H</i>	2004.	28	11	5 / 12 / 5	30.10 0	Кану, опрема за <i>wind-surfing</i> , клавир
<i>Iraklis L</i>	2009.	41,15	12	6 / 12-14 / 6	52.50 0	<i>Jet ski Yamaha</i> , опрема за <i>water ski</i>
ЈЕДРИЛИЦЕ						
<i>Anassa</i>	2008.	18,9	8	5 / 10-12 / 3	24.00 0	Кајак, опрема за <i>wakeboard, water ski</i> ,
<i>Mimosa</i>	2014.	17	8	3 / 6 / 1	11.50 0	Платформа за пливање, кајак, интернет
<i>Malena</i>	2007.	16,2	8	4 / 8 / 2	6.500	Радар, аутопилот, интернет
МОТОРНЕ ЈАХТЕ						
<i>Aristotelis</i>	1998.	17,7	28	3 / 6 / 3	15.40 0	Опрема за <i>water ski</i> и пецање
<i>X - Tremes</i>	2008.	21,3	24	3 / 6 / 2	22.40 0	Степенице за купање, светла за ноћно купање
<i>Bonito</i>	2006.	31,1	24	5 / 10 / 5	49.00 0	<i>Sea doo</i> , опрема за <i>kneeboard</i> , гумени чамци
<i>Insignia</i>	1979/ 2014.	55,5	12	7 / 14 / 13	195.0 00	<i>Jet ski sea doo, water ski, donuts boat</i>

Могуће је стварање новог туристичког производа модификовањем постојећег, полазећи од специфичних облика туризма пажљиво усклађених са наутиком, уз концентрисање на то да природне целине задрже свој карактер и унапређење заштите животне средине. Такав производ могао би да постане један од посебно препознатљивих туристичких брендова архипелага у Јонском мору.

Невена Бицуловић¹⁰

ПРЕКОГРАНИЧНА САРАДЊА СРБИЈЕ И БУГАРСКЕ

Током историје, однос Србије и Бугарске се мењао под утицајем политичких, економских и других фактора. Данас су ове две државе у добрим односима. Иницијатива за сарадњу подстакнута је од стране ЕУ. Резултат тога јесу бројни заједнички пројекти, спроведени у оквиру различитих програма, међу којима је и Интеррег – ИПА Програм прекограничне сарадње. Интеррег – ИПА, део су Инструмента за претприступну помоћ (Instrument for Pre-accession Assistance – IPA) Европске уније, намењени за помоћ и промоцију сарадње пограничних територија (прекогранична сарадња), као и сарадњу целих држава (трансационална сарадња). Могућност за укључење у програме добиле су и државе које нису чланице Европске уније, што је отворило могућности и Србији.

Програми су усмерени ка смањивању постојећих разлика у степеном развоја региона на спољним границама Европске уније, унапређењу контаката између локалних заједница и јачању културне, социјалне и економске сарадње. Програми прекограничне сарадње су значајни за општине које у њима учествују, јер на овај начин долази до решавања питања од заједничког интереса за пограничне регионе. Спровођење пројеката представља основу за даљу сарадњу и развој суседних земаља. Области у оквиру којих се финансирају пројекти везане су и за развој туризма, заштиту животне средине, очување културног наслеђа, истраживање и развој, друштвено-економски развој и др. Средства се додељују јавним конкурсима. Учесници морају бити непрофитне институције.

Од 2004. године до данас у Србији је, у оквиру Интеррег – ИПА Програма, финансијски подржано око 200 пројеката. Србија учествује у девет програма, међу којима је и Програм прекограничне сарадње Србија и Бугарска. Овај програм обухвата 6 округа у Србији (Борски, Зајечарски, Нишавски, Топлички, Пиротски, Јабланички и Пчињски), са 33 општине. Са бугарске стране то су области Видин, Монтана, Враца, Софија, Перник и Ћустендил. Програм финансира пројекте везане за развој одрживог туризма, младе и заштиту животне средине. Око 35% средстава посвећено је развоју туризма и очувању природног и културног наслеђа, због зна-

¹⁰ nbiculovic@hotmail.com

чаја регија које њиме располажу. Јединице за мерење успешности пројеката у туризму јесу број стратегија (акционих програма) одрживог туризма заједничких туристичких дестинација, број новонасталих туристичких производа или услуга и број развијених маркетиншких алата за промоцију туризма у пограничним областима.

Слика 1. – Приоритетне осе ИПА Програма

Уз помоћ Интеррег – ИПА Програма Србија – Бугарска од 2014. до 2020. године, реализоваће се више пројеката за развој туризма. Неки од пројеката обухватају пограничне општине које су и предмет анализе у овом раду. Ти пројекти су:

1. АД Визија. Циљ пројекта, чији су партнери Књажевац и Софија, је развој одговорног туризма у пограничној дестинацији Стара планина, базираног на авантурама.

2. Конзервација, ревитализација и изложбене поставке Ране Хришћанске Базилике и средњовековне тврђаве у прекограничном региону. Партнери овог пројекта били су Пирот и Монтана. Циљ пројекта је заштита и ревитализација поменутих културно-историјских места како би се повећала туристичка атрактивност прекограничног региона. У оквиру пројекта изведени су опширни грађевински радови на ревитализацији и конзервацији тврђаве Кале у Пироту и хришћанске базилике у Монтани.

3. Рекреативне и спортске локације као туристички потенцијал региона. Циљ овог пројекта, започетог 2016., био је унапређење туристичко-

спортске понуде у градовима Пирот и Вршец кроз прекограничну промоцију активног туризма, изградњу нових рекреативних и спортских локација као додатне туристичке понуде, радионице, побољшање инфраструктуре и др. Заједнички пројекат успешно је реализован. Исходи пројекта су и изграђени спортски комплекси у Пироту (Адреналин парк) и Вршецу, чиме је побољшана туристичка понуда оба града и повећан број посетилаца.

4. Бугарско-српски Гурмански Воз (партнери: Лесковац – Вратса). Пројекат се базира на традиционалним гастрономским специјалитетима Србије и Бугарске и подразумева њихову заштиту, представљање, промоцију и побољшање квалитета, да би се на овај начин повећала туристичка вредност прекограничног региона. Пројекат, који је завршен 2018., садржао је: оснивање бугарско-српског Гастро клуба, организовање семинара за професионалне куваре, заједничко учешће на гастрономским фестивалима и др.

5. Развој конкурентних туристичких атракција за одржавање туристичког фестивала који ће допринети диверзификацији туристичког производа у региону Видин–Зајечар. Циљ пројекта био је развој и промоција манифестационог туризма у Видину и Зајечару кроз развој туристичке инфраструктуре, промотивне материјале, организовањем кампова, као и набавком инструмената за видинске оркестре. У оквиру овог пројекта израђена је "Заједничка студија о могућностима за развој фестивала туризма у пограничном региону Бугарске и Србије" и "Заједнички туристички производ фестивал туризма у Видину-Зајечару током целе године". Најпознатији музички фестивал у Зајечару је Гитаријада, док је у Видину то фестивал „Таласи Дунава”. Пројекат је завршен 2018. године са позитивним резултатима у реализовању планираних активности.

6. Развој туризма у пограничном региону Бугарске и Србије кроз креирање туристичких атракција и изложби репрезентативних културних и историјских локалитета у општинама Сурдулица и Правец. Партнери овог пројекта били су општине Сурдулица и општина Правец (Бугарска). Одређени циљеви пројекта били су повећање туристичке привлачности и боље коришћење природног и културног наслеђа у општинама Сурдулица и Правец, са акцентом на Градски парк у Сурдулици, стару основну школу и Туњаковски хан из XIX века у селу Видраре (Бугарска) и Манастир и црква Св. Богородица у селу Осиковица (Бугарска). Пројекат је успешно завршен 2018., радовима на конзервацији и реконструкцији ових локалитета.

7. Духовна музика Србије и Бугарске као подршка прекограничном фестивалу туризма. Циљ овог пројекта, чији су партнери општине Сурдулица и Орјахово, био је јачање туристичке привлачности, подизање свести за развој музичких туристичких манифестација и очување култур-

не баштине као и њихова промоција. У оквиру пројекта било је планирано више активности везане за развој прекограничне музичке културе.

Наведени пројекти у области туризма показали су се као врло успешна техника за активирање пограничних општина и заједнички развој туризма са обе стране границе. Због тога и у будућем периоду треба посветити пажњу стимулисању прекограничне сарадње ових земаља.

Еврорегионална сарадња

Поред наведених пројеката који су део ИПА програма, Србија и Бугарска су укључене и у Еврорегионалну сарадњу. „Еврорегиони су добровољне интересне асоцијације, формиране на регионалном и локалном нивоу, које покривају погранична подручја суседних држава ради поспешивања прекограничне сарадње у циљу унапређивања економских, социјалних и културних потреба, као и захтева заштите животне средине”.

Посматран погранични простор део је Еврорегиона „Стара планина” који је формиран 2006. године. Представља билатералну сарадњу Србије и Бугарске у циљу развоја и заштите простора Старе планине. У састав овог Еврорегиона ушле су општине Пирот, Димитровград, Књажевац и Зајечар са српске стране и Чипровци, Чупрена, Берковица, Белоградчик, Георги Дамјаново, Годеч и Вршец са бугарске стране. Стара планина се пружа уз границу Србије и Бугарске и представља најзначајнији природни туристички потенцијал ове регије. Стратегија развоја за 2008-2013. имала је циљ развој региона и подстицање прекограничне сарадње са акцентом на развој одрживог туризма и заштиту природе. Пирот, Димитровград и Бабушница део су Еврорегиона „Нишава”, заједно са Белом Паланком и општинама Своге, Косин Брод, Сливница, Божуриште, Годеч и Драгоман у Бугарској. Еврорегион је формиран 2005. и односи се на површину од 9.820 km². Обухвата активности за више делатности међу којима је и туризам. Године 2007. Еврорегион „Стара планина” и Еврорегион „Нишава” примљени су у асоцијацију АЕВР (Association of European of Border Regions). Асоцијација има циљ иницирање сарадње и умрежавање пограничних региона земаља које не морају бити чланице ЕУ, чиме се омогућава приступ европским фондовима.

Перспективе развоја

Полазећи од анализираних пограничних општина може се констатovati да постоји велики број природних и антропогених туристичких вредности. Поред оних које су у досадашњем туристичком пословању

имале одређену посећеност, постоји и велики број оних које располажу потенцијалом који није искоришћен. Главни потенцијали за развој туризма темеље се на природно-географским карактеристикама овог простора, што указује на могућност за развој различитих видова туризма (зимско- спортски, излетничко-рекреативни, рурални туризам и туризам краћих боравака). Потенцијала за развој има и културни туризам и манифестациони туризам. Интензивирањем прекограничне сарадње са Бугарском стварају се услови за унапређење туризма, кроз развој заједничких туристичких производа. Прекогранична сарадња са Бугарском је значајна због Старе планине, која се налази на граници две земље и чији се ресурси протежу са обе стране границе. Стара планина представља најважнију природну вредност ове туристичке регије и окосницу за развој туризма у Источној Србији. Године 1996. у Чипровицама, потписана је Декларација о проглашењу билатералног парка мира „Стара планина” између Републике Србије и Републике Бугарске.

Због разноврсности биљног и животињског света, геоморфолошких, геолошких и хидролошких особености и појава којима располаже, на предлог Завода за заштиту природе Србије, подручје Парка природе 1997. године добија статус природног добра од изузетног значаја, сврстано у I категорију заштите. Површина Парка природе „Стара планина” је 142.219,64 ha и насељава га 1.190 биљних врста од којих је 116 ендемског карактера. На Старој планини постоје строги резервати природе (Бабин зуб, Драганиште, Голема река, Вражја глава, Три чуке, Смрче и Копрен) и три споменика природе. Поред Старе планине, под заштиту државе стављене су и друге природне вредности пограничне зоне. Имају специфичан режим заштите, што указује на потребу развоја одрживих облика туризма. Одрживи туризам је “туризам који у потпуности поштује своје садашње и будуће економске, друштвене и еколошке утицаје, истовремено обезбеђујући потребе посетилаца, туризма као привредне делатности, и локалних заједница уз очување животне средине“. Код одрживог туризма треба водити рачуна о носећем (еколошком) капацитету простора, који подразумева максималан број туриста на одређеном простору, а да не дође до угрожавања екосистема тог простора.

Досадашњи развој туризма на Старој планини био је усмерен на развој стационарног туризма са главним активностима у зимским спортовима и рекреацији, пре свега алпско и нордијско скијање. Иако Стара планина погодује повољним условима за развој зимско-спортског туризма и остварује позитивне резултате у зимској туристичкој сезони, скијалишки

туризам се не развија по принципима одрживог развоја. Стара планина је, поред Копаоника, пример погрешног приступа у изградњи туристичке инфраструктуре и супраструктуре. Смештајни и други угоститељски капацитети граде се на већим надморским висинама, поред самих скијашких стаза, што доводи до еколошких проблема, као и до организационих и инфраструктурних проблема. Пример је хотел „Стара планина”, изграђен на 1.466 m надморске висине, на локалитету Јабучко равниште које је било високопланинско тресетиште, важно за очување биодиверзитета на планини.

Уз поштовање принципа одрживог развоја, туристичка понуда пограничних општина могла би да се заснива на следећим видовима туризма:

Рурални туризам – Села у подножју Старе планине и села у другим деловима пограничног региона имају велики потенцијал за развој туризма због очуване природе, богатог биодиверзитета, културе и традиције становништва. Рурални туризам у региону је највише заступљен на територији општина Књажевац, Пирот и Неготин. Потенцијалима за развој располажу и села у општини Димитровград, Зајечар, Бабушница, Црна Трава, Босилеград и Сурдулица. Развој руралног туризма у пограничним општинама би требало да буде приоритет, јер ова врста туризма има потенцијала да промени неповољне демографске процесе, тј. да смањи високу стопу емиграције и повећа бројност млађе популације. Доприноси очувању природе и културне баштине. Код руралног туризма, неопходна је комплементарност са планинским туризмом, екотуризмом, ловним и риболовним туризмом, културним и етнолошким туризмом. Укључивање осталих сеоских насеља у туристичку понуду захтева првенствено знатно виши ниво развијености самих општина, као и ангажовање органа локалне самоуправе, туристичке организације и локалних туристичких невладиних организација на различитим пољима. Највећи проблем је да села која су предвиђена за развој руралног туризма немају адекватну саобраћајну инфраструктуру, тако да је неопходно побољшање комуникационих веза између урбаних и руралних делова подручја. Проблем представља и неадекватна комунална инфраструктура у појединим сеоским насељима. Следећи важан корак јесте едукација становништва које жели да се бави овим послом, као и да се на адекватан начин опреме простори и објекти намењени одређеним циљним сегментима. На крају би уз помоћ маркетиншких активности етно понуде сеоских домаћинстава дошло до повећања броја туриста и дужине њиховог боравка.

Екотуризам – Екотуризам је специфична врста одрживог туризма. Основни мотив туриста јесте посматрање и уживање у очуваној и не-

такнутој природи, као што су заштићена природна добра, резервати, природна станишта, паркови природе и друго. Екотуризам би морао да буде један од приоритетних облика туризма на Старој планини, узимајући у обзир значај биодиверзитета овог подручја. Екотуризам обухвата више активности које се ослањају директно на природно наслеђе. У оквиру ове врсте туризма могле би да се организују школе у природи, екскурзије, еколошки кампови, стручни и студијски боравци.

Ловни и риболовни туризам – У пограничним општинама заступљени су ловни простори, тако да би један од значајних видова туризма могао бити и ловни туризам. Тај развој треба да буде контролисан и у складу са режимима заштите природе. То значи да је неопходно да се врши контрола броја јединки, њихове полне и старосне структуре и да се побољшају услови за живот и размножавање дивљачи. Дивљач на којој би се заснивао ловни туризам су срна, дивља свиња, зец и јелен. Треба напоменути да у Парку природе „Стара планина”, има дивљачи које су заштићене и чији је лов забрањен (јаребица камењарка, голуб криваш, те-реб, медвед, рис, јазавац и др). Поједини делови пружају могућности за развој риболовног туризма због река и језера.

Авантуристички туризам – Планински простор пограничних општина има потенцијал и за читав низ других активности базиране на авантурама, као што су: алпинизам, брдски бициклизам, јахање, параглајдинг, „free - ride”, џип туре и др.

Културни туризам – Обогаћивању садржаја боравка допринела би и адекватнија валоризација културног наслеђа. Мисли се на археолошке локалитете, историјске споменике, цркве и манастире који још увек нису искоришћени. Постоји велики број објеката заштићених од стране Завода за заштиту споменика културе. Посебно је значајно богато културно-историјско наслеђе везано за локалитет Феликс Ромулиана, који је поред заштите државе стављен и на листу Светске културне баштине UNESCO-а.

Манифестациони туризам – Значајну улогу у афирмацији туризма могу имати и манифестације у смислу промовисања етнографског и културног наслеђа овог простора, те могу бити значајне за привлачење туриста. На простору анализираних пограничних општина, организује се већи број манифестација, углавном локалног карактера. Србија и Бугарска би могле да искористе манифестације и догађаје у циљу развоја заједничког туристичког производа.

Транзитни туризам – Ова врста туризма везана је за потребе корисника саобраћајне инфраструктуре. Део овог простора карактерише добар стратешки положај због значајних праваца међународног саобраћаја

који пролазе овом територијом. Мисли се на аутопут Е-80 (Ниш–Димитровград–Софија–Истанбул) који је део Коридора 10. Главни саобраћајни правац, националног значаја, протеже се долинама Тимока и на више места је повезан са Коридором 10. Железничка мрежа састоји се од линије Ниш–Књажевац – Зајечар и линије Ниш–Пирот–Димитровград–Софија–Истанбул. Преко ових праваца функционише друмски и железнички саобраћај Европе са Азијом. Међутим, квалитет пруга није на завидном нивоу. За развој транзитног туризма неопходно је побољшати квалитет саобраћајне инфраструктуре и формирати адекватне информативне центре, нарочито у пограничним зонама и граничним прелазима.

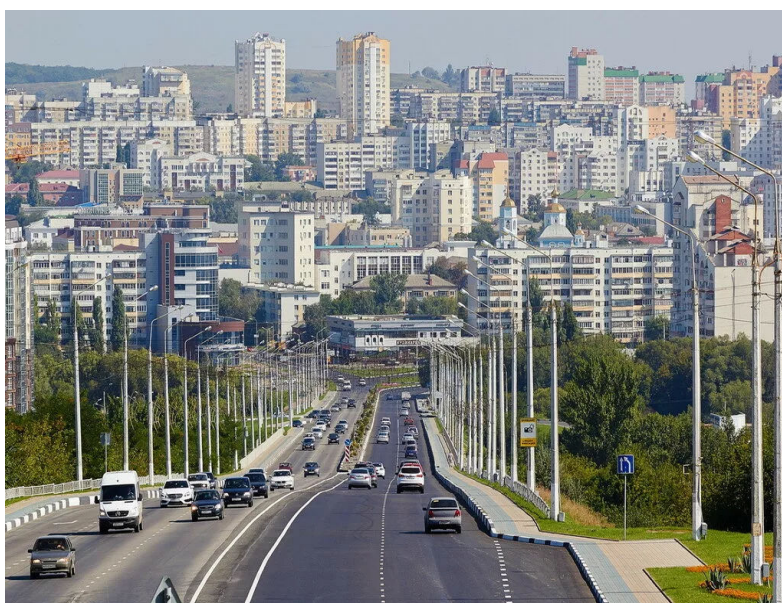
Закључак

На основу претходно изложеног материјала, може се закључити да туризам и границе карактерише већи број односа, међу којима је и развој пограничних подручја као комплексних туристичких дестинација. У свету, погранични региони постали су посебан предмет проучавања, који ће добити још већи значај у наредним годинама. У Србији, проучавање овог феномена се још увек налази на почетном нивоу, што потврђује и јако мали број научних радова који се баве овом тематиком. У наредном периоду неопходно је посветити већу пажњу у изучавању туризма у пограничним крајевима Србије, узевши у обзир значај који туризам може да има у привредном развоју ових региона, као и у решавању других социоекономских питања. То је и приказано на примеру пограничних општина Србије према Бугарској. Ове општине карактеришу заједнички туристички ресурси који омогућују развој више врста одрживих облика туризма. Међутим, уколико би се размишљало о озбиљнијем развоју туризма у посматраном пограничном региону, неопходно је уложити веће напоре у превазилажењу ограничавајућих фактора развоја. Исто тако, важно је наставити прекограничну сарадњу са Бугарском како би се обезбедио успешан развој у туризму са обе стране границе и остварили други позитивни ефекти заједничке сарадње.

Викторија Хлусова¹¹

БЕЛГОРОД

Град Белгород се налази у јужном делу Средње руске висоравни, углавном на десној обали реке Северски Доњец, на 660 km јужно од Москве. Белгород је погранични град, 40 km је удаљен од границе са Украјином и заузима веома повољан географски положај. Кроз Белгородски регион пролазе најважније железнице и аутопутеви међународног значаја који повезују Москву са јужним регионима Русије и Украјине, укључујући федерални (савезни) аутопут М-2 „Крим“ и железницу „Москва–Харков–Севастопол“¹². У граду постоје: железничка и аутобуска станица и аеродром.

Слика 1. – Нови мост

Железничка станица налази се у центру Белгорода што олакшава долазак до аутобуске станице и аеродрома. Комплекс железничке станице састоји се од 2 зграде, свака од њих има приступ граду, 4 перона и више

¹¹ vika_hlusova.srb@mail.ru

од 15 пруга. У близини железничке станице налази се аутобуско стајалиште са ког редовно саобраћа линија до Харкова (Украјина).

Аеродром „Владимир Григоријевич Шухов“ – има статус међународног аеродрома у Белгородском региону. Опслужује Белгород и друге делове региона који су њему придружени. Налази се 4 km северно од центра града. С аеродрома се одвијају, углавном, регионални летови, а дозвољено је и обављање међународних чартер летова. Путнички саобраћај крајем 2014. године достигао је број од 396 932 људи.

Постанак и развој, страдања за време ратова, обнова, градска управа

Почетак историје Белгорода има контроверзан датум. Неки извори Белгород сматрају прва насеља која су се појавила током Кијевске Русије крајем X века на Северском Доњцу. Други кажу да је град основан 11. 09. 1596. године. Према становишту већине локалних историчара, Белгород први пут био је основан по наредби цара Фјодора Иоановића 11. 09. 1596. године, као погранична тврђава и центар Белгородског војводства.

Крајем 1593. године цар Фјодор Иоановић наредио је да се на свим татарским путевима, од Доњца до обала Оке, подигну нови градови-тврђаве и населе војним стрелцима и козацима како би их заштитили од сталних налета кримских татара. Тако је постао савремени Белгород. Белгород долази од комбинације речи: бео и град. Као српски Београд, али руски Белгород. Постоји неколико варијанти одакле је дошла ова комбинација речи. Прва опција: Бели град – тврђава чији су зидови изграђени од белог камена. Друга интерпретација је повезана са називом планине која је од креде (Бела планина), на чијим обронцима се налази Белгород. Тада назив има значење град на Белој планини.

За време Другог светског рата у околини Белгорода биле су крваве битке. У 1954. године град је постао административни центар новоформираног Белгородског региона. Од тог времена почиње брзи развој града као регионалног центра, а од краја 1940-их Белгород се активно обнављао. Према плану пројектовања централног дела 1955. године утврђен је положај главног градског трга.

У другој половини 50-их година налазишта креча уништили су остатке прве Белгородске тврђаве која је била на високом рту десне обале Северног Доњца. Тада је јединствена Белгородска тврђава заувек нестала. Током окупације Белгорода у Другом светском рату, која је трајала око 20 месеци, живот становника био је пун ужаса и патње. Људи, који су донедавно живели срећно и слободно, нашли су се у положају обесправљених

робова. У ствари није сачувана ниједна цела кућа у граду, а од 34 хиљаде становника остало је само 150 људи.

Слика 2. – Белгород у XVI веку

Слика 3. – Град у време окупације у Другом светском рату

Белгород и околине

Белгородски регион се налази на равном терену Средње руске висоравни на надморској висини око 200 метара. Рељеф региона састоји се од распрострањених ливада и степа, само повремено испреплетених шу-

мама широког лишћа и храстовим шумама. На појединим местима кречњак избија на површину.

Територија Белгородског региона налази се између река Дон и Дњепар и припада сливовима Црног и Азовског мора. Клима региона је умерено континентална, са топлим и дугим летима и благим снежним зимама. Јесен карактеришу честе магле и рани мразеви. Просечна дневна температура Белгородског региона зими је до -9°C у јануару и -6°C у фебруару. Зима у региону траје 120–140 дана са стабилним снежним покривачем, снег пада крајем новембра – почетком децембра, а почиње да се топи крајем марта. Лето у Белгородском региону карактеришу суви ветрови, ведро небо и грмљавина, а траје до 110–120 дана. Дневне просечне температуре од 18°C у јуну и августу, до 21°C у јулу.

Слика 4. – Природа Белгородског региона

Површинске воде региона заузимају 45% његове територије. Овде протичу бројне притоке Дњепра и Дона. Укупна дужина речне мреже је 5 000 km. Три највеће реке су Оскол, Ворскла и Северни Доњецк са појединачном дужином преко 100 km.

Становништво и привреда

По попису из 2019. становништво Белгородског региона чини 1.547.418 људи, а градско 1.020.378 људи. Густина становништва – 57.03 ст/km^2 . Доминантна етничка група у региону су Руси, број увек прелази

90%. Национални састав становништва Белгородског региона је веома разнолик. Поред Руса у региону живе Украјинци, Јермени, Турци, Азербејџани. У садашње време постоји тенденција повећања броја представника украјинске дијаспоре. Миграција игра веома значајну улогу у савременој демографији региона, по томе се веома разликује од осталих региона Руске Федерације. Регион је традиционално привлачио пензионере крајњег севера, чак и у совјетска времена, а од почетка деведесетих година прошлог века постао је популарно одредиште имиграната (углавном Руса и Украјинаца) из земаља заједница независних држава.

Табела 1. – Динамика становништва Белгородског региона

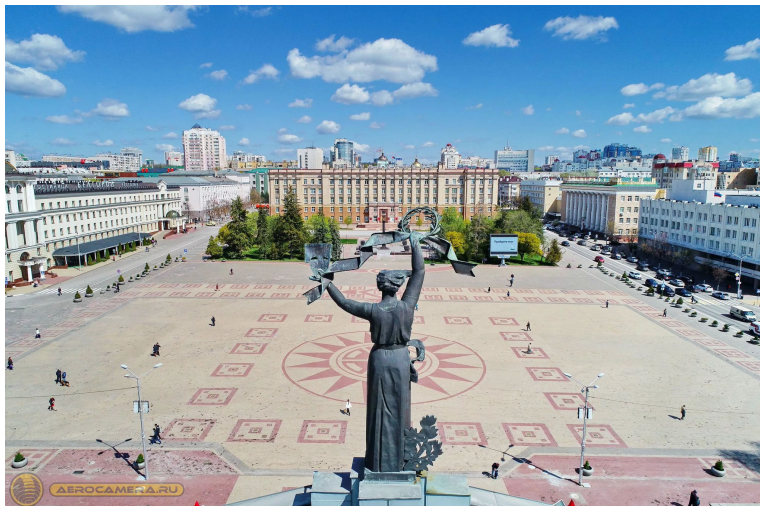
Година	Бр. становника	Година	Бр. становника
1926.	896.061	2000.	1.501.699
1959.	1.226.328	2005.	1.511.603
1970.	1.261.140	2010.	1.532.526
1987.	1.346.000	2015.	1.547.936
1990.	1.387.455	2019.	1.547.418

Привреда Белгорода укључује развијену грађевинску индустрију, предузећа за електроенергетику, обраду метала и електронику, развијену социјалну и културну инфраструктуру. Релативно мала популација Белгородског региона игра значајну улогу у производњи неколико врста индустријских производа. Главне индустријске гране: рударство, машинство и обрада метала, хемијска индустрија (производња витамина, детерџената), производња грађевинских материјала, прехранбена индустрија (углавном се производи шећер, месо и млеко).

Белгородски регион је један од најразвијенијих пољопривредних региона Русије. Обим пољопривредне производње у региону 2012. износио је 149 милијарди рубаља (4,84 милијарди долара). У пољопривреди се развијају сточарство, перадарство, пчеларство, ратарска производња (житарице, шећерне репе, сунцокрета). Усеви: пшеница, јечам, кукуруз, хељда, шећерна репа, сунцокрет, кромпир.

Главни тргови, улице, знаменити људи

Саборни трг (некада Трг револуције) – главни је трг Белгорода. На њему је поплочан јединствени узорак: у центру је велики бакарни круг са мапом Белгородског региона, а дуж обода круга је 21 метални правоугаоник с грбовима крајева и градских општина региона.

Слика 5. – Главни трг

Саборни трг је центар за разне догађаје: празнике, скупове, акције, војне параде, перформансе и т.д. Током вековне историје у Белгороду се појавило више од 650 авенија, тргова, кејова, улица, аутопутева. Неке улице назване су по познатим државницима - Ватутин, Мичурин, Губкин, Шчорса, Богдан Хмељницки.

Фестивали

1. Међународни фестивал словенске културе «Хотмжска јесен», који се одржава још од 1997. године, једном у две године.

2. Фестивал “Ја сам руски сељак!”. Током дана гостима се нуде разне манифестације: крстарење у туристичким кајацима, јахање по живописним местима, излети на млински комплекс и атракције тог подручја, игре у дворишту млина.

3. Фестивал “Малања”, на коме се окупљају најбоље занатлије како би представили своје радове и открили неке тајне своје уметности. Такође госте очекује незаборавни програм, укључујући наступе фолклорних група са песмама, плесовима, свирање народних инструмената и представе.

4. Међународни фестивал “БелМелФест” једини је фестивал у Русији чија је основа тема креда и бела боја.

5. БИФ - Белгородски ИТ- форум. Ово је одлична платформа за размену искустава у пословању ИТ-заједнице, састанак стручњака и потенцијалних купаца.

6. Међууниверзитетски омладински фестивал “Русј Заповеднаја”, у коме је више пута учествовао тим из Србије.

Култура, уметност и туризам

У региону Белгород сачувано је 2016 историјских и културних споменика, од којих је 35 од федералног значаја. Постоји 48 споменика уметности и 8 древних паркова који заузимају једно од најистакнутијих места у историјској и културној баштини региона. Посебан значај за све становнике Белгорода има Државни војно-историјски музеј “Прохоровско поље”, који је био отворен по наредби председника Руске Федерације 1995. године. Музеј је саграђен на месту највеће тенковске битке у историји Великог патриотског рата, у близини Прохоровке. Белгородски ликовни музеј основан је 1983, а у њему се сваке године одржава више од 20 изложби на различите теме. Најстарији музеј региона је Белгородски државни историјско-локални музеј чија излагања говоре о насељавању региона, о изградњи белгородске тврђаве ради заштите граница руске државе, о савременом животу региону, о познатим земљацима. Такође, у Белгороду су отворени књижевни музеј и музеј-радионица сликара Станислава Косенкова. Поред тога у Белгороду стално су отворени за посету:

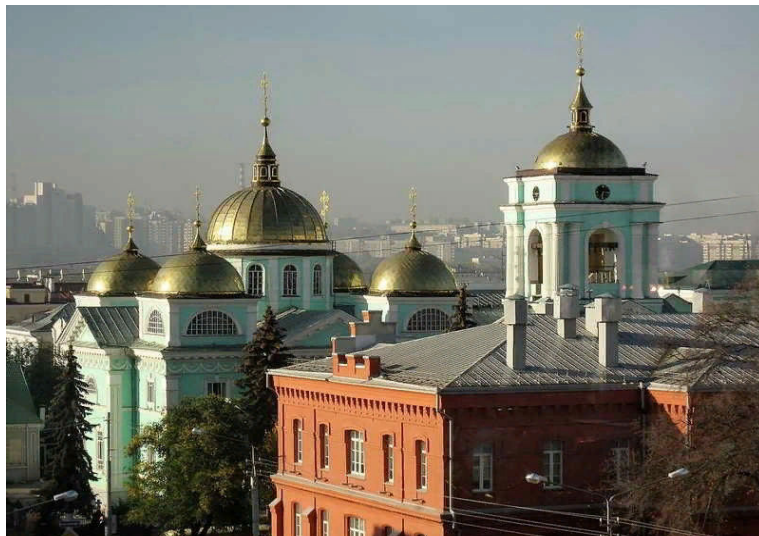
- Изложбена сала “Завичај”;
- Белгородски државни историјско-уметнички музеј-диорама ;
- Белгородско државно позориште лутака;
- Драмско позориште М. С. Счепкин;
- Белгородска државна филхармонија;
- Многобројни биоскопи и фото-галерије.

У Белгороду постоји неколико универзитета: Белгородски државни технолошки универзитет “Владимир Григоријевич Шухов”, Белгородски државни пољопривредни универзитет, Белгородски државни факултет културе и уметности, Белгородски државни национално-истраживачки универзитет, Белгородски инжењерско-економски факултет и Белгородски универзитет за кооперацију, економију и право.

Белгородска земља је дала много познатих писаца, који су имали велики утицај на развој руске књижевности: Рајевскиј, Станкевич, Никитенко, Славутинскиј, Шидловскиј, Страхов. Имена геолога Губкина, писца Вољнова, Крутикова, Гајдара, Панфериова, епископа Иосафа повезана су са Белгородским регионом.

Туризам у Белгородском региону је пријатан и занимљив, има шта да се види и где да се одмори и опусти. Белгород је древни град, познат је

од X века, има много старих храмова као што су Узнесењско-Николајевски сабор, Смољенски и Преображенски сабор, Покровска црква. Изглед града представља кварт историјских зграда: кућа трговца Селиванова, зграда женске гимназије, имање трговца Курбатова и много модерних зграда.

Слика 6. – Саборна црква

Туристи су позвани да посете Историјски и локални музеј, Музеј-диорама посвећен бици код Прохорова. Занимљив је Белгородски музеј народне културе у коме су се испреплетале мултинационалне традиције и веровања од Скита и Хазарског каганата до ере XX века. Град има мноштво оригиналних бизарних споменика који чине колорит Белгорода.

Холковски манастир који је основан у XIV веку, такође је отворен за посету. Његова јединственост огледа се у томе што су га монаси ископали у кредним пећинама. У XX веку улази су били испуњени и затворени, а манастир је недавно оживљен захваљујући напорима брижних људи. Има много улаза, подземних пролаза, ћелија и пећина. Све знаменитости манастира могу се видети на излетима. Посебан правац Белгородског туризма је екотуризам. У региону можете имати довољно одмора на сеоским имањима. Овде су створени и задовољени сви потребни услови - чист ваздух, тишина, повољни услови околине.

Љубитељи екстремних спортова могу ићи на рафтинг реком Оскол. У живописном Белгородском региону налази се велики број санаторијума са терапијским и превентивним деловањем.

Јелена Јововић¹²

ФРАНЦУСКА – ЗЕМЉА БОГАТЕ ГАСТРОНОМИЈЕ

Француска кухиња је почела да добија на значају и да оправдава атрибуте *елегантна* и *префињена* током XVII века захваљујући Паризу, граду који је у то време представљао стециште различитих укуса и јела из других делова Француске, као и из остатка света. Краљу Лују XIV (владао 1661–1715.), такозваном Краљу Сунце, приписује се својеврстан процват француске кухиње. Он је увео неколико важних новина приликом обедовања. Прво, утемељио је навику разговора са другима за столом, што се у многим другим земљама тог времена сматрало непристојним. Друго, уобичајио је процес обедовања сачињен из више делова - неколико јела, доношених једно за другим (предјело, главно јело, десерт...).

Током владавине краља Луја XIV обликовао се нови стил у кувању. Извршене су различите промене, укључујући замену до тада коришћених оријенталних зачина влашћем, прازیлуком, младим луком, као и употребом црних тартуфа који су прозвани „црним дијамантима“ у Француској. Употреба ових намирница постала је један од многих симбола префињене француске кухиње. Путер почиње да бива све више коришћен, поготову у саставу различитих сосева и тако постаје препознатљив део ове националне кухиње. Такође, у припреми дезерата, шећер се користи више него раније, док потпуно губи своју улогу у сланим јелима.

Отварање првог ресторана 1765. године у Паризу додатно је допринело развоју и популаризацији француске кухиње. Током наредних година, отварање оваквих установа за обедовање постала је нарочита пракса и мода у Француској.

Гастрономски региони Француске

Раскошни и разноврсни укуси које француска кухиња поседује потичу од јединственог и изузетно повољног географског положаја који ова земља поседује. Француска је трећа највећа држава Европе и налази се у централном делу њеног запада. Има богату природу која обилује различитим одлицима: плодним брдима са засадима винове лозе и маслине дуж

¹² jeca.jovovic@gmail.com

медитеранске обале, препознатљивим литицама од белог кречњака на обалама Нормандије, Алпима на истоку... Оваква земља погодује и подржава раст великог броја природних култура које уз људе који ту живе, уз њихове обичаје и традицију, чини погодно тле за развој изврсне и међусобно веома различите регионалне кухиње у Француској.

Постоји најмање једанаест кулинарских региона а самим тим и стилова кувања у Француској. Овом приликом ћемо Вам представити поделу на три већа региона – северни, централни и јужни регион.

Северни регион – Овај регион се сматра за један од најважнијих због тога што велики део француског кулинарства почива на укусима и традицијама овог дела земље. Бретања је провинција са три стране окружена Атлантским океаном. Некада је овај регион обиловао шумама и представљао је дом келтским досељеницима који су на ове просторе из Британије дошли пре око 1.500 година. Океан утиче на све сфере живота у овој провинцији. Пејзаж Бретање одликују веома разуђена обала, простране фарме са старим кућама, непрегледна поља и мала села. Уобичајена пракса овдашњих фармера је да ђубре повртњаке морском травом што резултује посебним и веома пријатним укусом. Умерене температуре овог краја погодују за узгајање купуса, карфиола, спанаћа, шаргарепе и кромпира, који су доста заступљени у локалним јелима.

Слика 1. – Киш Лорен

Даље на северу налази се провинција Нормандија и у њој град Болоња, највећа рибарска лука у Француској. Воде ове провинције су богате

шкољкама, јастозима, харингама, иверцима... Она је такође позната у свету по својим јабукама које су у саставу многих укусних француских јела. Париз, француска и светска престоница кулинарства, представља престоницу северне провинције Ил-д-Франс која поседује богато земљиште те производи најбоље воће и поврће у земљи.

Провинција Шампањ позната је по производњи Брија – врхунског, меканог и кремастог сира као и светски познатог првокласног пенушаваг вина. Умерена клима овог подручја погодује за узгој брескви, крушака, грожђа, јагода, бадема и грашка. Такође, овај регион нуди и одлично месо и морске плодове. Провинција Алзас налази се источно од Париза, близу границе са Немачком. Ова провинција је богата плодним пашњацима погодним за узгој житарица и воћа. Најпознатије јело овог краја је киш лорен – слани тарт од теста, павлаке, сира и јаја.

Слика 2. – Специјалитети Централног региона

Централни регион – Идући даље, долазимо до централног региона за који многи кулинарски историчари тврде да је право средиште и полазиште аутентичне француске кухиње, пре него северни регион како се

обично сматра, управо због тога што је на простору централног кулинарског региона француска историја и култура била дубоко утемељена и истрајна. Овај регион, на челу са Лионом, трећим по величини градом у Француској, познат је по многим деликатесима. Овде се може наћи изврсна пилетина од кокоши које слободно лутају локалним пашњацима и које се хране искључиво млеком и кукурузом. Такође, познати су овдашњи слатководни рибањаци, који уз свежу рибу из Роне и Соне снабдевају ове крајеве. Истичу се и најпознатији сенф на свету, из Дижона, шунка, кобасице, чоколада из Лиона итд.

Провинције Дафине и Франш-Комте, које се пружају преко Алпа, сматрају се за регионе који предњаче у производњи млечних производа. Најпознатији су по Гријеру – тврдом сиру и запеченим кромпирима. Долину реке Лоаре, чије обале красе велелепни замкови, са правом називају „баштом Француске“ јер је воће и поврће из овдашњег узгоја најбољег квалитета. То су шљиве, грожђе, вишње и јагоде, као и кромпир, празилук, шаргарепа, лук и парадајз. Они се конзумирају свежи, али се од њих праве и различити џемови и туршије. Град Саумур са његовим природним подземним пећинама важи за великог произвођача укусних печурака. Француска поседује око 500 миља подземних засада печурака, што је чини трећом на свету по производњи овог поврћа.

Јужни регион – Прелепа природа али и задивљујући укуси јужног кулинарског региона, поготову провинције Провансе, вековима су привлачили заљубљенике у природу, гастрономију, уметност. Она је препознатљива по мирисним пољима зачинског биља, пре свега лаванде, по стеновитим брежуљцима, маслињацима и црним чемпресима. Медитеран се протеже дуж југа Провансе, доприносећи осталим гастрономским и туристичким лепотама овог дела земље. Прованса је позната по узгоју и производњи маслина и маслиновог уља, грожђа, вишања. Салате су саставни део овдашње исхране, тако да се највише користи поврће као што је зелена салата, кромпир, парадајз, паприка, боранија и артичока. Овде се узгаја зачинско биље као што је мајчина душица, лавор, оригано, рузмарин, естрагон и босиљак. Такође се доста користи и бели лук. Препознатљива јела овог краја су укусни говећи гулаш и наравно рататуј – провансалски специјалитет од поврћа. Суседна провинција Лангдок позната је по Рокфор сиру, дагњама, риби иверак и инђунима. У кулинарским преференцијама и комбинацијама укуса специјалитета ове провинције огледа се близина Шпаније и њен утицај.

Слика 3. – Рататуј

Тренутни гастрономски трендови

Када се помену кулинарски трендови, можемо извршити поделу на три главна правца: кузин буржоаз, нувел кузин и кузин ду тероар. Прва се односи на период Треће Републике (1870-1940.) и одликује се бесконачним гозбама из којих су поникла нека од класичних и упечатљивих француских јела. Овај начин кувања препознатљив је по богатим и кремастим сосевима и компликованим техникама спремања. От кузин спада у ову категорију и садржи комплексне и префињене начине припреме јела. Супротно предра-судама да је француска кухиња изузетно компликована, овакав начин при-преме јела се користи веома ретко, искључиво у специјалним приликама, док се свакодневно кување своди на једноставнија и здравија јела.

Седамдесетих година XX века појавио се нови тренд у францу-ском кулинарству, такозвани нувел кузин, као противтежа традиционал-ним јелима. Овај правац је знатно утицао на многе светске стилове у при-премању хране. Он се одликује здравијом и маштовитијом храном са кра-ћим периодом кувања, дијеталнијим сосевима и преливима. Препозна-тљив је по декоративном сервирању јела и смањењу порција.

Кузин ду тероар је кулинарски правац који ступа на сцену крајем 80-их година XX века. Њега одликује фокус на локалним производима од-ређеног региона и враћање традиционалним јелима, уз неке измене на које

их је упутио пређашњи правац, нувел кузин. Данас, примат у француском кулинарству преузима управо овај регионални и рустични начин припреме специјалитета, док остала два не губе на популарности и остају у употреби.

Током последњих неколико деценија, француско кулинарство се више отворило према утицајима из других земаља, али се никада неће одрећи својих добро утемељених и вољених традиција у уживању и величању хране као такве.

Француска култура обедовања

Култура обедовања је изузетно важна и поштована у Француској. Њена кухиња се сматра за водећу у свету и Французи су веома поносни на ту чињеницу. Они имају јединствен однос са храном, прави су хедонисти, воле да кувају и уживају у њој. За разлику од племићких гозби из прошлости, које су трајале по неколико сати и садржале мноштво различитих јела, данашња култура обедовања није остала толико садржајна и временски захтевна. Међутим, оброци од три јела (предјело, главно јело и десерт) су уобичајени и обавезни. За Французе, једење у друштву породице и пријатеља представља посебан ритуал зближавања кроз причу и коментарисање укусне хране и пића. У њиховој култури, врло је заступљено позивање на домаћу вечеру викендом или одлазак у неки добар ресторан.

Као и свуда у свету, ланци брзе хране су нашли место и на француском тржишту, али нису нарочито популарни, управо због квалитета и начина конзумирања хране, који није у складу са спорим, хедонистичким стилем конзумације.

Миодраг Радановић¹³

ФЕРНАНДО МАГЕЛАН

Име човека који је прво препловио Земљу забележено у историји у различитим облицима. У португалским документима јавља се велики морепловац и навигатор као Fernao de Magelhaes. Прешавши у шпанску службу он се потписивао у актима Maghalanes и Maghellanes, а картографи су онда превели на латински језик тај шпански облик у Magellanus.

О Магелановом пореклу и раној младости мало се зна. Рођен је 1480. године. Магелан потиче из сиромашне породице нижег португалског племства. Био је син Родрига де Магелана (Rodrigo de Magelhaes, 1433–1500) и Алде де Меските (Alda de Mesquita, 1447–?). Имао је три сестре, Тереза, Гинебра и Изабела и брата Родрига. Отац му је био из брдовитог краја, осиромашени племић са малим имањем, који је рано умро. Тачно место рођења Магелана није тачно утврђено. Међу њима се помињу Саброса, Порто и Понте де Барка, сва лоцирана у северном Португалу. Ипак је највероватније место рођења Саброса у области Вила Реал. У 12-ој години је постао паж на двору краљице Еленоре од Визе (Eleanor of Visseu, 1458–1525), супруге краља Јована другог Португалског. Магеланова породица је била племићка, али тек на четвртој степену племства. Имао је право да носи и оставља у наследство племићки грб, као и право приступа у краљевски двор. Са 15 година је ступио у службу португалског краља Манауела (Manuel, 1469–1521). По природи тих и повучен дечак. Његов положај на двору није никада у оним непознатим годинама био нарочито значајан. На двору је за оно време примио солидно образовање. Десет наредних година је слабо познато његовим биографима.

Са 24 године напустио је двор и пријавио се као обичан добровољац у индијској војсци свестан опасности које доноси рат. Придружује се заједно са својим другом из детињства Фрнциском Сераом (Francisco Serrao, ?–1521) експедицији португалског истраживача Франциска Алмеиде (Francisco de Almeida, 1450–1510) 1505. Међу 1500 ратника који испред олтара подигнутих руку полажу заклетву верности клечи и 24-годишњи човек дотле непознатог имена. То је Фернандо Магелан.

¹³ miodragrad@yahoo.com

Магелан је већ као младић положио заклетву верности Истоку да би стекао славу. Његово се име не чује нигде изван уског круга морнарице. Ниједан извештај о победи, ниједан опис јунаштва не спомиње њега. Магеланово име се нигде не налази у хроникама рата. Магелан се 1513 налази у Африци. У борби га ударац копљем погађа у подколеницу и прекида му нерв, тако да му лева нога остаје заувек трома и упола одузета. Добровољац индијске војске се враћа у отаџбину исто онако непознат као што је и отишао из ње. Није стекао ни признање ни новац, а вратио се само богатији искуством, са неколико ожиљака на препланулом телу и једним малајским робом Енрикеом, кога је купио у Малаки. Те ствари су одприлике све што Магелан доноси у своју земљу после седам година верне службе своме краљу и својој отаџбини. Ипак, на индијском ратишту је стекао нешто много вредније од одликовања и новца, крвног побратима, коме је спасао живот. То је Франциско Серао.

Са пензијом од 1000 реала и платом у натури од свакодневне порције јечмене каше живи у Лисабону. Храни га држава као ислуженог војника. Магелан је са 35 година доживео и искусио све што ратник, морнар може да сазна на бојишту и мору. Четири пута је обишао око Рта добре наде, два пута са истока и два пута са запада. Велики број пута је гледао смрти у очи. Три пута је осетио хладан непријатељски метал у своме топлом раскрвављаном телу. Видео је велики број земаља, о којима зна више него сви картографи и географи његовог времена. Скоро десетогодишњим искуством увежбан је у свакој техници рата, вешт је у руковању мачем и аркебузом, кормилом и компасом, једром и топом, веслом, лопатом и копљем. Уме да чита портолане, да спушта висак и рукује наутичким инструментима не лошије од „мајстора астрономије“. Упознао је разне расе људи. Жуте и беле, црне и црвене. Служио је својој земљи и своме краљу на све начине на води и на копну, у сва годишња доба и областима мора, на мразу и под врелим небом. Увређен и недовољно награђен за оно што је учинио за своју земљу доноси одлуку да напусти Португал и пређе у Шпанију.

Ветеран индијског и мароканског рата, коме је 37 година прелази португалско–шпанску границу у пратњи малајског слуге у јесен 1517. Потамнео је од сунца, збијене је грађе, ниског раста, округлих рамена, плећат, набијен, мишићав и веома снажан. Масивна глава се налази на чврстом врату као глава у бика. Чупава црнкасто–смеђа брада, околу подшишана, покрива му углату вилицу. Из широког лица испупчила су се дебела осетљива уста са меснатом доњом усном. Ноздрве крупног носа су необично нежно обликоване. Округле очи трепте на бледом и уском лицу. Испупчене јагодичне кости указују на одлучност, а плjosнато чело, што се диже до

раздељка косе, даје утисак упорности. Очи највише долазе до изражаја. Крупне су, тамне и замагљене, хладне и сањарске са дубоким и затвореним погледом. Тело мало нагнуто у страну због укоченог колена.

Слика 1. – Фернандо Магелан

Очигледно је једина путникова брига да избрише прошлост. Ништа га више не треба подсећати на то да је био Португалац. Прешавчи границу оставио је иза граничних стубова све. На граници мења име. Променивши име променио је и сам себе. Проводи тешке дане у Севиљи. Упознаје свог старог ратног друга гувернера Дијегу Барбосу, који му помаже и позива га да борави у његовој кући. Скок у бескрајну даљину океана ограничава се неочекивано и скромно на мали простор породице. Чежња која је обишла цео свет сузила се на обим Барбосиних соба, а из чежње за јунаштвом појавила се срећа и склад. Она се зове Беатриз и то је гувернерова ћерка. Први пут у животу почиње да живи смиреним и складним животом. Нашао је жену која га воли и пријатеље који му помажу. Он, који је тако дуго био луталица, одједном се смирио на једном месту.

Пред својим пријатељима је први пут изнео детаљно свој велики план. У соби струји моћ мора и континента. За време пловидбе око Африке Магелан је приметио да се овај континент мало сужава према југу. Он је дошао до закључка, да се амерички континент, као и афрички,

завршава на јужној полулопти у облику клина, те на југу Јужне Америке мора постојати пролаз ка Јужном мору. Та Магеланова претпоставка показала се као тачна. Магелан у Севиљи склапа и занимљива познанства, који ће му помоћи у остваривању плана. Са трговцем и бродовласником из Антверпена Кристобалом де Харом (Cristobal de Haro, ?–1541) и португалским астрономом и географом Руи Фалеиром (Ruy Faleiro, 1455–1523).

На аудијенцији код младог цара Карла V (1500–1558) која је одржана 1517. износи план путовања. Не глобусу показује пут којим намерава да плови и постојање морско пролаза између Атлантског и Тихог океана, који води до острва зачина (Молучка острва). План му је нешто касније и одобрен. Магелан седи у адмиралској кабини сагнут над пописом посаде. Укупно 265 људи. Добровольци, робијаша и авантуристи. 37 Португалаца, 26 Италијана, 10 Француза, 4 Фламандца, 2 Немца, 2 Грка и 1 Енглец. Брижљиво проверава залихе хране и материјала. Магелан је као искусан морепловац познавао огромну одговорност једног пута у непознато. Знао је да и најмањи предмет који је заборављен у оним зонама где се упутио вредност која се не може надокнадити никаквим износом новца нити сопственом крвљу. Због тога је најстрожији и најпедантнији поглед ове последње смотре упућен намирницама. Трајање путовања се не може ни приближно одредити. Најтежи је то рачун, јер је један именилац, трајање путовања непознат. Због тога је утоварена велика количина хране, опреме и оружја.

Када је постало јасно да ће експедиција испловити као што је планирано, краљ Мануел је одлучио да заустави Магелана на отвореном мору. Али Магелан је предосетио Мануелови заседу. Праву руту пловидбе скривао је иза пловидбе коју је најавио. Да би био сигуран да не постоји начин да би се стварна рута могла открити, није је никоме рекао. Магеланова тајна је касније довела до проблема са посадом, али је он ипак успешно избегао португалске ратне бродове. Десетог августа 1519. пет бродова испловљавају из севиљског пристаништа и спуштају се низ реку Сан Лукар, где се Гвадалкивир улива у Атлантски океан. То су „Тринидад“, „Сан Антонио“, „Консепсион“, „Викторија“ и „Сантјаго“.

Обављена је последња дужност у отаџбини. Сада долази растанак. У Сан Лукару, на ушћу реке Гвадалкивир опрашта се Магелан од жене Беатриз, сина Родрига, зета Барбосе. Адмирал и целокупна посада пре поласка у цркви добијају у цркви опроштај грехова. Морнарица испуљује топовску салву. Каравеле испловљавају 20 септембра 1519. Почиње највеличанственија пловидба у историји човечанства.

Капетан плови према Канарским острвима, на која стижу после шест дана. У подне следећег дана, уместо да плови на југозапад, према

Бразилу, мења Магелан курс више ка југу, ближе афричком континенту. Прелазе екватор. Двадесет деветог новембра угледаше копно. Од обале Африке до обале Бразила допловили су користећи североисточни пасат. Посада спушта сидра на рту Фрио у близини данашњег Рио де Женеира. Генерални капетан даје том месту име, по свецу тог календарског дана, залив Света Луција. Упловили су након 11 недеља пловидбе у залив Рио де Женеиро. Флота након 13 дана задржавања, крајем децембра напушта прелепи залив. Скривено, жестоко нестрпљење тера тог споља самоувереног човека према оном пролазу, који он, према карти немачког географа Мартина Бехаима (1459–1506) и према оном извештају претпоставља на одређеном месту. Тај пролаз, требало би да се појави непосредно иза рта Санта Марија, и због тога Магелан без задржавања плови ка том циљу. Очи су му и дању и ноћу непрекидно уперене у обалу, која клизи крај њих са својим планинама и долинама, клисурама и падинама, сва у магли крута као нео-својив зид. Забада Магелан свој поглед у обалу, као да је жели пробити, док је њене промене контуре покушавају заморити. Али природа је поставила препреку људској радозналости. Он је жилав, фанатик идеје, издржљив, борац. Изабрао је задатак који га је закупио и мора га извршити.

Магелан усмерава морнарицу према југу. Плове поред обале. Сваки залив и свако пристаниште се детаљно испитују. Постаје све хладније. Постепено посада почиње отворено да показује узнемиреност. Магелан се препушта инстинкту, шестом чулу. Жилав је. Онде где би многи одустали он је све упорнији. Након два месеца пловидбе флота упловљава 26 августа 1520 у луку Сан Јулиан, којој Магелан даје име. Ту проводе читава два месеца у неизвесности, несвесни да је пролаз удаљен само неколико дана пловидбе. У луци избија побуна, коју Магелан успева енергичним мерама да сузбије. Станују у колибама на жалу, ветар леди крв у жилама. Храна се састоји од двојека тврдог као камен.

Капетан испловљава, тражи и даље пролаз. На острву се појављује урођеник, кога Магелан због дугачких стопала назива човеком велике ноге или Патагонцем, а земљу Патагонија. После два месеца сувишног одмарања и зимовања 18 октобра 1520 Магелан издаје наређење за испловљавање. Четвртог дана пловидбе појављује се у океану пећинасти рт. Магелан га у част свеца тога дана, назива Девичански рт. Појављује се дубок залив. Бродови се приближавају. Магелан буљи у површину воде као опчињен, која се пред њим пени међу гребенем. Планине затварају поглед, а њихови највиши врхови светlucaју под белим снегом. Магелан се двоуми. Када се вера у постојање канала почела већ губити и када је Магелан већ почео размишљати о повратку преко рта Добре наде, десило се изненађење. Бродска

извидница топовском салвом објављује и обавештава Магелана да је пролаз пронађен. Првог новембра 1520 упловили су у залив, морски пролаз који изгледа као лавиринт. Али за сваки Магеланов тријумф обавезно је везано и разочарење. Тренуци среће у његовом тешком животу збијени су у једну секунду. Дезертирао је најквалитетнији и најбоље снабдевени брод „Антонио“. Магелан доноси веома тешку одлуку да се пловидба настави. Флота плови кроз мореуз и после четрдесет дана угледали огромно море, којим још никада није пловио ниједан европски брод. Флота са три каравеле 28 новембра 1520 упловљава у непознати океан. Магелан плови према северозападу. Плове 40 дана. Море је мирно. Изгледа као плоча, која светлуца под лучном светиљком. Непознати океан због његове тишине Магелан за сва времена назива Тихи океан („*Mar Pacifico*“). Страшна монотонија и тишина, усијано небо. Море се претворило у афричку пустињу. Након сто дана прелазе преко екватора. Залихе хране се брзо смањују. Једу тврд двопек пун црва, мешају га са пиљевином. Као и пацове и кожу осушених једара са бродских катарки. Пију воду која заудара. Јавља се скорбут услед недостатка свежег воћа и поврћа. Велики број морнара умире. Након 110 дана пловидбе океаном одједном 6 марта 1521. угледали су силуете острва. Флота спушта сидра. Наилазе на урођенике који краду са бродова ствари. Магелан их због тога назива Острва лопова.

На острву се посада окрепљује, али у наставку путовања умире још неколико морнара од исцрпљености. Бродови плове даље на запад. После недељу дана 16 марта поново се појављује силуета једног острва. Тражећи Молучка острва стигао је на непознату групу острва (Филипине). Магелан покрштава урођенике и обавља трампу. Бродови 4 априла испловљавају. Након три дана пловидбе, 7 априла приближава се флота острву Цебу. На острву Мактан становници одбијају покрштавање. Магелан доноси одлуку да изврши малу ратну операцију на острво и присили поглавицу на послушност. У поноћ, 26 априла 1521 Магелан се са морнарима приближава острву. Три сата пре заласка сунца налазе се чамци пред Мактаном, али је у међувремену наступила осека, коју нико није узео у обзир. Чамци не могу до обале. а артиљерија је неупотребљива. Поглавица добија одличног савезника у структури обале. Услед густо истурених коралних гребена чамци не могу до обале. Тиме је Шпанцима унапред онемогућен ратни поступак од највећег дејства. Разорна ватра из мускета и самострела. Магелан је стиснуо очне капке. Посматра обалу. То је последња препрека, која га можда дели од побратима Франциска Серао. Као да његове очи у том тренутку обухватају читаву садашњост, а нерви напети као осетљиве струне телепатски осећају свога пријатеља, коме је у том тренутку потребна по-

моћ. Магелан се огледа. Оклопи се сјаје, а у реткој јутарњој магли, танкој као паучина, лица њгових пратилаца су укочена. Деветнаест морнара се искрцава на обалу. Развија се борба. Магелан је рањен. Стрелица га је погодила у бутину. Стеже усне и храмље. Образи су му преливени знојем, а очи су му стаклене. Брада му је сва заплетена, а преко оклопа клизе капи крви. Битка траје већ цео сат. Сунце пржи, а море је блиставо, бело и тврдо као ледник. Ударац му одбија кацигу са главе. Не може да види, јер му је од једном нешто топло почело цурити преко очију. Рањен је у слепочницу. Дланом брише чело, До колена стоји у води. Опет се стрелица забада у десну подколеницу. Магелан затетура. Хрома лева нога није у могућности да издржи његову тежину. Сувише је исцрпљен. Камен му гњечи лакат десне руке, а ударац му погађа лист леве ноге. Генерални капетан се тетурала, а острвљани га боду копљима и зашиљеним колчевима. Морнари на чамцима последњи пут препознају његово лице, бледо и крваво, а онда оно плу-сну у воду. Океан прекри својим таласима адмирала.

Остатак Магеланове флоте неколико дана након битке напушта острво. Недостатак вође види се одмах по узимању несигурног курса бродова. Бродови плове у неизвесност, магловиту даљину, по испрекиданој црти, а можда у круг. Окрећу се као на вртешци. Тумарају по Сундском архипелагу као слепци. Магелан је од људи који су му се у почетку противили створио дисциплину. У његовом примеру потешкоће су биле само предзнак успеха. У тренутку највеће опасности показује се васпитање њиховог мртвог адмирала. Чини се као да Магеланова рука и даље управа помоћу једног од његових другова. У тих неколико недеља доказаће да идеје не умиру. Тело ствараоца, визионара, човека, који је савладао свет, који је својим прстима завртео слику Земљине лопте, труне на Мактану, али његов ум, у којем је велики план претворен у стварност, жив је и сада. За своје људе је био чаробњак. Али његова највећа заслуга је што ће и након своје смрти једног од својих највећих противника придобити за себе, не више својим положајем или снагом своје личности, већ једино смелошћу своје идеје. Баскијац Елкано је одлучио да крене даље путем којим је пошао адмирал. Пристају на Тидор 8. новембра 1521. једном од пет величанствених острва о којима је Магелан сањао цео живот. Са бродова људи гледају у обећану земљу. То су Острва зачина. Острва тајни, извор богатства.

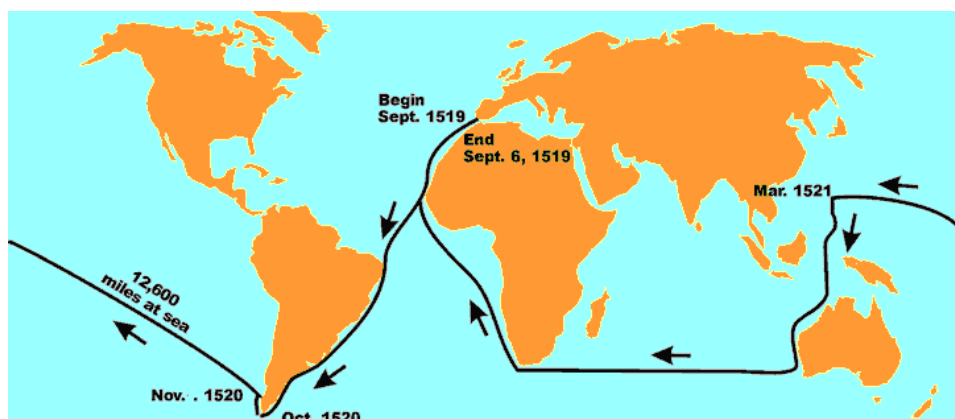
Серао је одвукао Магелана из отаџбине, у којој је могао да живи смиреним животом, одвукао од љубави и породице, Беатриз. За време детињства, младости и зрелости тражили су један другог. Нашли су се и допуњавали се. Живот их је тако дубоко и неодвојиво повезивао, да су могли бити одвојени просторно, али не и временски.

Магелан се упарво припремао за казнену војну експедицију на Мактан када је на Молуке стигао португалски трговачки брод. Капетан Менезес је посетио свог земљака Сераоа, који га је пријатељски дочекао. Менезес користи повољан тренутак и сипа Сераоу у чашу отров. Самртна борба је страшна. У међувремену флота утоварује зачине. Неустрашив и јуначки скок са Малајског архипелага почиње 13. фебруара 1522. са једног од пристаништа острва Тимор. „Викторија“ подиже сидро. На њему је 40 официра и морнара. Још једном је Елкано, сећајући се савета предострожности мртвога адмирала детаљно поправио брод.

Огромна тешкоћа коју Елкано мора да савлада састоји се у томе што он не само да не сме да искористи португалска пристаништа, него што мора да их у највећем луку заобилази. Магеланови људи су сазнали да је краљ Мануел наредио да се ухвати сваки Магеланов брод и да се чланови посаде заробе као гусари. Пред Елканом се налази задатак да на малом, дотрајалом и крцатом једрењаку, ни мање ни више него одједном преплови читав Индијски океан, да обиђе рт Добре наде, па онда још целу Африку. Не пристајући уз обалу ни један једини пут. Подухват који би и данас представљао изузетно тешку пловидбу чак и за модеран прекоокеански брод. Три и по месеца касније стигли су у близину Рта добре наде. Јавља се њихов ужасни верни пратилац са Тихог океана. Немилосрдни мучитељ и убица старих добрих другова, мора да се опет сакрила на брод. То је глад. Хране је остало мало. Хране се житом и пиринчем. Пију воду покварену од дугог стајања. Месо је сатрулило, заудара и пуно је црва. Целу залиху бацају у море. За исхрану им остаје само пиринач, а за пиће вода. Све мање пиринча и све блутавије воде. Једу сиров пиринач, јер више не могу да кувају. Викторија пропушта воду. Двадесет и два морнара умиру од глади, па их бацају у море. Рт добре наде успевају са великим тешкоћама да прођу 19. маја. Једва успевају да поправе оштећени брод и настављају пловидбу уз афричку обалу на север. Тешко, лагано, стењући као рањеник вуче се брод даље уз обалу. Преваром успевају да од Португалаца на обали добију нешто хране и воде, да не умру од глади, па настављају пловидбу.

Брод се дотетурао 6. септембра 1522. у луку Сан Лукар. На палуби се налази 18 гладних и исцрпљених морнара који се тресу у грозници. Узбуђено, не скидајући поглед посматрају грађани како морнари силазе са „Вокторије“. Живи, тетурави костури, један за другим ступају на земљу несигурним корацима. Одвукли су се на копно, тетурају се, окрећу главу и гледају. Не могу се ни смејати ни плакати. Права дуга поворка живих лешева. Бледи и исцрпљени безимени јунаци крећу у катедралу. Неспретно падају на колена да пољубе чврсту родну земљу. Радост и саучешће

опкољавају их у истом тренутку. Нуде им јело и пиће. Позивају их у куће. Терају их да причају о својим пустоловинама и патњама. Али они то не желе одмах, већ касније. Прво ходочашће у цркви Санта Марија де ла Викторија. Ћутећи размиче се народ. Боси у белим мртвачким кошуљама са запаљеном свећом у руци, ходају према цркви. На месту растанка да захвале богу за милост што их је спасио од сваког зла, невоља и вратио их у своју земљу. Одједном код степеница катедрале учинило им се да чују Магеланов хроми корак. Пошто су се богу и свецима захвалили на спасењу, похлепно грабе рукама топао, свеж хлеб, који им гостољубиво нуде. Годинама нису осетили под ногама ту меку средину, пробали вино, месо и воће своје земље. Али тек што су мало повратили снагу, преморени људи падају на кревете и спавају. После више година, први пут без бриге.

Слика 2. – Магеланова рута пловидбе око Земље

Шпанија се сва занела од одушевљења. Вест је прелетела читавом Европом. Највеличанственија пловидба у историји географских открића је завршена. Човек је по први пут препловио Земљу. Путовање је трајало 1124 дана, а прешли су 45671 морских миља. Одисеја је извршена под шпанском заставом. Славно се искусио Елкано за своју кривицу пред Магеланом остварајући вољу мртвог вође. Магелан је изменио слику света, али жртвовао свој живот да би доказао просторну повезаност океана. Трагично завршава и Магеланова породица. Други Магеланов син умире приликом порођаја Беатриз. Пет месеци након борбе на Мактану умире у Севиљи његов син Родриго, а његова жена дона Беатриз умире шест месеци након свог детета. Преживео га је једини Барбоса, његов зет. Повео му је на пут сина јединца и није га више вратио.

Магелан све што је у тренутку одласка тражио ускраћује му се. Ништа не добија. Нико не наслеђује Магелана. Изумрла је читава његова породица. Никога нема да изврши његову последњу вољу. Трагика Магелановог живота је у томе што му је било допуштено да терет само носи, а никада да ужива у његовом коначном успеху. Допушта му се само једно, да пронађе пут око Земље. То је највише и желео. Али му не даје тријумф повратка, срећнији део његовог дела. Он сме само да погледа, да обухвати венац победе, али не и да га стави на главу. Магелан је пронашао западни пут за Индију који је безуспешно тражио велики број морепловаца.

Трговци и држава од зачина остварују огроман профит. Наука је ипак имала много већу корист него трговима зачинима. На доказу да је Земља округла биће засновано читаво знање о Свмиру. Одбачене су као нетачне дотадашње космографске хипотезе и доказано је постојање огромног воденог пространства између Азије и Америке, много веће од Атлантског океана. После Магелановог подухвата доказано је да се сви океани на јужној хемисфери спајају, образујући јединствен светски океан (светско море). Као и да водено пространство обухвата много већи део Земљине површине од копна. Исправљене су Птоломејеве грешке које се односе на ширину азијског копна. Утврђена је величина Земљиног обима. Доба великих географских открића завршена је овим највећим открићем.

Негде на командном мосту увек стоји велики капетан. Мада бродски прамац не сече више нове географске ширине и не плови у непознате пределе, у неоткривене земље, он се налази свугде, где се пропињу таласи, где океан ври, док звезде светлуцају изнад јужног мора и док се Земљина кугла окреће око своје осе. Он и даље управља кормилом, његово око завирује у компас, а његово непопустљиво наређење назива се дужност за оне који се двоуме. Док год буду морске мене ударале у обале, док год се плима буде смењивала са осеком, његово ће име, спомен, што га је оставио, његов пример живота бити узор, што одушевљава, а слика његовог херојског живота остаће вечна. У част сећања на Магелана, као славног морепловца и географског истраживача подигнут је споменик у Лисабону. На острву Мактан на месту за које се се верује да је он убијен налази се велики торањ. По њему је дато име ударним кратерима на Месецу и Марсу. Јужноамерички пингвин се по њему назива Магеланов пингвин. Мореуз између Патагоније и Огњене Земље, кроз који је он прошао назива се Магеланов мореуз. На јужној хемисфери видљиви облаци се називају Велики и Мали Магеланов облак.

Др Бојана Јанциковић¹⁴

СИДНЕЈ

Аустралија је најмањи и најмлађи континент смештен на јужној хемисфери. У административном погледу Аустралија обухвата шест савезних држава, две савезне територије, као и спољне територије. Главни град Аустралије је Камбера, али је Сиднеј најзначајнији град. Привредно најразвијенија савезна држава Аустралије је Нови Јужни Велс, која је и најстарија савезна држава. Главни град Новог Јужног Велса је Сиднеј. Простор данашњег Сиднеја насељавали су Аборицини. Први Европљанин који је ступио на тло Сиднеја био је Џејмс Кук, 1770. године. Средином 19. века пронађено је злато у околини Сиднеја. Тако је ова област почела масовније да се насељава. Данас је Сиднеј модеран град, где је присутна верска толеранција многих религија.

Поред тога што је Сиднеј најстарији град, он је уједно и највећи, најнасељенији, финансијски најскупљи центар Аустралије. Званични језик у Сиднеју је енглески. Међутим, може се чути и мандарински, кантонски, грчки, вијетнамски и арапски. Сиднеј је иначе град имиграната. Површина Сиднеја износи 12 145 km². Док централни део Сиднеја се простире на 27 km². Према последњем попису (2018), Сиднеј има 4 850 000 становника. Густина насељености је 400 становника на километру квадратном, што га убаја у густо насељене градове света.

Географски положај Сиднеја

Сиднеј је најстарији град Аустралије. Назив је добио по Томасу Таунсенду, познатом и као лорд Сиднеј. Настао је када је прва флота допловила до обале источне Аустралије. Вођа флоте је био Артур Филип, који је основао прву европску колонију у Сиднејској ували. Тако је настала колонија Нови Јужни Велс, са градом Сиднејом, основаним 1788. године. Исте године је и Сиднеј проглашен за главни град.

Због повољног географског положаја на југоисточној обали Аустралије, велики значај има стратешки положај, што га чини најважнијом луком на јужном Пацифику. Из историјских и политичких разлога, граница града Сиднеја се променила неколико пута. Територија града је смањена у перио-

¹⁴ bojana.jandzиковић@pr.ac.rs

ду од 1968. и 1989. године. Границе су се поново повећавале, тако да је 2004. године дошло до спајања суседног града јужног Сиднеја у град Сиднеј. У географском погледу смештен је на југоистоку Аустралијског континента. Простире се између 33°52'10" ј.г.ш. и 151°12'30" и.г.д. На западу се протеже до Плавих планина, на истоку до Великог Тихог океана. Северна граница се пружа до јужне обале језера Мацкаменона до залива на југу.

Климатске особине Сиднеја

Географски положај Сиднеја одређују климатске карактеристике. Сиднејска област има влажну суптропску климу. Температура се креће од 32°C лети, до 8°C у зимском делу године. Сиднеј важи за град са доста сунчевих зрака. Због велике количине падавина и облачности током лета утиче на то да има мање сунчевих зрака. На Опсервационом брду у Сиднејском временској станици измерене су екстремне температуре ваздуха. Јануара 18. 2013. опсег је био 45,8°C. Минимална дневна температура је била 2,1°C, док је максимална била 43,7°C у центру града. Екстремне топлоте Аустралијског континента на простору Сиднеја окончавају јужни ветрови. Они простору Сиднеја доносе олује (краткотрајне и тешке кише и грмљавине) и пад температуре. У Западном Сиднеју магле су честа појава током зиме. Екстремно топло у Сиднеју је неколико дана у години, када западни ветрови доносе топао и сув ваздух из пустиње. Екстремне летње температуре се смењују са доласком хладног фронта са Тасманског мора. Најављује се јаким ветром са јужне стране, познатим као „Супер Бонд”. Током прве половине године падавине су у Сиднејској области израженије. Просечна годишња количина падавина износи 1 200 mm. Равномерно су распоређене током целе године. На источној обали израженије су веће количине кише које доносе ветрови. Летњи период карактеришу олује са грмљавинама, а зимски хладни фронтови. Снег у овој области је незапамћена појава. Сматрало се да је последњи пут падао 1836. године. Ту чињеницу је оповргао догађај из јула 2008. када је падао град. Те две падавине су поистовећене и дошло се до закључка да је падао град. На климатске прилике у Сиднеју утичу јужне осцилације Ел Ниња. Сиднеј је ретко под утицајем циклона. Супротне осцилације Ел Ниња изазива сушу и шумске пожаре са једне стране, док са друге изазива олују и поплаве.

Саобраћајна повезаност Сиднеја

Саобраћај у Сиднеју је добро развијен. Планирање и инвестирање у друмски превоз је заостајао у развоју, што је довело до неефикасности и

непоузданости. Од шездесетих година употреба приватних аутомобила је значајно повећана. Покушаји да се растерети загушеност мостова и улица, изградњом аутопутева само су делимично успешни. Законским мерама у Сиднеју су предузете мере да се забрани целокупан саобраћај у одређеним деловима унутрашњег града.

Изградња железничке пруге је почела 1854. године, а главне линије су се прошириле јужно од Сиднеја. Међудржавне везе су у потпуности биле проблематичне, због недостатка стандардних процена између држава. Оснивањем националне железничке службе 1995. године тај систем је уређен. Изградња подземне железнице града је почела 1926. године и само је у централном делу подземна. Завршетком изградње лучког моста (1932) северна обала је директно повезана са железницом до града. Због свог географског положаја град је повезан и трајектима. Јавни трајект систем, постоји и од велике је важности за оне који живе на обалама лука. Он пружа превоз за путнике и посетиоце, а на располагање је и за туристичка крстарења. Сиднеј је највећа Аустралијска лука за извоз вуне. Тако да на основу пристигле вуне у луку одређује се цена у свету. Историјски најзначајнија је лука Порт Џексон, која је у погледу оптерећења и вредности терета највећа у Сиднеју. Широке услуге ваздушног саобраћаја се остварују са аеродрома у Сиднеју. Најпрометнији аеродром је Кингсфорд Смитх. Један је од најстаријих стално оптерећених аеродрома у свету.

Географски положај Сиднеја у односу на главне градове савезних држава је повољан. Од главног града Камере је удаљен 286 km, од Мелбурна је 881 km удаљен. Док је од Бризбејна удаљен 938 km, од Аделејда 1 406 km, док је од Перта удаљен 3 970 km.

Демографске карактеристике Сиднеја

Сиднеј је најнасељенији град Аустралије. Има 4 850 000 становника (2015), односно више од 50% од укупног становништва у Новом Јужном Велсу. У централној зони Сиднеја живи преко 150 000 становника.

Током двадесетог века Сиднеј је доживео највећи процват. Развојем индустрије број становника у Сиднеју премашује 1 милион. Тако је Сиднејска област на основу пописа из 1991. године имала 3 097 950 становника, а 1996. године 3 276 207 становника. На основу пописа из 2001. број становника у Сиднеју се повећао на 3 502 300 становника. Према попису из 2006. године у граду је живело 3 641 422 становника. У широј зони Сиднеја живело је 4 119 190 становника (2006). Док је унутрашњост Сиднеја једна од најгушће насељених места у Аустралији од 4 000 ст./km².

Због јаког и стабилног прилива имиграната током целе године, Сиднеј има шаролику националну структуру. То потврђује годишњи раст становника у Сиднеју је 70%, томе доприносе имигранти, због чега је Сиднеј седми град у свету по броју имиграната. Град насељавају многе различите заједнице и људи који долазе из разних социјалних и културних средина. После Аустралаца, Сиднеј насељавају: Енглези, Иранци, Шкоти, Кинези и остали народи. Процењује се да је чак 49% односно половина становника Сиднеја рођена у иностранству. Од тога чак 35% долази из земље у којима је енглески матерњи језик. Међутим, говори се и арапски, кинески и грчки. На територији Сиднеја живи и 1% аутохтоног становништва. У граду има много храмова, јер је у присутна верска толеранција многих религија. Од велике важности за развој Сиднеја има и катедрала Свете Марије. Она представља једну од седам највећих у свету. Као хришћани идентификовано је 64% становника, 14% су атеисти, 4% муслимани, 4% будисти, 2% хиндуси, 1% Јевреји, 0,4% Срби и 10% се не изјашњава о вери.

Историјски развој Сиднеја од кажњеничке колоније до савременог града

Сиднеј је имао дуг развојни пут. Пре око 45 000 година простор данашњег Сиднеја насељавали су Аборицини, као и остали део континента. Британски морепловац Џејмс Кук је 1770. први дошао до југоисточних обала Аустралије. Тако је откривен нови континент. Он се искрцао у заливу Ботани Беј, а то је простор данашњег Сиднеја. Пошто се ту кратко задржао, град на је на оснивање чекао 18 година. Тако је, 1788. године британски адмирал Артур Филип, на простору данашњег Сиднеја основао прво британско насеље на простору целог континента Аустралије. Насеље је назвао Њу Албион. Међутим, како је тај простор био британско насеље, променио је назив у Сиднеј. Тај назив и данас носи у част британског министра унутрашњих послова Томасу Таунсхенду, лорду од Сиднеја. Због неприступачности терена, експедиција се искрцала северније у заливу Џексон. Тада је откривена најдубља лука на свету. Историја Сиднеја почиње као британска казнена колонија. Када су Европљани дошли на тлу Аустралије уништили су стара насеља Аборицина. То су учинили због болести на које нису били имуни. Осуђеници су довођени у овај регион и наилазили су на тешке животне услове. Земљиште је било сиромашно, морало је да се обрађује ручно. Било је и честих сукоба између слободних насељивача и осуђеника.

Истраживања Аустралије су настављена, тако се и број становника у Сиднеју повећавао. Британска влада је обезбедила слободнију земљу,

бесплатан рад осуђеника, слободне капиталне радове и повезала је земљу са осталим тржиштем за производњу. Тако су трговинске везе са остатком света биле успостављене.

Слика 1. – Застава Сиднеја

Слика 2. – Грб Сиднеја

Унутрашњост Сиднеја се развијала програмима јавних радова, пратила је изградњу црква, болница, школа, зграда, бројна архитектонска достигнућа и тд. Тако је период од 1850. до 1890. године најупечатљивији за бржи развој Сиднеј. У месту Батхурст је откривено злато, па је број становника са 40 000 достигао чак 200 000. Због експлозивног раста становника, изграђена су предграђа у којима су груписане куће. То наслеђе из прошлости је и данас најпривлачније, јер су куће саграђене у истом стилу са великим терасама.

Током периода златне грознице (1851-1861) развијали су се остали градови у Аустралији. Тако се развила и престоница Викторије главни град Мелбурн, који је постао финансијски центар Аустралије и престоница Комонвелта. Експлозиван развој Сиднеја узрокован проналаском злата, довео је до тога да је постао већи од Мелбурна. Сиднеј је желео да постане главни град Аустралије. Компромис између ова два града решен је тако што је за главни град проглашена Камбера. Споразум између најстарије аустралијске савезне државе Новог Јужног Велса и привредно развијене савезне државе Викторије постигнут је споразумом. Године 1908. одабрана је локација главног града 298 km југозападно од Сиднеја и 650 km североисточно од Мелбурна.

Од 1911. године Сиднеј је поново постао највећи град у Аустралији. После Другог светског рата то је имало значаја за развој трговине према Северној Америци и Азији. Сиднеј је остао популарнији од Мелбурна, ако се изузме функција главног града Канбере, он је највећи финансијски, трговински и производни центар. Привредни раст Сиднеја је у границама најразвијенијих градова света. Постао је интернационална и најсофистициранији град Аустралије. Његова улога да буде домаћин 27. Олимпијских игара 2000. године је најупечатљивији пример развоја модерног града. Најпопуларнији летњи спорт који се игра у Сиднеју је крикет. Године 2015. Сиднеј је био домаћин Светског такмичења у крикету.

Последњих година Сиднеј представља најразвијенији град јужне хемисфере. Томе доприноси развој индустрије (металопрерађивачка, машинска, хемијска, електронска, текстилна, дуванска). Највећи значај има прехрамбена индустрија, као и рафинерија нафте на периферији града. У граду је основана после Другог светског рата и фабрика авиона.

Антропогене вредности Сиднеја

Становници Сиднеја, а и туристи могу много тога да виде кад су у питању природне лепоте, као и знаменитости саграђене људском руком. Најаутентичнија је Сиднејска опера (Sydney Opera). Друга знаменитост је Сиднејски лучки мост (Sydney Harbour Bridge). Поред најпознатије Краљевске ботаничке баште (Royal Botanical Gardens), постоје још три. Постоји неколико универзитета, укључујући и најстарији Универзитет у Аустралији који се налази у Сиднеју, основан 1850. године. У Сиднеју се налази и торањ (Sydney Tower) висок 305 м, други је по висини у Аустралији и трећи на Јужној хемисфери. Постоји још и Сиднејски акваријум (Sydney Aquarium), бројне луке нпр (Darling Harbour), многе зграде нпр. Краљице Викторије (Queen Victoria Building), затим музеји (Powerhouse Museum) и многа друга антропогена достигнућа.

На првом месту је свакако Сиднејска опера. По њој је Сиднеј у туристичком смислу и постао популаран. Сиднејска опера је дело данског архитекте Јерна Уциона. Влада Новог Јужног Велса је била покровитељ изградње која је трајала од 1959. до 1973. године. Место где је грађена опера је познато по имену првог Аборигина који је овде рођен, а говорио је енглески Бенелонг Поинт. Сиднејска опера се сматра за најзначајнију грађевину XX века, а свечано ју је отворила краљица Елизабета II. Изграђена је на величанственој локацији на луци, окружена водом са три стране. Центар је Аустралијске националне опере, као и Сиднејске филхармоније и

позоришног живота. Експресионистички изглед опере опкољене водом, туристе подсећа на отворену шкољку. Расвета спољашности Сиднејске опере и унутрашњости где се налази 1.000 просторија довољна је за расвету насеља од 25.000 становника. Аутентичност опере представљају највеће механичке оргуље на свету, са 10.500 труба. Необичност даје и дворана обојена у црно, као и Завеса Сунца. Током године дворана је отворена за посетиоце, осим за Божић и Велики петак, по Јулијанском календару. Од 2007. опера је постала део UNESCO-ве Светске баштине. Током протекле године Сиднејску оперу је посетило око 2 милиона посетилаца.

Слика 3. – Сиднејска опера

До изградње Сиднејске опере највећа знаменитост у Сиднеју је био Сиднејски мост. Идеја за изградњу моста потекла је 1923. године. Почетак развоја је везан за стари део Рок, који се налази око луке. Стари део града је мостом спојен је са новим делом Северни Сиднеј. Данас се сматра једним од највећих архитектонских дела, пуштеног у функцију 1932. године. Издиже се 135 метара изнад воде. Грађевина важи за највећи мост на свету, саграђена са једним челичним луком. Пројектант моста је енглески инжињер Ралф Фриман. Мост има специфичан надимак „вешалица за капут”. Многи га сматрају симболом Сиднеја због своје конструкције. Постављен је на четири носача, са распонима како би пролазили бродови. Његову пропусност карактерише шест аутомобилских трака, четири железничке, две пешачке стазе. У стубу моста посетиоци могу се попети на две стотине степеница. На југоисточном крају моста налази се музеј, који је посвећен историји настанка конструкције моста.

Трећа знаменитост у Сиднеју налази се у самом центру. Кварт се назива Рокс, због оштре и камените обале на западу сиднејске увале. Некада био насељен Аборицинима, по имену Гадигал. Са доласком Европљана ово је била прва градска област њима насељена. Туристи овде могу да виде и најочуванију саграђену кућу у Сиднеју Cadman's cottage која датира из 1816. године. У самом кварту се налази истраживачки музеј Рокс у којем се може сазнати развој кварта од аборицинског периода до данашњих дана. У овом кварту се славе сви светски празници.

Слика 4. – Поглед на Сиднејски мост

На самом крају северног дела Сиднејског пословног центра, између кварта Рокс и Сиднејске опере налази се Кружно пристаниште (Circular Quay). Лука је у већини испуњена трајектима. Кружног је облика, што доприноси већој атракцији луке. Током читаве године овде се организују улични перформанси као и фестивали. Када се исплови из луке током зимског периода туристи могу посматрати миграцију китова. Такође, атрактивност кружног пристаништа је за време дочека Нове године јер се са овог места пружа најбољи поглед гламурозних ватромета.

Значају развоја Сиднеја доприноси лука Дарлинг. У пешачкој зони се налазе продавнице, музеји, галерије, ресторани итд. Посебно се истиче музеј Мадам Тисо, затим зоо-врт дивљих животиња, као и сиднејски акваријум. У музеју се чува реплика брода капетана Кука. У акваријуму се налазе животиње воденог света Аустралије, који је најимпресивнији на свету.

Како је Сиднеј био енглеска колонија овде се налази зграда краљице Викторије из 1898. године у неороманском стилу. Због велике зграде,

била је претворена у пијацу, док се данас овде налази тржни центар. Атрактивност зграде доприноси њена конструкција. На самом врху се налази 20 малих купола, а централна је велика. Такође, нарочито су интересантни шарени прозори у виду мозаика.

Као један од симбола је и највиша грађевина Сиднејска кула (висине 309 метара), која је после грађевине у Окланду, највећа на јужној хемисфери. Атрактивност куле је у томе што је њена унутрашњост у стаклу. Лифтом се стиже до врха куле, одакле је поглед на Сиднеј феномелан.

Када је саобраћај у питању најстарија улица је и најконцентрована. Носи назив Џорџ, а у њој се налазе историјске грађевине, катедрале, градске куће, бројни услужни објекти итд. Због своје густе инфраструктурне мреже, Сиднеј би требао да важи за загађене градове. Од 1816. у Сиднеју су прописани закони за очување природе и отворене бројне ботаничке баште, која је уређена и засађена одређеним биљкама: баште ружа, са орхидејама, палмама, папратима, као и ретким биљкама итд.

Како је Аустралија надалеко познат континент по различитим животињским врстама, тако се и на територији Сиднеја могу срести бројне животињске врсте. Од 1916. у Сиднеју је отворен зоолошки врт, у предграђу Мосман. То је уједно један од најбројнијих зоо вртова у свету јер броји преко 4.000 животиња. Најпопуларније животиње су: лемури, коале и фоке.

У Хајд парку се налази највећи природњачки музеј у Аустралији. На територији Сиднеја налази се катедрала Свете Марије, која је изграђена у духу католицизма. Њена изградња је почела 1868. а завршена 1882. године. Изграђена је у архитектонском стилу неотике. Најпосећенија је за време Божића. Између Хајд парка и зграде Опере протеже се улица Маквари, која је важила за главну улицу у Сиднеју. Име је добила по гувернеру Маквару. Највећа државна библиотека се овде налази. Такође, овде је 1816. подигнута болница, али због мале зграде, пресељена је на другој локацији, а у згради болнице је премештен Парламент државе Нови Јужни Велс. Од 1850. Сиднеј је постао културнопросветни центар Аустралије јер је основан најстарији универзитет. Данас у граду постоји три универзитета, бројне основне, средње и високе школе, научни институти, музеј, као и астрономска опсерваторија. Сиднеј карактерише присуство великог броја ресторана индијске, италијанске, кинеске и других кухиња.

Закључак

Сиднеј је најразвијенији град Аустралије. Нуди добру забаву јер привлачи сваки већи музички, драмски и други културни живот.

Најзначајнији минерални извор је црни угаљ. Скоро три четвртине Аустралијских производних индустрија налази се у Сиднеју. Најразвијеније су инжињерска, металопрерађивачка, трговинска, индустрија за прераду нафте, петрохемијска, као и прехранбена. Последњих година заштитна животне средине је великог значаја, због чега су фабрике и индустријска постројења из унутрашњости пребачене у спољашње приградско подручје. Сиднеј има велики утицај на културни живот Аустралије. У граду се налази пуно позоришних и уметничких галерија. Образовани систем у Сиднеју је уређен тако да је образовање бесплатно у основним и средњим школама. Међутим, постоји и римски католички систем школа, као и приватне школе. Универзитети у Сиднеју се налазе међу водећим образовним институцијама у држави.

Општи ефекат је да је Сиднеј привлачан, пружа неочекивано леп поглед кроз сваку улицу, што га чини најпривлачнијим градом. Уређеност и атрактивност плажа, посебно за сурфере, Сиднеј издваја међу најлепшим на свету. Зато Сиднеј представља град за физичко уживање.

Николета Живановић¹⁵

ЈЕЗИЧКИ ПОДСЕТНИК ЗА ТУРИСТЕ

SRPSKI	ENGLESKI	GRČKI
Aranžman	Arrangement	Πακέτα Διακοπών (pakEta diakoPon)
Autoput	Highway	Αυτοκινητόδρομος (autokinitOdromos)
Aerodrom	Airport	Αεροδρόμιο (aerodrOmio)
Balkon	Balcony	Μπαλκόνι (balkOni)
Banja	Spa	Spa, lutro (spa, lutrO)
Glavni grad	Capital city	Η πρωτεύουσα (i protEvusa)
Granica (državna)	State border	Κρατικά σύνορα (kratikA sInora)
Destinacija	Destination	Προορισμός (proorizmOs)
Ekoturizam	Ecotourism	Οικοτουρισμός (ikoturizmOs)
Jezero	Lake	Λίμνη (lImni)
Kamp	Camp	Κάμπινγκ (kamping)
Kulturni turizam	Cultural tourism	Πολιτιστικός τουρισμός (politistikOs turizmOs)
Kategorizacija	Categorization	Κατηγοριοποίηση (katigoriopilsi)
Lobi	Lobby	Λόμπι (lObi)
Motel	Motel	Motel (MotEl)
More	Sea	Θάλασσα (thAlasa)
Meni	The menu	Meni (menI)
Nautički turizam	Nautical tourism	Ναυτικός τουρισμός (naftikOs turizmOs)
Odmor	Holiday	Διακοπές (diakoPES)
Putna karta/mapa	Map	Οδικός Χάρτης / Χάρτης (odikOs hArtis)
Pasoš	Passport	Διαβατήριο (diavatIrio)
Plaža	Beach	Παραλία (parallIa)
Pun pansion	Full accommodation	Πλήρης διατροφή (plIris diatrofI)
Putovanje	Travel	Ταξίδι (taksIdi)

¹⁵ nikoletamau@gmail.com

Planina	Mountain	Βουνό (vunO)
Reka	River	Ποταμός (potamOs)
Rezervacija	Reservation	Κράτηση (krAtisi)
Razgledanje grada	Sightseeing	Ξενάγηση (ksenAgisi)
Red voznje	Timetable	Χρονοδιάγραμμα (hronodiAgrama)
Smeštaj	Accommodation	Διαμονή (diamonI)
Suvenir	Souvenir	Σουβενίρ(s uvenIr)
Soba	Room	Δωμάτιο (domAtio)
Turizam	Tourism	Τουρισμός (turizmOs)
Turista	Tourist	Τουρίστας (turIstas)
Turistička agencija	Tourist agency	Ταξιδιωτικό γραφείο (taksidiotikO grafIo)
Turistički vodič	Travel Guide	Ταξιδιωτικός οδηγός (taksidiotikOs odigOs)
Turistička vrednost	Tourist value	Τουριστική αξία (turistiki aksIa)
Turističko naselje	Tourist resort	Τουριστικό θέρετρο (turistikO thEretro)
Turistički punkt	Tourist checkpoint	Checkpoint
Turistička atrakcija	Tourist attraction	Τουριστικό αξιοθέατο (turistikO aksiothEato)
Turističko mesto	Tourist place	Τουριστικό μέρος (turistiko mEros)
Luka	Port	Λιμάνι (limAni)
Tur. geografija	Tourist geography	Τουριστική γεωγραφία (turistikI geografla)
Turistička regija	Tourist region	Τουριστική περιοχή (turistikI periohI)
Ugostiteljstvo	Catering	Catering
Francuski ležaj	French bed	Διπλό κρεβάτι (diplO krevAti)
Hotel	Hotel	Hotel, Ξενοδοχείο (hotel, ksenodohIo)
Hostel	Hostel	Hostel
Crkva	Church	Εκκλησία (eklisIa)
Centar grada	Downtown	Κέντρο της πόλης (kEdro tis pOlis)

Јован Цвијић (приредио проф. др Стеван М. Станковић)

ПЕТАР ЈАНКОВИЋ¹⁶

Једнога суморнога јесењег дана, пре 14 година, ушао је у Географски Завод један од најмлађих и најсмернијих слушаца тадашњег Филолошко-историјског одсека Велике Школе и изјавио да жели штогод радити. Био је с најбољим успехом положио испит из географије, а били су запажени његови озбиљни и смишљени одговори. То је био Петар Јанковић. Упознам га с картографским пословима, у које су тада обично увођени почетници. Мучан ђачки живот га је спречавао да уредно ради у Заводу. Али су се ипак јасно виделе неколике његове солидне особине: савесност, озбиљност и тежња, јамачно урођена тежња, за прецизним радом. При крају школовања 1898. Петар Јанковић је довршио свој део корисног рада: *Површине речних сликова у Србији* који је штампан у *Споменику Српске Краљевске Академије*. После свршене Велике Школе Јанковић добије место у нашој солунској гимназији и проведе овде преко четири године као наставник и васпитач радећи предано као најсавеснији међу савесним. Овде је запажена једна његова нова особина, која је међу познаницима постала провербијална: волео је да нађе тешкоће и да их савлађује са најупорнијом жилавошћу. Зато су му поверавани и многи национални задаци. Била је радост видети како је тај младић својим солидним особинама задобио поверење и поштовање не само врло интелигентног директора српске солунске гимназије и српскога круга, већ и многих странаца. Али научно није напредовао. Слушаоци Филолошко-историјског одсека не учећи природне науке, нису могли задобити праву спрему из физичке географије. На самостални научни рад те врсте нису могли ни помишљати. Јанковић је потпуно савладао недостатке школе.

¹⁶ Петар Јанковић (Смедерево 1874 – Београд 1909), био је Цвијићев ученик и сарадник. Завршио је историјско-географску групу Велике школе у Београду, а стручно се усавршавао у Берну и Халеу на Сали. Објавио је више значајних стручних и научних радова. Напред наведени текст је штампани говор Цвијића одржан на сахрани 34-годишњег географа. Искрен и топао, дубоко емотиван и пун жалости за изгубљеним сарадником, иако исказан пре 110 год., обасјава дело покојника и племенити дух и патњу Цвијића, који је током времена, због болести и смрти у Балканским ратовима и Првом светском рату, изгубио 12 врсних сарадника. Прилог за Земља и људи (први пут штампан у Књижевном гласнику 1909. у Београду, преузет је из књиге *Говори и чланци, Сабрана дела Ј. Цвијића*, књ. 3, том 1, Београд, 1987), приредио је С. М. Станковић.

Он се придружи и пратио ме је на многим екскурзијама по Македонији, Епиру, Тесалији, Тракији и скадарској области. То је за њега било добра учења и проматрања. Не само да је био неуморан цео дан, већ је после и највећих дневних напора настављао да ноћу размишља и бележи. Био је тип оних солидних глава, које траже истину и јасноћу и не задовољавају се површним резултатима и објашњењима, а познато је да за такве духове више вреди један месец студије на терену но цела година школског учења. После ових екскурзија наставио је сам читати и учити. За две-три године таквога рада Јанковић је толико одмакао, да је могао самостално испитивати. Из овога времена су његови радови: *Стари глечери Пирине*, затим о *Пирину*, *Плауиу* и *Струмици* и о *Пајаку*, који су штампани у издањима Академије Наука. Од велике су вредности његове лимнолошке студије: о *Дојранском*, *Лугадинском* и *Бешичком језеру*, које су одређене за штампање у издањима наше Академије. Године 1902. (22. 06.) деси се познати солунски земљотрес, с многим врло интересантним и типским појавама. Јанковић одмах обиђе сва земљотресна места, одреди прве потреса и епицентар и доведе их сасвим правилно у везу са утврђеним тектонском линијама. Тај је рад штампан у *Делу*. Међутим Бечка Академија Наука пошаље Хернеса, свога члана и професора геологије на градашком Универзитету, да проучи солунски земљотрес. Овај познати сеизмолог сазна за рад Јанковића, посети га и изненади се да је тај младић са потпуним познавањем посла исцрпно испитао солунски земљотрес. После тога заједно обиђу сва важнија места. Хернес ми је писао, а наговестио је то и у своме раду о солунском земљотресу у издањима Бечке Академије, да је Јанковић био већ видео све што је битно. Имао је широк научни интерес и на дуготрајним македонским путовањима испитивао је с љубављу и објективно осећања, тежње и тешке прилике македонског становништва ма којој националној партији припадало. Његово дубоко познавање македонских прилика осетио сам јасно кад се код нас заподела свађалачка борба с недостојним оптужбама противу познатих погледа о етнографији македонских Словена. Јанковић, који је истину знао по многобројним живим примерима који су нам остали у памети, имао је једини храбрости да устане против шовинистичке грдње.

Из Солуна је премештен у Београд, где је постао кустос Географског Завода и професор гимназије. Са дубоком и искреном скромношћу одбијао је виша академска звања, до којих је могао доћи. Задовољио се да врши у Географском Заводу знатан утицај на усавршавање млађе генерације, и то не само научном спремом већ и ретким моралним особинама. У исто је време започео важна испитивања о *Историји развитка нишавске долине*, која је срећом потпуно довршио. Тим радом је добио расписану научну на-

граду Академије Наука. Од вредности су и многи савесно и исцрпно израђени реферати Петра Јанковића штампани у *Прегледу географске литературе о Балканском Полуострву*, нарочито у свесци V, затим у овом часопису и у *Делу*. Из изложеног прегледа се види да је Јанковић за време кратког живота од 34 године и за време научног рада од 7-8 година стекао место у историји научних испитивања о Балканском Полуострву. То је могао постићи благодарећи солидним духовним и ретким моралним особинама.

Најјача је од првих особина била потпуна научна искреност, савесност и силан нагон за истином због које је себе често стављао на праве моралне муке. Није хтео никад рећи да зна истину и да је решио питање, ако му оно није до детаља било јасно. Мислио је о научним питањима упорно, до крајњих конзеквенција, није се дакле никад заустављао на половним и полутанским објашњењима. Зато је често говорио да ништа не зна у случајевима, где би други мање солиднога духа мислили, да су постигли знатне научне резултате. Проматрања и подаци, које би Пера Јанковић на терену утврдио, били су трајно утврђени, јер их је он по неколико пута ревидирао, превртао и преметао. Ни у чему се није задовољавао каквим таквим проматрањима. Имао је оних особина, које учине да се временом стручњак преобраћа у научног уметника, али се те особине још нису биле потпуно развиле. Њихов развитак је спречила судбина.

Особито су биле дубоке и чисте и развиле су се до зреле форме моралне особине Пера Јанковића. У том погледу од је био један од најређих људи, које сам познавао, праведан и истинољубив до савршенства. Његова рана смрт наводи човека на злочесте мисли. Као да су зли небесни духови земљи завидели што по њој ходи овако праведан човек, те су још рано покушавали да му живот прекрате. Још од ране младости нападала га је и сналазила га је једна опака болест, којој наука лека не зна. Она је у Јанковићу убијала вољу за животом, и мени се чинило да је с том болешћу у вези његова беспрекорна немарност према своме здрављу и готово тражење услова који би изазвали друге болести. Пре 2-3 године добије запаљење плућа из кога се развила туберкулоза, а она га је на неизмерну жалост нашу и велику штету наше науке брзо савладавала.

У овим приликама човек најјасније осети како заједнички рад, нарочито научни заједнички рад јаче веже људе но и многе крвне везе. Мени је познато коликом је љубављу Јанковић везао за себе све своје другове а нарочито млађе из Географског Института, и знам да ће они, заједно са мном, задржати дубоко у срцу и осећањима Јанковића и преносити та осећања на нове генерације.